

ონლაინ არქეოლოგია
Online Archaeology

- **ინტერვიუ** არქეოლოგ ვახტანგ ჯაფარიძესთან 8
- **არქეოლოგიური დაიჯესტი** 28
- ცვანე - აგვისტო - 2018 28
- პალაური - სექტემბერი - 2018 30
- ვაშნარი - სექტემბერი - 2018 31
- კაზრეთი - სექტემბერი - 2108 34
- შორაპანი - ოქტომბერი - 2018 36
- სვირი - სექტემბერი - 2018 38
- გეგუთის სასახლე - სექტემბერი - 2018 40
- ქუთაისი - ოქტომბერი - 2018 41
- **სტატიები** 50
- ლითონის არტეფაქტები სოფ. ზედა ილეგიდან რევაზ კვიციანი, ლერი ჯიბლაძე 50
- რომაული იმპორტი ქართლის (იბერიის) სამეფოში თეიმურაზ ბიბილური 63
- **თვალსაზრისი** 86
- კვიპროსის სავაჭრო ურთიერთობა არქაულ ხანაში და მისი კავშირები ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთთან – თათია ბუნურაძე 86

• მუზეუმები და არტეფაქტები	116
• ბრემის მუზეუმი - ნონა პატიაშვილი	116
• გაიცანით საქართველო	128
• უბარმა - არსენ ხატიაშვილი	128
• ბრემი - ნონა პატიაშვილი	146
• საეთაპო კვლევა	164
• მოდინახე - ზურაბ ბრაგვაძე	164
• ცნობისათვის	178
• ქოჩალოს ეკლესიის წარწერა - გიორგი გაგოშიძე	178
• პროექტი	184
• არქეოლოგია სკოლებში - ლევან ლოსაბერიძე	184
• არქეოლოგია	198
• გოდერძი სამხარაძე	199
• სტუდენტური გვერდი	212
• დიონისეს გამოსახულებები ამიერკავკასიიდან ქ.წ. IV - ქ.წ. IV სს. - ლანა ჩოლოგაური	213
• დღიურები	230
• დევი ბერძენიშვილი - 85	231

Contents

- **INTERVIEW** WITH ARCHAEOLOGIST VAKHTANG JAPARIDZE 18
- PROFESSIONALISM OF THE FUTURE IN THE CONTEXT OF THE SYNTHESIS OF LEARNING AND SCIENTIFIC ACTIVITIES 18
- **ARCHAEOLOGICAL DIGEST** 42
- TSVANE – AGUSTE – 2018 42
- KALAUARI – SEPTEMBER - 2018 43
- ARCHAEOLOGICAL DIGEST 43
- VASHNARI – SEPTEMBER – 2018 44
- KAZRETI - SEPTEMBER – 2018 45
- SHORAPANI – OCTOBER – 2018 46
- SVERI – SEPTEMBER – 2018 47
- GEGUTI PALACE – SEPTEMBER – 2018 49
- KUTAISI – OCTOBER – 2018 49
- **ARTICLES** 58
- METAL ARTIFACTS FROM VILLAGE ZEDA ILEM - REVAZ KVIRKVAIA, LERI JIBLADZE 58

Contents

- ROMAN IMPORT IN THE KINGDOM OF KARTLI (IBERIA) - TEMUR BIBILURI 82
- STANDPOINT 105
- TRADE CONNECTIONS OF CYPRUS IN AN ARCHAIC PERIOD AND CONNECTIONS TO THE NORTHERN BLACK SEA REGION - TATIA BUTSURADZE 105
- MUSEUMS AND ARTIFACTS 124
- GREMI MUSEUM - NONA PATIASHVILI 124
- GET TO KNOW GEORGIA 140
- UJARMA - *ARSEN KHATIASHVILI* 140
- GREMI - NONA PATIASHVILI 158
- LANDMARK SITES 172
- MODINAKHE - ZURAB BRAGVADZE 172
- N.B. 182
- INSCRIPTION OF KOCHALO CHURCH - GEORGE GAGOSHIDZE 182
- PROJECTS 192
- ARCHAEOLOGY IN SCHOOLS - LEVAN LOSABERIDZE 192

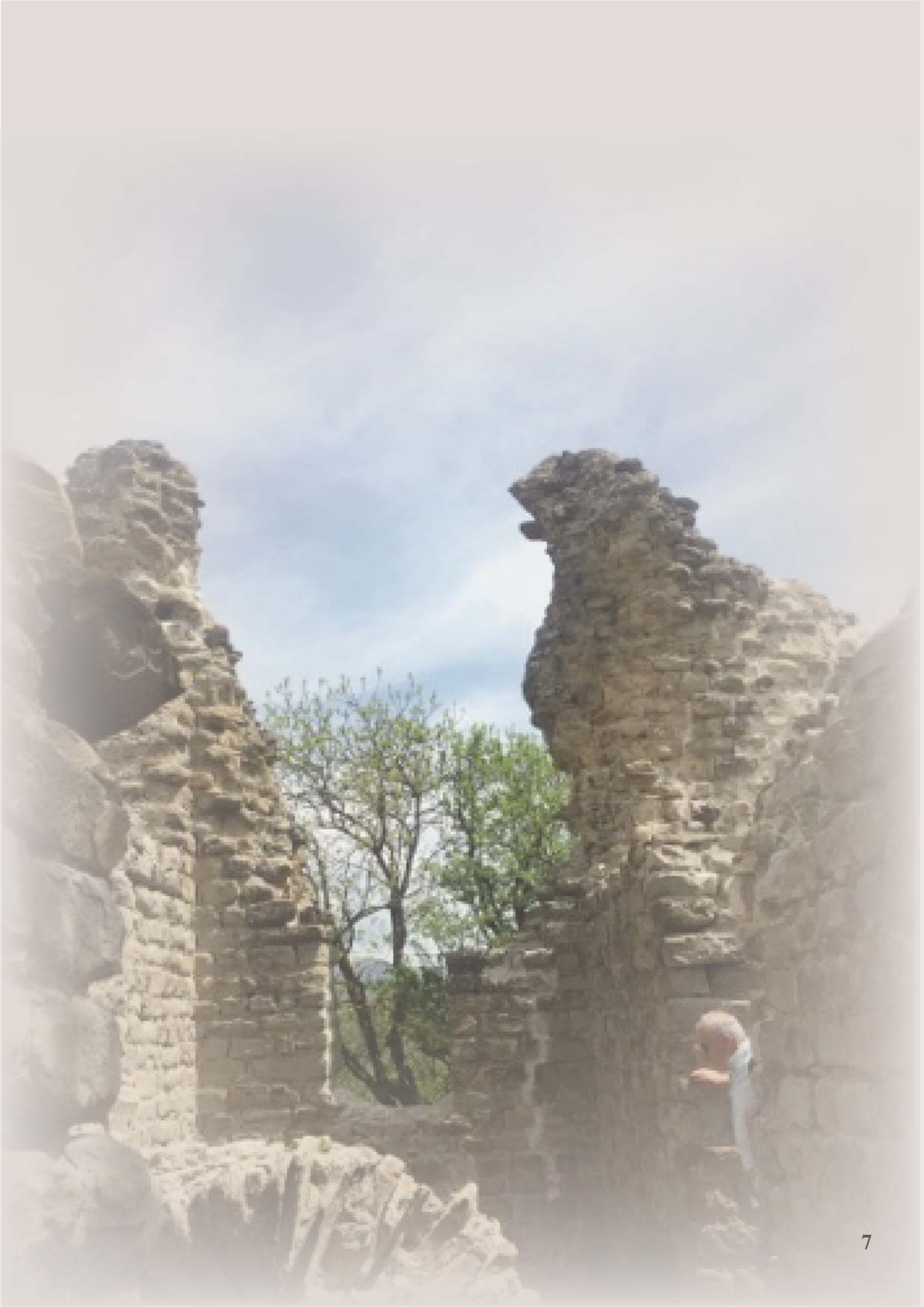
Contents

- **ARCHAEOLOGICALS** 206
- **GODERDZI SAMKHARADZE** 207
- **STUDENTS' PAGE** 226
- **DEPICTION OF DIONYSUS FROM TRANSCAUCASIA B.C. IV - A.C. LV**
- LANA CHOLOGAURI 227

ყდაზე: გრემი

2019 წ.

ISSN 2587-4608 9772587460003

მოზავლის პროფესიანილში -

სასწავლო და სამეცნიერო საქმიანობის
სინთეზის ჭრილში

ისტორიის სიყვარული გენეტიკურად მოსდგამს, არქეოლოგიასა და სენსაციურ განცხადებებს ერთ კონტექსტში არც თვითონ აერთიანებს და ხმამაღალ რიტორიკას არც სხვა მეცნიერებს მოუწონებს. ამ თავლსაზრისით ყოველთვის

ფრთხილი არქეოლოგი იყო, მაშინაც, როცა არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის დირექტორი გახლდათ და ახლაც, როდესაც კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს არქეოლოგიური კომისიის თავმჯდომარეა. არ უყვარს არაგულწრფელი ურთიერთობები, პირფერობა, მოსწონს პიდაპირობა, თუმცა აღიარებს რომ დროდადრო სიხისტითაც გამოირჩევა, მაგრამ ჯანსაღ პოლემიკას არასდროს გაურბის. მიაჩნია, რომ დღევანდელ სამეცნიერო სივრცეში „ონლაინ არქეოლოგია“ გამორჩეული ჟურნალია, როგორც ინფორმაციული თვალსაზრისით ისე, მოცულობითი, სამეცნიერო თუ მხატვრული ღირებულებებით, **ჩვენი რუბრიკების მრავალფეროვნება და მრავალგვარობა მოსწონს.**

მაშ ასე, ვახტანგ ჯაფარიძე, რომელიც მრავალი წელია თანამშრომლობს საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულ სააგენტოსთან, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმთან, საქართველოს საპატრიარქოსთან და მის სემინარია-აკადემიასთან, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის სრული პროფესორი და არქეოლოგიის მიმართულების ხელმძღვანელი, ამჟამად „ონლაინ არქეოლოგიის“ მთავარი რუბრიკის მთავარი სტუმარი გახლავთ.

- ბატონო ვახტანგ, როდის მიხვდით, რომ უკვე მხოლოდ არქეოლოგია გაინტერესებდათ და სხვა არც ერთი პროფესიის დაუფლებისკენ არ ისწრაფოდით?

- ჩემი პროფესიის არჩევას ხანგრძლივი პრეისტორია აქვს. ზოგადად ისტორია მაინტერესებდა, რაც განაპირობა სიახლოვემ აკად. სიმონ ჯანაშიას ოჯახთან. ბ-ნ სიმონი გახლდათ ჩემი ბიძა (დედის მხრიდან). სკოლის დამთავრებისთანავე სწავლა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში, ისტორიის ფაკულტეტზე გავაგრძელე. უნივერსიტეტში ამ დროს სასწავლო კონტიგენტის დიდი მოჭარბება აღინიშნებოდა (კურსზე 80 სტუდენტი ირიცხებოდა), რაც, ცხადია სწავლების დონეზე უარყოფითად მოქმედებდა. სასწავლო-არქეოლოგიურ პრაქტიკას მხოლოდ ერთეულები გადიოდნენ. ასეც რომ არ ყოფილიყო, მე თავდაპირველად, საქართველოს ისტორიის ჯგუფში მოვხვდი და ამით, ერთგვარად დავცილდი არქეოლოგიას. როგორც მახსოვს, მაშინ სტუდენტთა სამეცნიერო წრეების საქმიანობაც კი დიდად არ გამოიჩნეოდა აქტივობებით, კურსის ფარგლებშიც კი მოხსენების მომზადებისკენ არავის მოუწოდებია ჩვენთვის. თუმცა, იყო შემთხვევები, როდესაც საქართველოს ისტორიის ჯგუფში ვისმენდით არაერთი წამყვანი მეცნიერის (პროფ.: შოთა მესხია, მარიკა ლორთქიფანიძე, კოტე გრიგოლია, აკაკი, ურუშაძე, ნათელა კეჭაყმაძე და სხვ.) სემინარებს.

არქეოლოგიის სფეროში ჩემი პირველი მასწავლებელი აკად. ოთარ ჯაფარიძე გახლდათ. სპეცკურსები გავლილი მაქვს პროფ. ალექსანდრე კალანდაძესთან. სწორედ მან შეძლო ჩემი გააქტიურება და დამავალა რამდენიმე მოხსენების მომზადება (მხოლოდ საკურსო სწავლების დონეზე). უნივერსიტეტის დამთავრების შემდეგ აკად. შოთა მესხიამ და ლაშა ჯანაშიამ შემომთავაზეს საისტორიო, ისტორიოგრაფიული ხასიათის საკითხებზე მუშაობა. ასე, რომ არქეოლოგობა მოგვიანებით გადავწყვიტე, პეტერბურგში, სამხედრო სამსახურში ყოფნის დროს.

საქმე ის იყო, რომ უნივერსიტეტში სამხედრო კათედრის გაუქმების გამო, კურსდამთავრებულები გავდიოდით სავალდებულო სამხედრო სამსახურს. საკმაოდ რთული ვალდებულება იყო, რადგან

სამხედრო სამსახური ისეთი „უნივერსიტეტი“ გახლავთ, სადაც ყოველდღიური ცხოვრების სიძნელეებსა და უხეშობას ადამიანი პირისპირ ეჩეხება. როგორც აღვნიშნე, მე ვიყავი პეტერბურგში და ვფიქრობ, ხისტი ყოფის ფონზე ერმიტაჟთან სიახლოვემ მნიშვნელოვნად გააღრმავა ჩემი ინტერესი სიძველეებისადმი; ჩემთან ერთად ბევრი ჩემზე უმცროსი ქართველი მსახურობდა, რომლებსაც მეურვეობა სჭირდებოდათ. მე ძალიან ვცდილობდი მათ დახმარებას, რაც არ მოსწონდათ იქაურ სამხედრო მესვეურებს. შედეგად ქალაქთან კავშირი შემიზღუდეს. მაგრამ, რადგან შენობა, სადაც მე ვცხოვრობდი ერმიტაჟის ატლანტიკის, მცირე შენობის გვერდით (იქ მაშინ ნუმიზმატიკის განყოფილება იყო) მდებარეობდა და იქვე ახლოს, ნევის სანაპიროსთან არქეოლოგიის ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილება ფუნქციონირებდა, ჩემი იზოლირება გაუძნელდათ. მალე ოფიცერთა საშუალო სკოლის პედაგოგი გავხდი, რაც გარკვეულ პრივილეგიებსაც მანიჭებდა. მაშინაც და შემდგომშიც ასპირანტურაში სწავლის დროს, მე საშუალება მქონდა საბჭოთა კავშირში ყველაზე უკეთესი ბიბლიოთეკით მესარგებლა და წამყვანი პროფესორებისგან მიმეღო კონსულტაციები.

ლენინგრადში დავიწყე მზადება ასპირანტურაში ჩაბარებისთვის არქეოლოგიის სპეციალობით. დროებით განვაახლე ადრე დაწყებული საქმიანობა სოხუმის უნივერსიტეტში და მალე ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ასპირანტურაში ჩავაბარე. მანამდე კი სტაჟირებისთვის ჩემმა სამეცნიერო ხელმძღვანელმა, ცნობილმა ქართველმა არქეოლოგმა გიორგი ლომთათიძემ რუსთავის ნაქალაქარის გათხრებზე მიმიწვია სამუშაოდ.

1966 წლის შემოდგომიდან აღნიშნული ინსტიტუტის ასპირანტურის არქეოლოგიის სექტორში დავიწყე საქმიანობა. აქ, შოთა რუსთაველის საიუბილეოდ შუა საუკუნეების არქეოლოგიის განყოფილება გაიხსნა, რომელსაც გიორგი ლომთათიძე ჩაუდგა სათავეში. სწორედ მაშინ დაიწყო ჩემი, მეტნაკლებად აქტიური საქმიანობა საველე არქეოლოგიაში, რომელიც, როგორც აღვნიშნე, თავიდან რუსთავის გათხრებს დაუკავშირდა. ვფიქრობ, რომ ძალიან გამიმართლა, რადგან რუსთავის ექსპედიციის მაშინ ჯერ კიდევ ახალგაზრდული ჯგუფი არაჩვეულებრივი ადამიანებისგან შედგებოდა. ეს

იყო ძალიან კარგი კოლექტივი, სადაც მართლაც თავდადებული, წარმატებული ადამიანები, უპირატესად ქალბატონები მუშაობდნენ. ისინი თხრიდნენ არა მარტო რუსთავეში, არამედ საქართველოს სხვადასხვა ობიექტზეც, მაგ.: ცისანა ჩიკოიძე თელავს შეისწავლიდა, ეკა ჯანდიერი ახალქალაქს, ნ. მამიაშვილი კახეთის რომაული და შუა საუკუნეების ძეგლებსა და მასალებს, მერი ჩხატარაშვილი ყველგან საქმიანობდა და არქეოლოგიურ მინას იკვლევდა, ასევე ჯამლეთ ჯღამაია, შრომითა და სიბეჯითით ცნობილი ბესარიონ ჯორბენაძე, თინა არჩვაძე (ჩემი პირველი საველე კონსულტატი) და სხვ. ექსპედიციის ხელმძღვანელი გიორგი ლომთათიძე გახლდათ. ის მენშევიკური მთარობის თავმჯდომარის ალექსანდრე ლომთათიძის შვილი იყო, გამორჩეული სპეციალისტი და საინტერესო პიროვნება, უაღრესად განათლებული ადამიანი, ბრწყინვალე მოქართულე და უცხო ენების კარგი მცოდნე. მან დიდი ამაგი დასდო ჩემს პროფესიულ განვითარებას. ასევე ყურადღებით თვალყურს ადევნებდნენ ჩემი სწავლების პროცესს ანდრია აფაქიძე და ოთარ ლორთქიფანიძე, განსაკუთრებით ეს უკანასკნელი, რომლის მეშვეობით მე ვეცნობოდი კოლხეთის ძეგლების არქეოლოგიას და, პირველ რიგში, ვანის სიძველეებს. გიორგი ლომთათიძის გარდაცვალების შემდეგ ის და გიორგი ცქიტიშვილი გახდნენ ჩემი სამეცნიერო კონსულტატები. ამ უკანასკნელთან ერთად შევუდექი ვარდციხის ნაქალაქარის შესწავლას. მოგვიანებით, ერთად გავდიოდით არქეოლოგიურ ძეგლებზე (უპირატესად აღმოსავლეთ კოლხეთში).

- ასპირანტურის დამთავრების შემდეგ დისერტაცია ეგრისის სამეფოზე დაიცავით. იყო თუ არა თქვენი დისერტაციის ძირითადი პოსტულატი ეგრისის სამეფოს არქეოლოგიური წარატივი?

- დიახ. თავდაპირველად სადისერტაციო თემად ეგრისის სამეფოს ისტორიულ-არქეოლოგიური ხასიათის ნაშრომი დავგეგმე. მოგვიანებით ოთარ ლორთქიფანიძემ მიჩნია, რომ უმჯობესი იქნებოდა არქეოლოგიური ხასიათის ნაშრომის წარდგენა, რადგან მისი აზრით, დაწყებით ეტაპზე არქეოლოგი უნდა სწავლობდეს არქეოლოგიურ ძეგლებს, მოვლენებსა და არტიფაქტებს. ჩემი სადისერტაციო თე-

მის განსაზღვრის ეტაპს დაემთხვა ვარცხჳესის მშენებლობა, რამაც მოგვცა საშუალება მასალებიც მოგვეპოვებინა და ვარდციხის ნაქალაქარის გადარჩენისთვის აუცილებელი სამუშაოები ჩაგვეტარებინა. ჩვენ ჩავებით ხანგრძლივ არქეოლოგიურ სამუშაოებში. სწორედ მაშინ გამოვლენილი მასალები დაედო საფუძვლად ჩემს სადისერტაციო ნაშრომ: „ვარდციხის ნაქალაქარს“.

- ანუ, ვარცხჳესის მშენებლობის ზონაში მუშაობა იყო თქვენი პირველი შეხება ახალმშენებლობების არქეოლოგიასთან?

- დიახ, რასაც მერე დაუკავშირდა ჩემი ხანგრძლივი საქმიანობა ახალმშენებლობებზე არქეოლოგიური სამუშაოების ორგანიზების სფეროში. კერძოდ, მაშინ აკადემიის პრეზიდიუმთან შეიქმნა ახალმშენებლობების არქეოლოგიური სამუშაოების ორგანიზაციისა და კოორდინაციის საბჭო, რომლის თავმჯდომარე გახლდათ ირაკლი აბაშიძე. საქმიანობა კი, ძირითადად, ახლად ორგანიზებული არქეოლოგიური ცენტრის ხაზით წარმართებოდა და მას პროფ. ოთარ ლორთქიფანიძე ხელმძღვანელობდა. მოხდა ისე, რომ აქაც და არქეოლოგიურ ცენტრშიც, სწავლულ მდივნად მე ვიყავი მინვეული; მოგვიანებით, ისევ პროფ. ოთარ ლორთქიფანიძის ინიციატივით, ცენტრის დირექტორის მოადგილის რთული საქმიანობა დამეკისრა. ეს იყო ჩემთვის სწავლების დიდი სკოლა, რადგან ახლად შექმნილმა არქეოლოგიურმა კვლევის ცენტრმა, როგორც დამოუკიდებელმა დაწესებულებამ, ითავა მთელ საქართველოში არქეოლოგიური სამუშაოების ჩატარების ყოველმხრივ ორგანიზება და პოპულარიზაცია. ცენტრი ძალიან კარგად ახორციელებდა ამ რთულ მისიას. ეწყობოდა სესიები, პირველ რიგში საანგარიშო, რომლებიც მაღალ დონეზე ტარდებოდა და გამოიცემოდა ანგარიშები. ბ-ნ ოთარ ლორთქიფანიძემ, რომელიც საერთაშორისო დონის მეცნიერი იყო, საფუძველი ჩაუყარა ისეთ მნიშვნელოვან კონფერენციას, როგორიც ბერძნული კოლონიზაციის პრობლემებისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სიმპოზიუმი გახლდათ. ეს იყო ძალიან მაღალი დონის სამეცნიერო ფორუმი, რომლის შედეგები, ცალკეული კრებულების სახით გამოქვეყნდა რუსულ და ფრანგულ ენებზე..

ბ-ნ ოთარ ლორთქიფანიძე ხელს უწყობდა ახალგაზრდა კადრების აღზრდას, ამალღდა გათხრების ორგანიზების დონე, დაინერგა საბუნებისმეტყველო და ტექნიკურ მეცნიერებათა მეთოდების გამოყენება არქეოლოგიურ კვლევებში. ბატონ ოთარს მიაჩნდა, რომ სწორედ არქეოლოგიური დანესებულების წიაღში უნდა არსებობდეს საბუნებისმეტყველო და ტექნიკურ მეცნიერებათა მეთოდების გამოყენების სპეციალური უჯრედი (ამ უჯრედის პირველი ხელმძღვანელი პროფ. დ. ხახუტაიშვილი გახლდათ). ამგვარად ორგანიზებულ განყოფილებაში თანამშრომლობდნენ: პალინოლოგები, პალეობოტანიკოსები, ქიმიკოსთა ჯგუფი, მეტალურგიის სპეციალისტები, ფიზიკოსთა ჯგუფი, პალეოზოოლოგი და სხვ.

- ანუ, უჯრედი, რომელიც არსებობდა არქეოლოგიურ კვლევის ცენტრთან ძალიან მნიშვნელოვანი იყო. რუსთავის ექსპედიციის მერე როგორ განვითარდა თქვენი საველე სამუშაოების ისტორია და რომელ მათგანს აღნიშნავთ განსაკუთრებულად?

- რუსთავისა და ვარდციხის ექსპედიციების გარდა, არაერთ ექსპედიციაში ვმონაწილეობდი, ესენია: ენგურის არქეოლოგიური ექსპედიცია, დასავლეთ საქართველოს სადაზვერვო ექსპედიცია, მცხეთის, ვარძიის, ბიჭვინთის, გონიოს, თბილისის, გელათის, შორაპნის ექსპედიციები, სამუშაოები ბრიტიშ პეტროლიუმის მშენებლობის ტრასაზე, და სხვ. ძალიან მნიშვნელოვანი იყო ბიჭვინთის ექსპედიცია (ხელმძღვ. ა. აფაქიძე, რ. ფუთურიძე). მაღლიერი ვარ, რომ მომეცა საშუალება მემუშავა დაზვერვებზე რიონ-ფაზისის ხეობაში, მქონდა გათხრები ენგურის ხეობაში, სოფ. ლიაში (წალენჯიხის მუნიციპალიტეტი), ვმონაწილეობდი ლიას სამაროვნისა და ლიას ციხის გათხრებში (ხელმძღვ. პროფ. გ. გრიგოლია), როგორც აღვნიშნე, ხანგრძლივად ვმუშაობდი ვარდციხეში, არაერთხელ ვყოფილვარ დაზვერვებზე აღმოსავლეთ კოლხეთში, ქუთაისის ექსპედიციის გელათის გათხრებზე, ასპირანტობის დროს ძალიან საინტერესო იყო მცხეთის გათხრებში მონაწილეობა პროფ. ა. კალანდაძის ხელმძღვანელობით, ასევე ღირებულია ჩემთვის აღმოსავლეთ კოლხეთის სოფ. ქვედა საზანოში ჩატარებული კვლევა. იქ დადასტურებულია

ძალიან მნიშვნელოვანი ანტიკური ხანის გამაგრებული სამოსახლო, რომლის პირველი დაზვერვები არქეოლოგმა, პროფ. ლ. ნეზიერიძემ განახორციელა.

- ბატონო ვახტანგ, შორაპნის შესახებ რა გვეტყვი?

- შორაპანი ჩემი საქმიანობის განსაკუთრებული ეტაპია და იგი დღემდე დაკავშირებულია ციხის სარესტავრაციო-საკონსერვაციო სამუშაოებთან. გასული საუკუნის 80-იან წლებში ჩატარებული კვლევები უკანასკნელ წლებში განახლდა საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით, ახლა იგეგმება უაღრესად საშური სარესტავრაციო სამუშაოების განახლება.

ამ ძეგლთან კავშირში ინტერესს იწვევს გზების საკითხიც, რაც ძალიან საინტერესოდ და დანვრილებით აქვთ განხილული აკად. ნ. ბერძენიშვილსა და გ. ცქიტიშვილს (ზოგადად კი, აკად. დ. მუსხელიშვილს, პროფ. თ. ბერაძესა და სხვ.). მეც ვცდილობ უკეთ გავერკვე ისტორიული გეოგრაფიის ამ საინტერესო დარგში, მაგრამ ჯერ ისევ კონკრეტულ არქეოლოგიურ კვლევებს ვაგრძელებ. ამ მონაცემების შესახებ საზოგადოებას უკვე მოვახსენე საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს 2017 და 2018 წწ-ის საანგარიშო არქეოლოგიურ სესიებზე.

თვით შორაპნის ძირითადი კომპონენტი საფორტიფიკაციო სისტემაა. ქრონოლოგიური თვალსაზრისით იგი მრავალფენიანია და უშუალოდ შემოსაზღვრავს კლდოვანი ბორცვის თხემის ნაპირს, მის კიდურა ნაწილს. სწორედ ამ პერიმეტრზე წარმოებს სხვადასხვა დროის სასიმაგრო ნაგებობათა ცალკეული მონაკვეთების ნგრევა-გადაკეთებისა და განახლებების საქმიანობა. შესაბამისად, მის შესწავლას დიდი სირთულეები ახლავს, აქ, პერიმეტრზე, ყველა ახალი მშენებლობა ძველს ანგრევდა; პირველ რიგში ეს ანტიკური ხანის ნყოფებს ეხება, რადგან ისინი ფაქტიურად შემაკავშირებელი დუღაბის გარეშე იყო ნაშენი. ამ ფენის ქვები, ხშირ შემთხვევაში, გვხვდებოდა მოგვიანო, შუა საუკუნეების ნყოფებში; ზოგჯერ სწორედ ასე ვიღებთ ადრეული ნყოფების შესახებ ინფორმაციას.

შორაპანში პირველი გათხრები აკად. ს. ყაუხჩიშვილის ინიციატივით

განხორციელდა 1949 წელს. ექსპედიციაში მონაწილეობდნენ: გ. ცქიტიშვილი, ნ. ლომოური და არქიტექტორი ი. ციციშვილი. სამწუხაროდ, საარქივო მასალები თითქმის არაფერი შემორჩა. შუა ტერასის პილონებიანი, აგურის სარტყლებით, თლილი ქვებით ნაშენი კედელი გ. ცქიტიშვილს წოფის ციხის (ქვემო ქართლში) მაგალითზე VI საუკუნით აქვს დათარიღებული. ასეთი დათარიღებისთვის დღეს ბევრი სხვა მონაცემიც გვაქვს - საფორტიფიკაციო სისტემა IV-V სს-ით დათარიღებული კედლები და, რაც ძალიან საინტერესოდ მიგვაჩნია, დუღაბით ნაშენი, I ს-ის ძველი ზღუდის ფრაგმენტიც; მას წინ უსწრებს გვიანელინისტური ხანის კირქვის პირონებიანი ქვების ნაშალი ფენა და კირქვის ფლეთილი ქვებით ნაშენი ცალპირა ნყობები, რომელთა თარიღი ზოგადად ადრეელინისტური ხანით არის განსაზღვრული. კედლის ეს ნყობები ნოქალაქევის ცალრიგა ნყობების მსგავსია და, უმეტეს შემთხვევაში, ერთგვარი საყრდენია ხის კონსტრუქციებისთვის. ამიტომ, აქაც შეიძლება ვიგულისხმოთ ხის კონსტრუქციების არსებობა.

ძველი შორაპნის კვლევის საქმეში დიდი ღვაწლი მიუძღვის ბ-ნ გიორგი ცქიტიშვილს, რომელიც აქტიურად შეისწავლიდა მას, განსაკუთრებით ისტორიულ-გეოგრაფიული თვალსაზრისით. იგი, ასევე, ყურადღებას აქცევდა შორაპნის ანტიკური დასახლების საკითხს, მის ცალკეულ მონაცემებს, რაც შორაპნის თანამედროვე დასახლების ფარგლებში შეინიშნებოდა (მაგ., ნახანძრალი ალიზის ფრაგმენტები). დღეს, ახალი არქეოლოგიური ძიებით, უკვე დადასტურებულია ძველი შორაპნის ნაქალაქარის კულტურული ფენებისა და, მნიშვნელოვანწილად, ანტიკური ხანის ზღუდის ნაშთები, რაც ასევე მოვახსენეთ საზოგადოებას სააგენტოს მეორე საანგარიშო სესიაზე და დაიბეჭდა სააგენტოს „2018 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების მოკლე ანგარიშების კრებულში“. ადრე, შემთხვევით გამოვლენილ, მათ შორის პირონებიანი, კვადრული ქვების, ანუ ანტიკური ნაგებობების ნაშთების კვალი დღეს იშვიათად მოიძებნება, სამაგიროდ ექსპედიციამ მიზანმიმართული ძიებით რიყისა და კირქვის ქვებით ნაშენი ანტიკური შორაპნის ზღუდის ფრაგმენტები (სისქით 2 მ-დე) გამოავლინა; იგი ე.წ. ქვედა ქალაქის კონცხის თხემის ნაპირს მიუყვება, სადაც რიყის ქვითა და ალიზით ნაშენ სხვა ნაშენობათა ნაშთებიც არის დადასტურებული (გამოიყენებოდა ძიე-

ბის ელექტრონული და არქეომაგნიტური მეთოდები). ქვედა ქალაქი მძლავრი ხანძრით არის განადგურებული, თუმცა მოგვიანო ხანაში აქ ცხოვრების განახლების მონაცემებიც შეინიშნება.

შორაპანში დაგეგმილი ახალი სარეაბილიტაციო და საკონსერვაციო სამუშაოები სასურველია განხორციელდეს არქეოლოგიის აუცილებელი ზედამხედველობით; აქ, პირველ რიგში, უნდა დასრულდეს გვირაბთან დაკავშირებული ნაგებობების ცალკეული მონაკვეთების არქეოლოგიური სამუშაოები, ანუ პილონებიანი ზღუდის ფრაგმენტის, სათავე ნაგებობის, თვით გვირაბის საფეხურებიანი მონაკვეთისა და ნყალში (ყვირილა) ჩადგმული კოშკური ნაგებობისა; რომელიც არა მხოლოდ გვირაბის ბოლო ნაწილი იყო, სადაც ნყლის ასაღებად ჩადიოდნენ, არამედ, როგორც ჩანს, სტრატეგიული მნიშვნელობაც ჰქონდა, რადგან კოშკური ნაგებობა - ბასტიონია. სავარაუდოდ, ის აკონტროლებდა მდ. ყვირილასა და იქვე, ახლოს არსებულ ხიდის ბურჯისა და ნავმისადგომის (დადასტურებულია ნაშთები) მონაკვეთებს (კომპლექსის სწორედ ეს ელემენტები იქნება მიმზიდველი დამთვალეიერებლისთვის).

- ბატონო ვახტანგ, რას გვეტყვით არქეოლოგიის მომავლის შესახებ? როგორია მომავალი თაობა?

- მე ვფიქრობ, ძლიერი თაობა იზრდება და ხელშეწყობაც აქვთ, მაგ.: ჩემი სტუდენტები სისტემატიურად მონაწილეობენ გათხრებში. კერძოდ, გაიარეს სასწავლო პრაქტიკა ტაბაკონის ბორცვის (ხობის მუნიციპალიტეტი) არქეოლოგიური ექსპედიციის ფარგლებში. გასულ წელს ისინი მონაწილეობდნენ რუსთავის ნაქალაქარის გათხრებში, რაც მართლაც საშური თანამშრომლობა იყო. მომავალი პროფესიონალებისთვის მნიშვნელოვანია სახელმწიფო ხელშეწყობა. ის რომ საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულმა სააგენტომ მის მიერ დაფინანსებულ ექსპედიციებს, ყოველ სეზონზე, მინიმუმ 5 სტუდენტის მონაწილეობა განუსაზღვრა, ხელს შეუწყობს ახალგაზრდა კადრების აქტიურ ჩართვას სავსე საქმიანობაში.

- ანუ, მომავლის პროფესიანილზმი - სასწავლო და სამეცნიერო საქმიანობის სინთეზის ჭრილში განიხილება?

- უსათუოდ.

- ბატონო ვახტანგ, მალე „ონლაინ არქეოლოგიას“ 10 წელი შეუსრულდება, რას გვეტყვით ჩვენი ჟურნალის შესახებ? როგორია თქვენი ხედვა არქეოლოგიურ პუბლიკაციებთან დაკავშირებით?

- „ონლაინ არქეოლოგია“ ძალიან მნიშვნელოვანი სამეცნიერო სეგმენტი გახლავთ ჩვენს სასწავლო და სამეცნიერო საქმიანობაში. ვინაიდან, მანამდე საქართველოში ასეთი ოპერატიული, ცალკე არქეოლოგიური ჟურნალი არ არსებობდა. სამეცნიერო დარგში პირველია მისი ელექტრონული ფორმატიც. შესაბამისად, ის გახლავთ ფაქტიურად ექსპრეს ინფორმაცია. ამდენად, ამ ჟურნალის გამოცემა სამეცნიერო წრეებისთვის (არა მხოლოდ საქართველოში, არამედ უცხოეთშიც) ძალიან მნიშვნელოვანი მოვლენაა.

ჩვენთვის, მეცნიერებისთვის „ონლაინ არქეოლოგია“ საინტერესოა, როგორც ინფორმაციული, ისე შემეცნებითი თვალსაზრისით. ჟურნალს აქვს საგანმანათლებლო დატვირთვა და მე ვფიქრობ, რომ ის უსათუოდ უნდა გამოვიყენოთ სასწავლო პროცესებში, როგორც საშუალო, ისე უმაღლეს სასწავლებლებში. საინტერესოა ჟურნალის ცალკეული რუბრიკებიც, ისინი საარქივო ცნობებსაც გვაცნობს და ხანდაზმულ თუ გარდაცვლილ მეცნიერთა გამოუქვეყნებელ მასალებსაც გვთავაზობს, „დღიურების“ სახით გვანვდის სავსე დოკუმენტაციასაც და რაც, პირადად ჩემთვის ასევე მთავარია: ჟურნალი შეიცავს მნიშვნელოვან ინფორმაციას ძველი და ახალი გათხრებით გამოვლენილ ძეგლებსა და მათი კვლევების შემეცნებით პროცესებზე, ანუ „ონლაინ არქეოლოგია“ არქეოლოგიის პოპულარიზაციის ძალიან ძლიერი ბერკეტია და ამიტომ მე მას დიდ წარმატებებს ვუსურვებ.

ინტერვიუ მიჰყავდა მაია ჩოლოყაშვილს

PROFESSIONALISM OF THE FUTURE-

IN THE CONTEXT OF THE SYNTHESIS OF LEARNING AND SCIENTIFIC ACTIVITIES

LOVE OF HISTORY COMES TO HIM AS INHERITANCE; HE NEVER PUTS ARCHAEOLOGY AND SENSATIONAL STATEMENTS IN ONE CONTEXT AND DOES NOT CALL UPON OTHER SCIENTISTS TO USE LOUD RHETORIC EITHER. IN THIS RESPECT, HE HAS ALWAYS BEEN A CAUTIOUS ARCHAEOLOGIST – BOTH WHILE BEING THE DIRECTOR OF THE ARCHAEOLOGICAL RESEARCH CENTER AND NOW, BEING THE HEAD OF THE ARCHAEOLOGICAL COMMISSION OF THE NATIONAL AGENCY FOR CULTURAL HERITAGE PRESERVATION OF GEORGIA. HE DOES NOT LIKE INSINCERE RELATIONSHIPS, FLATTERING; HE LIKES FRANKNESS, BUT ADMITS THAT HE CAN SOMETIMES BE RIGID. HOWEVER, HE NEVER AVOIDS HEALTHY POLEMIC AND BELIEVES THAT ‘ONLINE ARCHAEOLOGY’ IS AN OUTSTANDING JOURNAL IN THE MODERN SCHOLARLY SPACE IN INFORMATIONAL TERMS, AS WELL AS WITH RESPECT TO SUBSTANTIAL SCIENTIFIC AND ARTISTIC VALUES. HE APPRECIATES DIVERSITY AND VARIETY OF OUR RUBRICS.

THUS, VAKHTANG JAPARIDZE, DOCTOR OF HISTORICAL SCIENCES, FULL PROFESSOR AND HEAD OF THE ARCHAEOLOGICAL DEPARTMENT OF THE FACULTY OF HUMANITARIAN SCIENCES OF SUKHUMI STATE UNIVERSITY, WHO HAS BEEN COOPERATING WITH THE NATIONAL AGENCY FOR CULTURAL HERITAGE PRESERVATION OF GEORGIA, GEORGIAN NATIONAL MUSEUM, GEORGIAN PATRIARCHATE AND ITS SEMINARY AND ACADEMY FOR MANY YEARS, IS NOW THE MAIN GUEST OF THE MAIN RUBRIC OF ‘ONLINE ARCHAEOLOGY’.

- Batono Vakhtang, when did you realize that archaeology was your only passion and you had no interest in any other career?

- Choosing my profession has a long pre-history. In general, I was interested in history which was conditioned by the proximity with the family of Acad. Simon Janashia. Batoni Simon was my maternal uncle. After graduating school I continued studying on the Faculty of History in Tbilisi State University. At the time, the University witnessed excess number of students (80 students were registered on the course) which, naturally, had negative influence on the standard of teaching. Only a few students did the learning-archaeological practice. Even if it hadn't been so, at first I ended up in the group of Georgian history and it, somehow, drifted me away from archaeology. As I remember, at the time student scientific circles were not distinguished by activities, and nobody called upon us to prepare a report within the frame of the course either. However, there were occasions when, in the group of Georgian history, we attended seminars of a number of leading scholars (Professors Shota Meskhia, Marika Lordkipanidze, Kote Grigolia, Akaki Urushadze, Natela Kechakmadze, etc.).

My first teacher of archaeology was Acad. Otar Japaridze. I did special courses with Prof. Alexander Kalandadze. It was him who made me active and gave me an assignment to prepare several reports (only on the level of the course). After graduating from the university, Acad. Shota Meskhia and Lasha Janashia offered me to work on historical and historiographical issues. So I decided to become an archaeologist during my period of military service in Petersburg.

As a matter of fact, due to annulment of the military service department in the university, the graduates had to do compulsory military service. It was a rather difficult obligation, as military service was a kind of 'university' where one had to come up against the problems of everyday life and rudeness. As I have noted, I was in Petersburg and, I think, giv-

en the background of rough life, staying close to the Hermitage deepened my interest in antiquities. I was serving with many Georgians who were younger than me and were in need of being guarded. I did my best to help them, which was not approved of by the military authorities. As a result, I was deprived of the contact with the city. However, the building where I lived was situated next to the minor building of the Hermitage (which comprised the department of numismatics at the time), and nearby, at the bank of the Neva, there was the Leningrad department of the Archaeological Institute. Therefore, it became difficult to keep me in isolation. Soon I became a teacher of the Officers' secondary school, which entitled me to some advantages. At the time and later on, during my postgraduate studies, I was able to make use of the best library in the Soviet Union and receive consultation from leading professors.

In Leningrad I started preparing to do postgraduate studies in archaeology. I temporarily resumed my work in Sukhumi University and soon became a postgraduate student of the Javakhishvili Institute of History, Archaeology and Ethnography. Prior to that, my scientific supervisor, a renowned Georgian archaeologist Giorgi Lomtadze invited me to participate in the excavations of Rustavi City-Site as an intern.

In the autumn of 1966, I started working in the sector of archaeology of the Institute's postgraduate studies. On the anniversary of Shota Rustaveli, here they opened a department of medieval archaeology headed by Giorgi Lomtadze. It was then that my more or less intensive activity in field archaeology started which, as I have noted, was initially connected to Rustavi excavations. I think, I was really lucky, as the yet youthful team of the Rustavi expedition was made up of extraordinary people. It was an excellent group where particularly dedicated, successful members, mainly ladies, worked. They carried out excavations not only in Rustavi, but at different sites of Georgia as well: Tsisana Chikoidze was researching Telavi, Eka Jandieri was working in Akhalkalaki, N. Mamaishvili was studying Roman period and medieval sites and material in Kakheti, Meri Chkhatarashvili was investigating

archaeological glass ont all sites; there were Jamlet Jghamaia, Besarion Jorbenadze, known for his hard work and diligence, Tina Archvadze (my first field consultant), etc. The expedition was headed by Giorgi Lomtadze. He was the son of the chairman of the Menshevik government, an outstanding specialist, an interesting, highly educated person, an excellent Georgian speaker and fluent in foreign languages. He has made great contribution to my professional development. My learning process was carefully observed by Andria Apakidze and Otar Lordkipanidze, especially the latter, due to whom I became knowledgeable about the archaeology of Colchian sites and, first of all, antiquities of Vani. After the death of Giorgi Lomtadze, Otar Lordkipanidze and Giorgi Tskitishvili became my scientific consultants. I started research of Vardtsikhe City-Site together with the latter. Later on, we went out to archaeological sites together (mainly in eastern Colchis).

-On completion of postgraduate studies, you defended dissertation on the kingdom of Egrisi. Was the main postulate of your dissertation the archaeological narrative of Egrisi Kingdom?

-Yes. Initially, the topic of my dissertation thesis was intended to be historical-archaeological type of work concerning Egrisi Kingdom. Later Otar Lordkipanidze advised me that it would be better to present an archaeological work, as, in his opinion, at early stages an archaeologist should be studying archaeological sites, phenomena and artifacts. The period of identifying the topic of my dissertation coincided with building of Vartsikhe power plant, which allowed us to obtain the material and conduct necessary works to save the city-site of Vardtsikhe. It was the material revealed at the time that served as the foundation of my dissertation work: ‘Vardtsikhe City-Site’.

-It means that working in the zone of construction of Vardtsikhe power plant was your first contact with the archaeology of new building sites?

-Yes, it was when my long-term activity in organizing archaeological works at new building sites started. In particular, at the time a board of organization and coordination of archaeological works on new construction projects was formed, which was chaired by Irakli Abashidze. The activity was mainly conducted through the newly organized archaeological center and was headed by Prof. O. Lordkipanidze. It turned out that in both organizations I was invited as an academic secretary; later on, again on the initiative of Prof. Otar Lordkipanidze, I was put in charge of the deputy director of the center. It was an important experience for me, because the newly created archaeological center, as an independent institution, took charge of full organization and popularization of conducting archaeological works throughout Georgia. The center accomplished this hard mission perfectly. It arranged high standard sessions presenting reports, and the reports were published. Otar Lordkipanidze, who was the scientist of international significance, laid foundation for such an important conference as the international symposium dedicated to the problems of Greek colonization. It was the scientific forum of the highest standard, whose outcomes have been published as separate collections in Russian and French languages.

Mr. Otar Lordkipanidze encouraged bringing up new generation of archaeologists, the level of organization of excavations grew, application of the methods of natural and technical sciences were implemented in archaeological research. Batoni Otar believed that it is in the heart of an archaeological institution that a special board (the first head of the board was Prof. D. Khakhutaishvili) for application of the methods of natural and technical sciences should exist. There were palinologists, paleobotanists, chemists, specialists of metallurgy, a group of physi-

cists, paleozoologist, etc. cooperating in a department organized in this way.

-It means that the board that operated in the center for archaeological research was extremely important. How did your history of field work develop after Rustavi expedition and which campaign would you emphasize?

- Apart from Rustavi and Vardtsikhe expeditions, I took part in several expeditions: Enguri archaeological expedition, prospecting expedition in western Georgia, Mtskheta, Vardzia, Bichvinta, Gonio, Tbilisi, Gelati, Shorapani expeditions, works along the British Petroleum pipeline route, etc. Especially important was Bichvinta expedition (leaders: A. Apakidze, R. Puturidze). I am grateful that I was given the opportunity of doing prospecting works in the Rioni-Phasis Valley, excavating in the Enguri Valley, in Village Lia (Tsalenjika Municipality), participating in excavations of Lia Cemetery and Lia Fortress (leader Prof. G. Grigolia). As I have noted above, I worked in Vardtsikhe over a long period, have done prospecting in eastern Colchis, participated in excavations of Gelati with Kutaisi expedition. During my postgraduate course I found participating in excavations of Mtskheta under the leadership of Prof. A. Kalandadze very interesting. The research carried out in Village Kveda Sazano in eastern Colchis was equally valuable for me, where a very important Classical period fortified settlement was uncovered. The first prospecting works were carried out here by Prof. L. Nebieridze.

-Batono Vakhtang, what can you tell us about Shorapani?

- Shorapani is a special stage of my work and it is still connected with restoration-conservation works conducted at the fortress. The works

carried out in the 1980s were resumed by financial support of the National Agency for Cultural Heritage Preservation. Presently, resumption of important restoration works is being planned.

The problem of roads also attracts special interest in respect with this site, which is reviewed very interestingly and in detail by Acad. N. Berdzenishvili and G. Tskitishvili (as well as Acad. D. Muskhelishvili, Prof. T. Beridze, etc.). I am also trying to look deeper into this interesting branch of historical geography, but I am still carrying on with specific archaeological research. I have already reported about these data to the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia at the archaeological report sessions in 2017 and 2018.

The main component of Shorapani itself is a fortification system. In chronological terms, it is multilayer and confines the edge of the rocky summit, its extreme part. It is on this perimeter that the activities of destruction-alteration and renewal of separate sections of fortification structures take place. Accordingly, the research is quite complicated. In this perimeter every new development caused destruction of the old one. First of all, this is true for the Classical period masonry, as it was actually built without any connecting mortar. The stones of this layer often came across in later, medieval masonry. This is how we sometimes receive information about early masonry.

First excavations in Shorapani were conducted on the initiative of Acad. S. Kaukhchishvili in 1949. G. Tskitishvili, N. Lomouri and architect I. Tsitsishvili took part in the expedition. Unfortunately, hardly any archive material has survived. G. Tskitishvili dates the medieval wall of the middle terrace, which has pylons and brick braces and is built with ashlar, by the 6th century according to the example of Tsopi Fortress (in Kvemo Kartli). Today we have more data for this dating. Furthermore, there is a fortification system with the wall dated to the 4th -5th cc and, most interestingly, fragment of the first-century wall built with mortar; it is preceded by the late Hellenistic period layer of collapsed clamped

stones and the masonry built with ripped limestone rocks which generally dates to early Hellenistic period. This masonry is similar to the single row one from Nokalakevi and, in most cases, is a certain support for wooden constructions. Therefore, presence of wooden constructions can be presumed here too.

Giorgi Tskitishvili has contributed a lot to the research of ancient Shorapani. He did intensive investigation of the fortress, especially from historical-geographical point of view. He also focused on the problem of the Classical period settlement in Shorapani, its separate data that could be observed on the territory of the modern settlement (e.g. fragments of burnt mud brick). Presently, recent archaeological research has documented remains of the cultural layers of an ancient city-site and those of the protective wall of the Classical period, which was also reported to the National Agency during the second report session and was published in the Agency's 'Collection of Short Reports of Archaeological Excavations Conducted in 2018'. Traces of accidentally discovered remains, including those of Classical-period structures built with clamped quadra, are scarcely found today. However, as a result of purposeful search, the expedition revealed fragments of the protective wall of ancient Shorapani which was built with cobblestone and limestone (nearly two-meter wide); it runs along the edge of the summit of the so called lower city, where remains of other structures built with cobblestone and mud-brick have been evidenced (electronic and archaeomagnetic methods of search were applied). The lower city was destroyed by strong fire; however, some data of resumed occupation in the later period are observed too.

It is desirable that the new rehabilitation and conservation works planned to be conducted in Shorapani take place under an archaeologist's supervision. First of all, it is necessary to complete archaeological works on separate sections of structures connected to the tunnel. They are: fragment of the protective wall with pylons, the intake structure,

Interview

the stepped section of the tunnel itself and a tower-like structure placed in the water (the Kvirila), which was not only the terminal part of the tunnel where they used to go down to fetch water, but, apparently, it had strategic importance as well, as the tower-like structure is a bastion. Apparently, it controlled the Kvirila River and the nearby areas of the bridge pier and the dock whose remains have been documented (it is these elements of the complex that are going to become places of interest for visitors).

-Batono Vakhtang, what can you say about the future of archaeology? What is the next generation like?

- I think, the next generation is really strong and they are encouraged as well. For instance, my students regularly take part in excavations. In particular, they did practical course in excavations on ‘Tabakoni Hill’ (Khobi Municipality). Last year they participated in excavations in Rustavi City-Site, which was a really urgent cooperation. The fact that the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia obliged the expeditions financed by them to involve at least five students in their work will definitely contribute to the youths’ engagement in field work.

-Do you mean that the future professionalism is considered through the synthesis of educational and scientific activities?

-Definitely.

-Batono Vakhtang, soon ‘Online Archaeology’ will celebrate its tenth anniversary. What can you say about our journal? What is your point of view about the archaeological publications?

- ‘Online Archaeology’ is a truly significant scientific segment of our educational and scientific activities, as there was no such an operative, independent archaeological journal in Georgia before. Its electronic format is also the first of its kind in the scientific field. Accordingly, it provides, in fact, express information. Thus, publication of this journal is a very important occurrence for scholarly communities (not only in Georgia, but abroad as well).

For us, scientists, ‘Online Archaeology’ is interesting from the informative point of view. The journal has educational significance and, in my opinion, it should definitely be used in teaching processes both in secondary schools and higher education institutions. The journal also provides interesting rubrics, they provide archive material, as well as unpublished works of elderly or late scientists, field documentation in the form of ‘diaries’ and, what’s the most important for me – the journal contains essential information about the cognitive processes of investigation of the sites revealed through earlier and new excavations, i.e. ‘Online Archaeology’ is a very strong means for the popularization of archaeology and this is why I wish it great success.

The interview was led by Maya Cholokashvili

ცვანე - აგვისტო - 2018

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით, 2018 წელს არქეოლოგიური სამუშაოები ჩატარდა ზუგდიდის მუნიციპალიტეტის სოფ. ცვანეს დიხაგუძუბაზე (ხელმძღვ. რევაზ პაპუაშვილი). ეს ხელოვნური ნამოსახლარი ბორცვი მდებარეობს შავი ზღვიდან 4 კმ მანძილზე, ერგეტიდან ზღვისკენ მიმავალი საავტომობილო გზიდან ჩრდილოეთით ნახევარ კილომეტრზე.

ბორცვი თითქმის იდეალური, ნახევარსფერული ფორმისაა. არქეოლოგიური სამუშაოები ამ ეტაპზე სამხრეთ-აღმოსავლეთ სექტორში მიმდინარეობდა. კვლევის არეალში მოექცა ძველი, 1979 წელს გაჭრილი საცდელი თხრილი ბორცვის ფუძესთან, მძარცველების მიერ გათხრილი ორმო და ზედა ფენების ხასიათის გარკვევის მიზნით გავლებული ახალი თხრილი ბორცვის თხემზე.

2018 წელს ჩატარებული სამუშაოების შედეგად ცვანეს დიხაგუძუბაზე ოთხი კულტურული ფენა დადასტურდა, რომლებიც ზოგჯერ

არქეოლოგიური დაიჯასტი

ერწყმს ერთმანეთს, ზოგჯერ კი სხვადასხვა სისქის შრეებით იმიჯნება.

პირველი, ზედა კულტურული ფენა ძელურ-ბათქაშიანი ნაგებობის ნანგრევებითაა წარმოდგენილი და ქრონოლოგიურად ქ. წ. III-I საუკუნეებს უნდა შეესაბამებოდეს; მეორე კულტურული ფენა ასევე ძელურ-ბათქაშიანი ნაგებობების ნაშთებია. ის ქ.წ. VI-IV საუკუნეებში უნდა იყოს წარმოქმნილი; მესამე კულტურული ფენა ჯერ ძალზე სუსტადაა გამოვლენილი თუმცა, სავარაუდოდ, ისიც ძელურ-ბათქაშიანი ნაგებობებისგან უნდა შედგებოდეს და ქ.წ. II

ათასწლეულის II ნახევარს ეკუთვნოდეს; მეოთხე კულტურული ფენა კი, დამწვარ-დანახშირებული ძელური ნაგებობის ნაშთებია და ქ.წ. II ათასწლეულის I ნახევრით შეიძლება განისაზღვროს.

ფართომასშტაბიანი არ-

ქეოლოგიური გათხრების ჩატარების შედეგად შესაძლებელი გახდება ცვანეს დიხაგუძუბაზე მულტიდისციპლინარული კვლევების განხორციელება, აგრეთვე, ბორცვის ათვისება სასწავლო და ტურისტული თვალსაზრისით.

კალაური - სექტემბერი - 2018

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით, 2018 წელს სოფ. კალაურში (გურჯაანის მუნიციპალიტეტი), იოანე ნათლისმცემლის სამონასტრო კომპლექსის ტერიტორიაზე განხორციელდა არქეოლოგიური სამუშაოები (ხელმძღვ. მერაბ ძნელაძე, ვაჟა სადრაძე). სამუშაოები ჩატარდა საკვლევო ობიექტის, როგორც შიდა პერიმეტრზე (სატრაპეზო? და სამხრეთით მომიჯნავე ნაგებობა) ისე, ბაზილიკის სამხრეთით (მონასტრის გალავნის კარიბჭე, საგალავნო სისტემა და სხვ.).

სატრაპეზოს, კარიბჭისა და გალავნის მიმდებარე ტერიტორიაზე გაიჭრა რამდენიმე თხრილი. პრეპარაციის შედეგად გამოჩნდა დაზიანებული კარიბჭისა და გალავნის ნაშთები. კარიბჭის განმეიდის პროცესში გამოვლინდა მისი დაუზიანებული სვეტების ქვედა ნაწილი. კარიბჭე სამხრეთი გალავნის შუაშია ჩადგმული. მისგან დასავლეთით დამხრობი-

ლი გალავანი 20,8 მ-დე გრძელდება, შემდეგ 90 გრადუსიან კუთხეს ქმნის და სატრაპეზოს დასავლეთ კედელს უკავშირდება, ხოლო აღმოსავლეთით არსებული გალავნის ნაწილი კარიბჭიდან 6 მ-ის დაშორებით თანამედროვე დონეზეა დანგრეული და ზედაპირზე არ იკითხება.

კარიბჭისა და გალავნის მიმდებარე ტერიტორიაზე კრამიტი, სხვადასხვა სახის თიხის ნაწარმი, მათ შორის მოჭიქული ჭურჭელი, რკინის ისრისპირი და მინის ჭურჭლის ნაწილი აღმოჩნდა.

„სატრაპეზო“ (სადარბაზო?) და სამხრეთიდან მიჯრით მიდგმული ნაგებობა - პრეპერაციის შედეგად გამოიკვეთა რიყის ქვით ნაგები „მერხები“ და კრამიტებით შედგენილი „თახჩიანი“ მაგიდები. მოპირდაპირე მხარესაც ანალოგიური თახჩიანი მაგიდები და მერხები გაინმინდა. დარბაზში შესასვლელი კარიბჭე აღმოსავლეთ კედლის შუა ნაწილშია გამართული. შიდა მხრიდან დასავლეთ კედელთან აგებულია მცირე ზომის შენობა, რომელიც სატრაპეზოს დასავლეთი კედლის გარეთ გადის. როგორც ჩანს, ეს ოთახი წარჩინებული პიროვნების (მეფე, ერისმთავარი), ან მონასტრის წინამძღვრის კუთვნილება იყო. „სატრაპეზოს“ სამხრეთით, მიჯრით მიდგმული სათავსის (სამეურნეო სათავსი?) ჰუმუსის მოხსნის შემდეგ კედლების ჩაქცეული ნაშთები ალაგდა. სათავსის შუაში გაინმინდა ქვატეხილით ნაშენი, გეგმაში ოთხკუთხედის ფორმის სვეტი (დედაბოძი), ხოლო აღმოსავლეთი კედლის სამხრეთ ნაწილში, მრგვალი ბუხარი და გვიან ამოშენებული კარი. სათავსის გათხრის პროცესში კრამიტებთან ერთად სამეურნეო და სამზარეულო თიხის ჭურჭლის (მათ შორის, მოჭიქული) ნატეხები აღმოჩნდა.

ვაშნარი - სექტემბერი - 2018

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით, 2018 წელს განხორციელდა ვაშნარის არქეოლოგიური გათხრები (ხელმძღვ. მერაბ ძნელაძე, ვაჟა სადრაძე).

ძველი მდებარეობს სოფ. გურიანთის ტერიტორიაზე, მდინარეების ნატანებისა და სკურდუმის ხერთვისში.

სამუშაოები ჩატარდა შიდაციხეში (სამნავიანი ბაზილიკა, მარტი-რიუმი) გარე გალავნისა და სპონიეთის ტერიტორიაზე ეკლესიის გეგმარების დაზუსტების მიზნით. კვლევის შედეგად გამოვლინდა ტაძრის ინტერიერი და დამხმარე სათავსების გეგმარება, მის გარშემო არსებული კულტურული მემკვიდრეობის უძრავი არტეფაქტები; ძველი და ახალი მონაცემების შეჯერების შედეგად დაზუსტდა ცე-

ნტრალური ნავისა და საკურთხევლის იატაკის დონეები; უშუალოდ იატაკის სტრუქტურა; ძველის გალავანთან და კოშკებთან ურთიერთმიმართება, მათი ამჟამინდელი მდგომარეობა; ამოიწმინდა სამშენებლო და საყოფაცხოვრებო ნაშთები. სტრატეგრაფიისა და სამეცნიერო მიმოქცევაში არსებული ინფორმაციის საფუძველზე დაზუსტდა ტაძრის მშენებლობის დასაწყისი (IV-V ს-ის შუა ხანები).

ბაზილიკა რთული საკულტო ნაგებობაა. მას აღდგენა-გადაკეთების კვალი ეტყობა. გათხრების შედეგად გაირკვა, რომ აბსიდზე გარედან მიდგმულ-მიშენებული, ე.წ. შიდაციხის გალავანი, ბაპტისტერიუმი, ჩრდილოეთის ნავის შუა ნაწილში, თიხის ბრტყელ აგურებს შორის ჩაშენებული კარი, ცენტრალურ ნავში, სვეტებს შორის არ-

სებული შევსება, კანკელი, გარშემოსავლელი გალავნის სამხრეთი ნაწილი და პორტიკი გვიანდელი პერიოდისაა. ბაზილიკა 12 გრადუ-

სითაა გადახრილი ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან სამხრეთ-დასავლეთით; გეგმაში კვადრატია, აღმოსავლეთიდან შვერილი, ხუთნახნაგა აბსიდიტ. კედელში შეინიშნება ბაზალტის კვადრატების 3 და აგურის 2 წყობა. კედლების საძირკველი რიყის ქვითა და კირხსნართაა შემტკიცებული, პერანგი წარმოდგენილია გათლილი კვადრებით. ბაზილიკის იატაკი საშუალო ზომის რიყის ქვების სქელი ფენითა და ჰიდრავლიკური ხსნართაა შემტკიცებული. ცენტრალური ნავი ჩრდილო და სამხრეთი ნაგებობისგან მეტ-ნაკლებად იზოლირებულია. დასავლეთ ნაწილში, მთავარი შესასვლელის წინ, ე.წ. „პორტიკია“, რომელიც გარშემოსავლელ გალავანთან ერთად უკავშირდება ბაზილიკის მთავარ შესასვლელს და მასთან სვეტებით დაკავშირებულ ნაგებობს. გვიან სანათლავზე მოზრდილი ბაპტისტერიუმი მიუშენებიათ.

ნაქალაქარის მიმდებარე ტერიტორიაზე მდ. ნატანების მარცხენა სანაპიროსთან, ბორცვზე ჩატარდა დაზვერვითი სამუშაოები. გაიკაფა და გაიწმინდა მცირე ზომის ეკლესიის ნაშთი.

კაზრეთი - სექტემბერი - 2018

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით, 2018 წელს კაზრეთის საძიებო არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ სამუშაოები განახორციელა ბოლნისის მუნიციპალიტეტის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში, დაბა კაზრეთთან, მდინარე მაშავერას მარჯვენა ნაპირზე (ხელმძღვ. გურამ გრიგოლია, დავით ბერიკაშვილი).

მიმდინარე სეზონზე საყურადღებო აღმოჩენებით ხასიათდება პირველი მღვიმის №1 თხრილი, სადაც გამოვლინდა არქიტექტურული დეტალი, მონუმენტური კედლის ფრაგმენტის სახით. კედელი ნაგებია ანდეზიტ-ბაზალტის ორმწკრივად განლაგებული ლოდების მშრალი, თარაზული წყობით. ამჟამად გამოვლენილი კედლის ფრაგმენტი წარმოდგენილია ლოდების წყობის სამი რიგით. მისი საერთო სიმაღლე 70 სმ-ს არ აღემატება, ხოლო სისქე 1 მეტრია. კედელი დამსრობილია ჩრდილოეთიდან სამხრეთისკენ და ის მღვიმეში დასავლეთიდან გახსნილი მხარის ჩამკეტი ზღუდეა. გამოვლენილი მასალის მიხედვით მონუმენტური კედელი აგებულია მღვიმის წინა, გარე ფართობზე, სავარაუდოდ, მღვიმის შიდა ფართობის ხელოვნურად გაზრდის მიზნით. გამოვლენილი ვითარების გათვალისწინებით საფიქრებელია, რომ კაზრეთის ორთვალას №1 (ჩრდილო) მღვიმეში

ჩადგმული უნდა ყოფილიყო მასიური კედლების დარბაზული ნაგებობა, რომლის ფართი, მღვიმის საერთო ზომების გათვალისწინებით, სავარაუდოდ, 50-60 კვ.მ-ს აღწევდა. გამორიცხული არ არის შესაძლებლობა, რომ ცენტრალურ ნაგებობასთან სიგრძივი კედლების გასწვრივ სენაკის ტიპის, მცირე ზომის სათავსებიც არსებობდა.

კაზრეთის ორთავალა მღვიმის ყველა ფენა კერამიკული მასალის ნაკლებობით გამოირჩევა, რაც ზოგადად ნიშანდობლივია საკულტო ხასიათის ძეგლებისთვის.

2018 წელს ჩატარებულმა საძიებო გათხრებმა კაზრეთის მღვიმეში გამოავლინა საყურადღებო სტრატეგრაფიული ძეგლი, სადაც მღვიმის ქვედა დონეზე დასტურდება პრეისტორიული ე.წ. მეზოლითური ხანის მასალების არსებობა. ჩვენი მოსაზრებები წინასწარული ვარაუდებია, მაგრამ იმედია, მომავალში სტაციონარული გათხრების შედეგად აღმოჩენილი ახალი მასალები კიდევ ერთხელ დააზუსტებს ძეგლის სტრატეგრაფიას, მათი ფენების აბსოლუტურ თარიღს, სრულად გამოავლენს ადრე შუა საუკუნეების ფენაში ჩადგმული დარბაზული ნაგებობის გეგმას, რათა სწორად განისაზღვროს მისი რელიგიური, სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული დანიშნულება.

შორაპანი - ოქტომბერი - 2018

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით, 2018 წელს არქეოლოგიური გათხრები განხორციელდა ზესტაფონის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე, ორ ძეგლზე: 1. დაბა შორაპანში, შორაპნის ციხესა და თანამედროვე დასახლების ფარგლებში (ანტიკური ხანის ნაქალაქარი), 2. სოფ. ქვედა საზანოში, „კვინნის გორაზე“ (ხელმძღვ. ვახტანგ ჯაფარიძე).

ძირითადი გათხრითი სამუშაოები ტრადიციულად ქვედა ტერასის 73-ე ნაკვეთის N3 თხრილის კვადრატებზე ჩატრადა.

თხრილის ამ მონაკვეთში დადასტურებულია დასავლეთის ზღუდის პილონების N4 პილონი და მასთან დაკავშირებული ზღუდის ფრაგმენტი. აქ გაკეთდა ჩაღრმავება ზღუდის კედლის გასწვრივ, სტრატეგრაფიული ჭრილისთვის, გასუფთავდა ჩრდილოეთისა და დასავლეთის ჭრილები და განხორციელდა ფიქსაციის სამუშაოები.

ციხის შუა ტერასაზე სამუშაოები მე-4 თხრილის ფართობს დაუკავშირდა. აქ გათხრების დროს ორი უბანი მოინიშნა: 1. აგურის-პილონებიანი კედლის ჩრდილო-დასავლეთი მონაკვეთი, სადაც მე-20 საუკუნის 80-იანი წლების კამპანიის დროს ბიზანტიური ხანის პილონებიანი კედლის წმენდისას გამოვლინდა ქ.შ. I ს-ის კედლის ფრაგმენტი. ამასთან, დადასტურებული იყო ბათქაშების მძლავრი ნახანძრალი ფენა, უშუალოდ პილონებიანი კედლის საძირკვლის მონაკვეთში, ქვედა დონეზე, ადრეული კოლხური კერამიკით. ინტერესს იწვევდა, აგრეთვე, არტეფაქტები, კერძოდ ადრე ელინისტური ხანის თეთრკეციანი ჭურჭლის ფრაგმენტები. 2. თხრილი 47-ე ნაკვ. და **F** და **G** კვადრატებს მოიცავს ფართობს, სადაც გეგმის მიხედვით უნდა გაგრძელებულიყო ჩაღრმავება (აქ არსებული აგურის სარტყლიანი, ციტადელისკენ მიმართული ზღუდის კედლის გასწვრივ უკვე გაჭრილ თხრილში).

აგურის სარტყლიანი, პილონებიანი კედლის დასავლეთით, საძირკვლის დონეზე ნმენდის შედეგად კედლის გაგრძელება და მასთან დაკავშირებული სადრენაჟე, ქვებით ამოშენებული ხვრელი გამოვლინდა. აღნიშნულ მონაკვეთში, ძველი ფენების ძიების მიზნით გრძელდებოდა, როგორც დადრმავება, ისე თხრილის გაფართოება დასავლეთით, სადაც ზღუდის კიდევ ერთი პილონი გამოვლინდა. ასევე, საძირკვლის დონეზე, N10 პილონთან გამოვლენილია ოთხკუთხა ლიობი, სადრენაჟე ხვრელი, რომელიც, თავის მხრივ, განსაზღვრავს ციხის ამ მონაკვეთის იმდრონდელი სავალი ნაწილის დონეს. აღნიშნული პილონის გასწვრივ ზღუდეზე დადასტურდა ოთხკუთხა გეგმის მინაშენი.

ქვედა ქალაქის ერთი, მნიშვნელოვანი არქეოლოგიური ნაშთია ზღუდის ფრაგმენტის გაგრძელებაზე, დაბალ დონეზე გამოვლენილი კირქვის შედარებით თხელი ფილებითა და რიყის ქვით ნაშენი ძველი ზღუდის ფრაგმენტი (ტაბ. 6, 1-2). გზის პირის 3 მ-დე სიგანის ახლად გამოვლენილი ზღუდის კედელი პირდაპირ კავშირში უნდა იყოს რიყის ქვის ზღუდის კედელთან, აგრეთვე, ჩვენ მიერ ადრე გამოვლენილ კონსტრუქციებთან (გზის სამხრეთ დასავლეთით).

არქეოლოგიური სამუშაოები ზესტაფონის მუნიციპალიტეტის სოფ. ქვედა საზანოში, ძეგლის სარეაბილი-

ტაციო საქმიანობას დაუკავშირდა; კერძოდ, მცირე თხრით შეისწავლებოდა ზღუდის ჩრდილო-დასავლეთი მონაკვეთის ნაგებობების მდგომარეობა; აქ მხოლოდ ზღუდის ჩრდილო-დასავლეთი კუთხის მონაკვეთი გაიწმინდა, ადრე გამოვლენილი ზღუდის ნიშნების გამოჩენის მიზნით. ბორცვის ქვედა ტერასის ცენტრალურ ნაწილში, სა-

დაც ასევე სუფთავდებოდა ადრე გათხრილი საკულტო ნაგებობის ნაშთები, ზედა დონეზე (-20 სმ) დადასტურდა უინვენტარო სამარხი; სამწუხაროდ, არქეოლოგიურად ამ პერსპექტიულ უბანზე ფენების მნიშვნელოვანი გადარეცხვა დადგინდა.

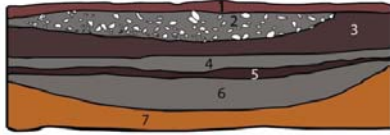
არსებული მონაცემების გამო, ვფიქრობთ, აუცილებელია საზანოს ბორცვის სხვა მონაკვეთების არქეოლოგიური პერსპექტივების განსაზღვრა და მის შემოგარენში ფართო დაზვერვების წარმოება.

სვერი - სექტემბერი - 2018

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით, 2018 წელს სვერის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ გააგრძელა სამუშაოები სვერის ციხის აღმოსავლეთ ფერდობზე, სადაც გაიჭრა 7 თხრილი.

#1 თხრილის კორდოვანი ფენის მოხსნის შემდეგ გამოიკვეთა მონაცრისფრო ფენა. მას მოსდევდა სტერილური ფენა, რომლის ნაწილი შევსებული იყო ქვებით. მის ქვეშ დაფიქსირდა მოშავო ფერის ფენა. მეორე ფენას კვლავ მოსდევდა სტერილური ფენა. მის ქვეშ გამოვლინდა ნახშირებითა და ბათქაშებით შედგენილი ფენა, რომელიც უშუალოდ კლდოვან დედაქანზე იდო.

თხრილი #2 - 2017 წელს ზუსტად ამ ადგილზე მიკვლეულია სამაროვანი და გაითხრა 2 სამარხი. 2018 წლის გათხრები მიზნად ისახავდა სამაროვნის ტერიტორიის სრულ შესწავლას, მაგრამ 25 სმ-ის

- 1 ჰუმუსი
- 2 I ფენა
- 3 სტერილური ფენა
- 4 II ფენა
- 5 სტერილური ფენა
- 6 III ფენა
- 7 თარი

m 1:25

3

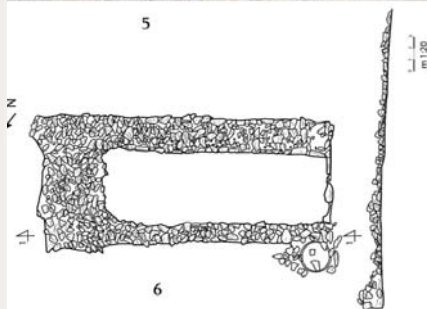

- 1. ჰუმუსი
- 2. I ფენა
- 3. სტერილური ფენა
- 4. II ფენა

0.1:25

5

6

დაღრმავების შემდეგ ნათელი გახდა, რომ აქ სამარხები აღარ არსებობდა.

1 თხრილი #3 - II თხრილის მსგავსად სტერილური აღმოჩნდა და მხოლოდ ალაგ-ალაგ ჩნდებოდა უსახური კერამიკის მცირე ფრაგმენტები.

თხრილი #4 საკმაოდ საინტერესო იყო. დაფიქსირდა ორი ფენა. ჰუმუსის ფენას მოსდევდა I ფენა. I და II ფენა გამიჯნულია 20-25 სმ სისქის სტერილური ფენით. II ფენის ქვეშ ფიქსირდება კლდოვანი ქანი.

თხრილი #5 გაიჭრა სამაროვნიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთით, შემალღებულ ადგილზე. ქვაყრილის ალების შემდეგ დაფიქსირდა ფლეთილი ქვითა და კირხსნარით ნაგები კედელი. 1 მ-ის დაშორებით კი აღმოჩნდა მეორე, შედარებით ვიწრო, პარალელური კედელი. კედლები შემორჩენილია 30-40 სმ სიმაღლეზე.

ნაგებობის დასავლეთის კიდეში დაფიქსირდა მინაში ვერტიკალურად ჩადგმული, რელიეფურნიბოიანი, თხელკედლიანი, ჩაუკირავი ქვევრი, რომელიც წყლისთვის უნდა ყოფილიყო განკუთვნილი.

V თხრილში ქვევრის გარდა სხვა არქეოლოგიური არტეფაქტი არ გამოვლენილა. თუმცა, ქვევრის მიხედვით შესაძლებელია, დავადგინოთ კომპლექსის მიახლოებითი თარიღი და იგი ზოგადად ადრე შუა საუკუნეებით განვსაზღვროთ. რაც შეეხება ნაგებობის ფუნქციას, შესაძლებელია, საქმე გვქონდეს ადრეული შუა საუკუნეების სათ-

ვალთვალო კოშკთან, რომელიც დიდი ალბათობით სვერის ციხის მშენებლობის თავდაპირველ პერიოდს (VIII საუკუნე) უკავშირდება.

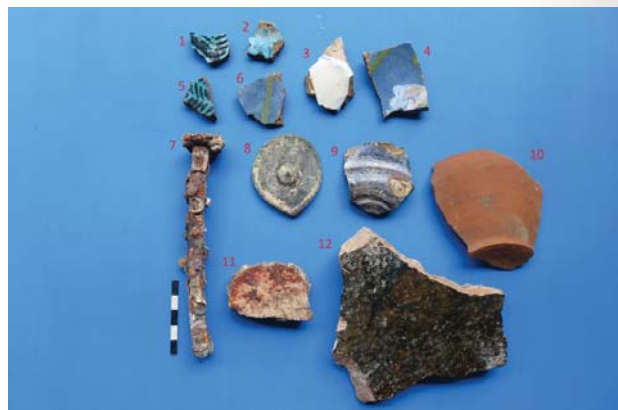
VI და VII თხრილები სტერილური იყო.

გეგუთის სასახლე - სექტემბერი - 2018

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით 2018 წელს გეგუთის სასახლის კონსერვაციისა და საიტის მონყობის სამუშაოების პარალელურად ჩატარდა არქეოლოგიური კვლევა (ხელმძღვ. როლანდ ისაკაძე).

გეგუთის სასახლის მე-16 სათავსში ბოლომდე გაინმინდა IV-V სს-ის რიყის ქვით ნაგები კედლები და დაფიქსირდა მათი იატაკის დონე. მე-3 სათავსში გაიხსნა IV-VIII სს-თა ნაგებობების საკვანძო მონაკვეთები. სასახლის ეზოს სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხეში მთლიანად გაიხსნა IV-V სს-ის Π ფორმის ნავმისადგომის ნაშთები.

ქუთაისი - ოქტომბერი - 2018

ვარშავის უნივერსიტეტის არქეოლოგიის ინსტიტუტისა და საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით ქართულ-პოლონურმა ექსპედიციამ 2018 წელს ქუთაისში საველე-არქეოლოგიური სამუშაოები ჩაატარა.

საველე-არქეოლოგიური სამუშაოები განხორციელდა „გაბაშვილის გორაზე,“ №20 საჯარო სკოლის ეზოსა და ბაგრატის ტაძრის მიდამოებში. სამუშაოების დაწყებამდე გეორადარით ჩატარდა სადაზვერვო კვლევები. „გაბაშვილის გორაზე“ გამოვლინდა (ნაწილობრივ) ხით, რიყის

ქვითა და თიხით ნაგები გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის გალავნის კედლისა და კოშკის ფრაგმენტები; ბაგრატის ტაძრის სიახლოვეს გადამონმდა გასულ წლებში გამოვლენილი შუა და გვიანბრინჯაოს ხანის ფენების სტრატეგრაფია. №20 სკოლის ეზოში გაითხარა გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის თადაცვითი თხრილის ერთი მონაკვეთი. თხრილის შევსების ფენაში გამოვლინდა ადრეანტიკური და გვიანბრინჯაოს ხანის კერამიკა და ორგანული ნაშთები.

ARCHAEOLOGICAL DIGEST

TSVANE – Aguste – 2018

Funded by the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia, archaeological excavations were carried out (leader – Revaz Papuashvili) at dikhagudzuba in Village Tsvane. The artificial hill settlement is situated at four kilometers from the Black Sea, and at 0.5km north of the motorway running from Ergeti towards the sea.

The hill has an ideal semi-spherical shape. At this stage, archaeological work was conducted in the south-eastern sector. The survey covered an old test pit cut at the foot of the hill in 1979, the pit dug out by robbers and a new ditch on the top of the hill made in order to find out the nature of the upper layers.

As a consequence of conducted work, dikhagudzuba in Tsvane revealed four cultural strata which sometimes merge into each other, while in other cases they are separated by the layers of various thicknesses.

The first, upper cultural layer is represented by the ruins of a log-and-plaster structure and, chronologically, must be related to the III-I millennia BC; the second cultural layer is also remnants of a log-and-plaster structure and must have been produced in the 6th -4th cc BC; the third cultural stratum has been revealed rather weakly, but, presumably, it must also contain structures made of log and plaster and must belong to the second half of the II millennium BC; however, the fourth cultural layer displays remnants of a burnt and carbonized log structure that can be dated by the first half of the II millennium BC.

On completion of wide-scale archaeological excavations it will become possible to conduct multidisciplinary research at Tsvane dikhagudzuba, as well as to make the hill an educational and tourist site.

KALAUURI – September - 2018

Funded by the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia, archaeological works were conducted (leaders: M. Dzelade, V. Sadradze) on the premises of the monastery of John the Baptist in Village Kalauri (Gurjaani Municipality) in 2018. The works took place both in the inner perimeter of the site (refectory? and the southern adjoining structure) and south of the basilica (gate of the defensive wall of the monastery, the system of the defensive wall, etc.).

The refectory, gate and the territory adjacent to the defensive wall

Several trenches were made here. As a result of preparation, there appeared remains of the damaged gate and the defensive wall. Lower parts of undamaged columns were revealed in the process of cleaning the gate. The gate is situated in the middle part of the southern defensive wall. The wall west of it is 20.8 m long and then forms 90° corner and joins the western wall of the refectory, while part of the wall east of the gate is ruined at six meters from the gate and cannot be observed above the ground level.

The territory of the gate and adjacent to the defensive wall yielded tiles, various kinds of pottery, including glazed one, an iron arrowhead and part of a glass vessel.

‘Refectory’ (hall?) and a structure annexed to the south

Preparation revealed ‘desks’ made of cobblestone and tables with built-in shelves made up of tiles. Analogous tables with built-in shelves and desks were cleaned on the opposite side. The gate leading to the hall is arranged in the middle part of the eastern wall. In the interior, a small-size structure is built at the west wall. The structure goes beyond the west wall of the refectory. Apparently, this room belonged to a ruler (king, lord), or to an archpriest. After removing the humus layer from the room (household facility?) annexed to south of the ‘refectory’, remains of the collapsed walls were cleared away. A column (central pillar) which is square in plan and is built of rubble was cleaned in the center of the room and a round fireplace and door built up

later were cleared in the southern part of the east wall. Apart from the tiles, excavations of the room revealed fragments of ceramic vessels of household function (including glazed items) and kitchenware.

VASHNARI – September – 2018

Funded by the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia, archaeological excavations were carried out in Vashnari in 2018 (leaders: M. Dzneladze, V. Sadradze). The site is situated on the territory of Village Gurianti, at the confluence of the Rivers Natanebi and Skurdumi.

The works were carried out in the citadel (three-nave basilica, martyrium) on the territory of the outer wall and Sponieti in order to specify the plan of the church. The research revealed the interior of the church and the planning of the auxiliary chambers, immovable artifacts of cultural heritage around them; as a result of compilation of old and new data, the following was specified: floor levels of the central nave and the altar; the structure of the floor; interrelationship of the monument with the outer wall and the towers, their present condition; construction and household remains were cleared. Based on the stratigraphy and the information existing in scholarly circulation, the beginning of construction of the church (4th –mid-5th cc) was specified.

The basilica is a complex religious structure. It bears trace of restoration and alteration. As a result of excavations it became clear that the so called citadel wall which is annexed to the apse, the baptistery, the door built in between flat clay bricks in the middle part of the northern nave, the filling between the columns in the central nave, the altar screen, southern part of the ambulatory wall and the porch- all belong to the later period. The basilica is inclined about 12 degrees northeast to southwest; it is square in plan with a projected pentagonal apse on the east. The wall has three rows of basalt quadra and two rows of brick. The foundation of the walls is strengthened with cobblestone and lime mortar, the paneling is made of ashlar. The floor of the basilica is covered with a thick layer of medium-size cobblestones and is strengthened with hydraulic solution. The central nave is more or less isolated from the north and south ones. In the western part, in front of the main

entrance there is a so called 'porch' which, together with the ambulatory wall, is connected to the main entrance of the basilica and the naves connected to it with columns. Later on, a baptistery was built upon the baptismal font.

Prospecting works were conducted on a hill on the left bank of the Natanebi River, on the territory adjacent to the city-site. The area of the remains of a minor church was felled and cleared.

KAZRETI - September – 2018

Funded by the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia, in 2018 the Kazreti exploratory archaeological expedition carried out works near Kazreti settlement, on the right bank of the Mashavera River, in the south-western part of Bolnisi Municipality (leaders: G. Grigolia, D. Berikashvili).

During this season particularly remarkable discoveries were made in trench N1 of the first cave, which yielded an architectural detail in the form of a fragment of a monumental wall. The wall is made of dry, horizontal masonry of andesite and basalt rocks arranged in two lines. Presently, the revealed fragment of the wall is represented by three rows of large rocks. Maximum height - 70 cm, thickness – 1 meter. The wall is directed north to south and it blocks the western open side of the cave. The revealed material shows that the monumental wall is built on the area in front of the cave, presumably, with the intention of artificially expending the inner space of the cave. Considering the situation, it is likely that a hall-type structure of massive walls must have stood in the (northern) cave N1 of Kazreti Ortvala. Given the general size of the cave, its area was probably 50-60 sq. m. It is probable that other cell-type minor chambers were arranged along the longitudinal walls near the central structure.

All the layers of Kazreti Ortvala cave are distinguished by lack of ceramic material, which is, in general, characteristic to religious sites.

Prospecting excavations carried out in Kazreti cave in 2018 revealed a remarkable stratigraphic site where presence of the material of prehistoric, so called Mesolithic epoch is documented on the lower layer of the cave.

Our ideas are preliminary assumptions, but, hopefully, new material which will be revealed as a result of regular excavations will once again specify the site's stratigraphy, the absolute date of its layers, completely reveal the plan of the hall-type structure placed in the early medieval layer in order to provide the right definition of its religious, social-economic and cultural function.

SHORAPANI – October – 2018

Funded by the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia, archaeological excavations were carried out on two sites on the territory of Zestafoni Municipality: 1. in the town of Shorapani, Shorapani Fortress and the area of the modern settlement (Classical period city-site), 2. in Village Kveda Sazano, on 'Kintsikhi Gora' (leader: Vakhtang Japaridze).

Main excavations were traditionally conducted on the grids of trench N3, plot 73 of the lower terrace. This section of the trench revealed pylon N4 of those of the western protective wall and a fragment of the protective wall connected to it. They made a trench along the protective wall to identify the stratigraphy, north and west trenches were cleared and fixation was carried out.

Works were conducted on trench N4 in the middle terrace of the fortress. During the excavations two sections were marked here: 1. the north-western part of the wall with brick pylons; during the campaign of the 1980s, a fragment of the first-century AD wall was revealed while clearing the Byzantine-period wall with pylons. In addition, on the lower level a thick burnt layer of plaster was evidenced with early period Colchian (?) pottery in the section of the foundation of the wall with pylons. There were also artifacts – fragments of white-fabric vessels of early Hellenistic period; 2. the trench on plot 47 and in grids F and G cover the area where, according to the plan, the trench must have extended (into the trench already cut along the protective wall with brick braces directed towards the citadel).

West of the wall with pylons and brick brace, clearing works on the foundation level revealed extension of the wall and a drainage hole - built up with

stones - connected to the wall. In this section deepening as well as widening of the trench towards the west continued with the aim of searching for ancient layers. As a result, another pylon of the protective wall was revealed. In addition, a quadrangular opening - a drainage hole was uncovered on the level of the foundation, near pylon N10, which determines the original surface level of this section of the fortress. An annex of quadrangular plan was evidenced on the protective wall along the mentioned pylon.

Fragment of the old protective wall (?) built with relatively thin limestone slabs and cobblestone that was revealed on the lower level, at the extension of the fragment of the protective wall is an important archaeological remnant of the lower city (pl. 6, 1-2). The newly revealed three-meter wide protective wall must be directly connected to the one made with cobblestone, as well as to the constructions (south-west of the road) revealed by us earlier.

Rehabilitation archaeological works on the site were conducted in Village Kveda Sazano, Zestafoni Municipality; in particular, minor digging was carried out to examine the condition of the structures in the north-western section of the wall; only the section of the north-western corner of the wall was cleaned in order to reveal the masonry of the wall. A grave without inventory was evidenced on the upper level (-20 cm) in the central part of the lower terrace of the hill, where remains of a religious (?) structure were also cleaned. Regrettably, it was estimated that the strata had been substantially washed out in this archaeologically promising sector.

Given the existing data, we believe it is necessary to determine the archaeological prospects of other sections of Sazano hill and to conduct wide-scale prospecting works in its environs.

SVERI – September – 2018

Funded by the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia, in July 2018 Sveri archaeological expedition resumed works on the eastern slope of Sveri Fortress, where seven trenches were arranged.

After removing the turf layer in trench N1, a greyish stratum was revealed. It was followed by a sterile layer whose part was filled with stones. A black-

ish layer was evidenced under it. The second layer was again followed by a sterile one, under which there appeared one made up of coals and plaster lying immediately upon the bedrock.

Trench N2 – in 2017, a cemetery was tracked down and two graves were excavated. The excavations of 2018 intended to do comprehensive research of the territory of the cemetery; however, after deepening by as much as 25 cm, it became clear that there were no more burials here.

Trench N3 – like trench N2, turned out to be sterile and only featureless small ceramic fragments appeared here and there.

Trench N4 was rather interesting. Two layers were documented. The humus layer was followed by layer 1. Layer 2 is separated by a 20-25 cm thick sterile stratum. A rock layer is evidenced under layer 2.

Trench N5 was cut on an elevated place south-east of the cemetery. After removing the stone mound, there appeared a wall built with ripped stone and lime mortar. A relatively narrow, parallel wall appeared at about one meter away that have survived at a height of 30-40 cm.

A pithos with relief ribs, thin walls, placed vertically into the ground and not fixed by mortar was evidenced on the western edge of the structure. It must have been used for water.

Trench N5 did not yield any other archaeological artifact except for the pithos. However, according to the pithos it is possible to estimate the approximate date of the complex and attribute it to early middle ages. As far as the function of the structure is concerned, it is probable that we are dealing with an early medieval watch tower and it is highly likely that it belongs to the earliest period (8th c) of construction of Sveri Fortress.

Trenches N6 and N7 were sterile.

GEGUTI PALACE – September – 2018

Funded by the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia, in 2018 archaeological investigation was carried out in Geguti Palace alongside conservation and arrangement of the site (leader: Roland Isakadze).

In chamber N16 of Geguti Palace they completely cleared the 4th -5th cc walls built of cobblestone and the floor level was documented. Main sections of the 4th -8th cc structures were revealed in chamber N3. Remains of a U-shaped dock of the 4th -5th cc were fully recovered in the south-eastern corner of the palace yard.

KUTAISI – October – 2018

Funded by the Archaeological Institute of Warsaw University and the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia, in 2018 Georgian-Polish expedition conducted field archaeological works in Kutaisi.

Field archaeological excavations were carried out on ‘Gabashvilis Gora’, the yard of Public School N20 and the environs of Bagrati Cathedral. Prospecting investigation with georadar was conducted prior to the works. ‘Gabashvilis Gora’ yielded fragments of the late Bronze – early Iron age protective wall built of (partly) wood, cobblestone and clay, and a tower. Stratigraphy of middle and late Bronze Age layers revealed in recent years near Bagrati Cathedral was re-examined. One section of a late Bronze – early Iron Age protective ditch was excavated in the yard of School N 20. The layer filling the ditch revealed early Classical and late Bronze Age pottery and organic remnants.

ლითონის არტეფაქტები სოფელ ზელა ილიეიდან

რევაზ კვიციანი, ლერი ჯიბლაძე

სოფ. ზელა ილემი მდებარეობს ზესტაფონის მუნიციპალიტეტში (ილემის თემი), მდ. ძირულას ხეობაში, ქ. ზესტაფონიდან 13 კმ მანძილზე. სოფლის ჩრდილოეთით მდებარე ბორცვის თხემზე, რომელსაც “ხვადიეთს”¹ უწოდებენ (ფოტო 1, 2). 1979 წელს, სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოების მიმდინარეობისას აღმოჩნდა ბრინჯაოს ორი ცული და ზოდი, რომლებიც სოფლის მკვიდრმა, როსტომ თურმანიძემ ხარაგაულის ისტორიულ მუზეუმს ჩააბარა. მისივე გადმოცემით, ცულები და ზოდი დაახლოებით 1-2 მ რადიუსში უპოვია.² უფრო ადრე, 1976 წელს იმავე “ხვადიეთში” აღმოჩენილი ბრინჯაოს შუბისპირი მუზეუმს მხატვარმა ჯუმბერ მსხილაძემ გადასცა.

კოლექციის აღწერილობა

1. **ცული** (ინვ. №520) სპილენძის, ყუადაქანებული, აქვს ოდნავ მოხრილი ფართო ტანი, სოლისებური პირი და მრგვალი სატარე ხვრელი, რომელშიც სპილენძის ნაჭერია გაჭედილი. მისი ერთი მხარე ოვალურია, მეორე კი შეზნეილი და მოგრძო. ყუას მთელ სიგრძეზე მაღალი ქედი დაუყვება. ჩამოსხმულია ორსადგულიან ყალიბში და შემდეგ ნაჭედია. სიგრძე - 16,5 სმ; სიგანე - 5,5 სმ; სატარე ხვრელის დმ: წინა მხარეს - 2,2-2,9-სმ, უკანა მხარეს - 3.4-2,6 სმ (ტაბ. I-2, ფოტო IV-4).

2. **ცული** (ინვ. №521) სპილენძის. მასიური, ყუადაქანებული. ყუას სიგრძეზე ირიბად გასდევს რელიეფური ზოლი. აქვს მრგვალი სატარე

¹ 1ბ: 1) 08344297; 04663671; 300. 2) 08344279; 04663713; 300. 3) 08344143; 04663606; 297.

² სამეცნიერო ლიტერატურაში [ლამბაშიძე და სხვ. 380-381, ტაბ. XXVII-458, 460, 461] ეს კოლექცია “ილემი-ბორის” კოლექციის სახელითაც იხსენიება, რაც არასწორია, ვინაიდან “ხვადიეთი” ბორიდან დაახლოებით 5-6 კმ –ითაა დაშორებული.

ხვრელი, რომელიც წინა მხარეს შეზნეკილია. ოდნავ მორკალური ტანი დაქანებული პირისკენ თანდათანობით ფართოვდება; ჩამოსხმულია ორსადგულიან ყალიბში და ნაჭედეა. სიგრძე - 17,0 სმ; სატარე ხვრელის დმ - 2,8 სმ (ტაბ. I-1; ფოტო IV-2).

3. **ზოდი** (ინვ. №522) სპილენძის ოვალური ფორმის, ერთ მხარეს ბრტყელი, მეორე მხარეს ამობურცული. დაფარულია (განსაკუთრებით ბრტყელ მხარეს) პატარ-პატარა ფოსოებით.

სიგრძე - 12,5 სმ; სიგანე - 5,5 სმ (ტაბ. II-2; ფოტო IV-3).

4. **შუბისპირი** (ინვ. № 6976) ბრინჯაოსი. აქვს დაბალი, მკვეთრად გამოკვეთილი ქედი. წვერი დაბლაგვებულია, პირი კი ორივე მხარეს ხერხისებურადაა დაკბილული. მრგვალი მასრა მთლიანად არ არის შემორჩენილი და ერთ ადგილას შეჭრილია. სიგრძე (მასრიანად) - 2,5 სმ; მასრის სიგრძე - 2,5 სმ; სიგანე (შუა ადგილას) - 4 სმ; მასრის დმ - 2 სმ (ტაბ. II-1; ფოტო IV-1).

2016 წელს საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს მიერ განხორციელებული პროექტის ფარგლებში, ვიყავით აღმოჩენის ადგილაზე. “ხვადიეთი” არის დიდი ველი, რომელიც ამჟამად კერძო საკუთრებაშია და საძოვრად იყენებენ. ზედაპირული დათვალიერებით არქეოლოგიური ობიექტის კვალი არ ჩანს და არც მასალა იკრიფება, ამიტომ ძნელი სათქმელია, რა ტიპის ძეგლს შეიძლება ეკუთვნოდეს აღნიშნული არტეფაქტები. შესაძლოა, ეს განძი, ან განძის ნაწილი ყოფილიყო, მაგრამ არც ნამოსახლარის ან სამაროვანის არსებობაა გამორიცხული. როსტომ თურმანიძის გადმოცემით, ცულებისა და ზოდის აღმოჩენის ადგილას არ ყოფილა ადამიანის ძვლები, თიხის ჭურჭელი, ქვების ნყოფა, ანუ არაფერი ისეთი, რასაც შეეძლო მისი ყურადღება მიექცია. ამიტომ ყველაზე მეტად სავარაუდოა, რომ საქმე გვაქვს განძთან. შუბისპირის აღმოჩენის გარემოება კი ჩვენთვის უცნობია.

თუ ცულებისა და ზოდისგან შემდგარ კოლექციას განძად ჩავთვლით (რისი საფუძველიც არსებობს), მაშინ ცულების ტიპოლოგიურ მონაცემებზე დაყრდნობით, შესაძლოა, კოლხური განძების არსებობის ქვედა თარიღმა ადრებრინჯაოს ხანის დასასრულისკენ გადაიწოს [ჯიბლაძე 2016-ა: 54].

დღესდღეობით მიჩნეულია, რომ კოლხეთში ბრინჯაოს ნივთების

(განძების) მიწაში ჩაფვლის ტრადიცია შუაბრინჯაოს ხანის დასასრულიდან იწყება (ურეკის 1941 წელს აღმოჩენილი განძი; გალის 1959 წელს აღმოჩენილი განძი; ლეჩქოფის, ქვიშარი I და სხვ.) [ნიორაძე. 1948:1-22; ქორიძე 1965:10-12; 1969: 28-29; *Трапи* 1970:169-174].³ ძველ აღმოსავლეთში, კერძოდ ანატოლიაში განსხვავებული ხასიათისა და სხვადასხვა ლითონისგან (სპილენძი, ბრინჯაო, ოქრო,

I

II

ვერცხლი) შემდგარი განძები ჯერ კიდევ ქ.ნ. III ათასწლეულის დასაწყისიდან გვხვდება [Авилова 2014: 26-32]. კოლხეთს, როგორც ძველი აღმოსავლეთის ცივილიზებული ქვეყნების მომიჯნავე რეგიონს, უძველესი დროიდანვე მათთან გარკვეული კონტაქტები ექნებოდა და ძველ აღმოსავლურ სამყაროში მიმდინარე ინოვაციური პროცესები, მათ შორის, სპილენძ-ბრინჯაოს მეტალურგიაშიც, ადრე თუ გვიან აქაც უთუოდ აისახებოდა. ამიტომ არ იქნება მართებული, კოლხეთში განძების ჩაფვლის ტრადიციის არსებობა მხოლოდ ადრე ბრინჯაოს ხანის მიწურულიდან და შუაბრინჯაოს ხანის

დასაწყისიდან ვივარაუდოთ.

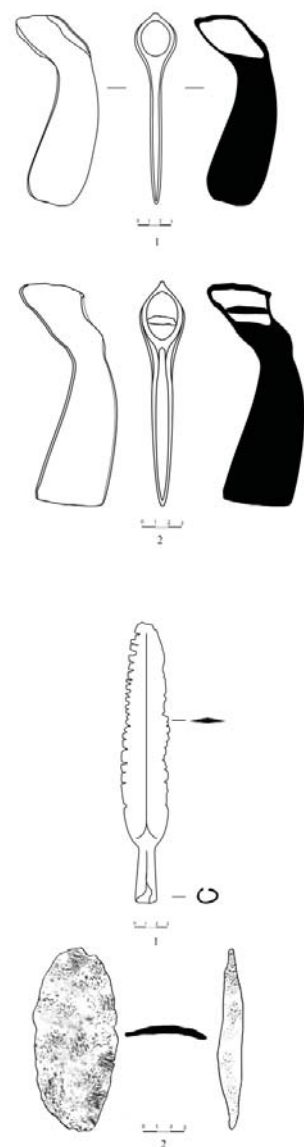
ცულების ერთ ნაწილს, რომელსაც “საჩხერული ტიპის ცულებს” უწოდებენ (საქასრიას, ილემის, საზანოს, სვირის ყუადაქანებული და ყუამილიანი ცულები) საჩხერის საწარმოო კერისთვის დამახასიათებელ ელემენტებთან ერთად, ახასიათებს სოლისებურად დაბოლოებული პირი, შედარებით ფართო, თანაბარი ზომის ტანი და წინა მხრიდან შეჭრილი ყუა. ამ ნიშნების მიხედვით ისინი რამდენადმე განსხვავდება იმავე საწარმოო კერისთვის დამახასიათებელი ყუამილიანი და ყუადაქანებული ცულებისგან. ჩანს, რომ ზოგიერთი

³ კოლხური კულტურის არეალში აღმოჩენილი განძები სხვადასხვაგვარია: 1. ბრინჯაოს ერთგვაროვანი ნივთების შემცველი განძები; 2. შერეული სახის განძები, რომელთა ერთ ნაწილი მხოლოდ მთლიანი ნივთებისგან შედგება, უმრავლესობაში კი, სხვადასხვა დანიშნულების არტეფაქტებთან ერთად გვხვდება მათი ნატეხები, ლითონის ზოდები, ზოგჯერ ჩამისასხმელი ყალიბები; 3. მხოლოდ სპილენძის ზოდებისგან შემდგარი განძები [ლორთქიფანიძე 2001:181].

ნიშნით ეს ცულები (განასკუთრებით საქასრიას ცული) უფრო მეტად აღმოსავლეთ საქართველოში გავრცელებულ ბედენური კულტურის ანალოგიური ნიმუშებს ჰგავს (მარტყოფი IV ყორღანი და სხვ.) [ჯიბლაძე 2016: 233]. კინოთის (ზესტაფონის მუნიციპალიტეტი) ცულიც განსაკუთრებულ მსგავსებას ბრეძას (ხაშურის რაიონი) ცულთან ამჟღავნებს.

ყოველივე ეს კი იძლევა იმ ვარაუდის საფუძველს, რომ ადრებრინჯაოს ხანაში, აღმოსავლეთ კოლხეთის ამ მონაკვეთში ვრცელდებოდა ბედენური კულტურის იმპულსები. თუ მხედველობაში მივიღებთ ზემო იმერეთის პლატოზე ბედენური კულტურის ელემენტების არსებობას და ამ მხარეში არქეოლოგიურ კულტურათა ურთიერთმონაცვლეობას, ეს მოსაზრება საფუძველს მოკლებული არ უნდა იყოს. იქნებ, სწორედ ხარაგაულ-ზესტაფონის მხარე იყო დასავლეთ საქართველოს ადრებრინჯაოს ხანისა და ბედენური კულტურების შეხვედრისა და თანაარსებობის არეალი [ჯიბლაძე; ბუაძე 2016: 232-233]. უფრო გვიან, გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ეპოქაში ცხომსწორედესრეგიონი, მდ. ყვირილას ზემო წელის აუზთან ერთად (საჩხერის მუნიციპალიტეტი), აღმოსავლურქართულ და კოლხურ კულტურათა საკონტაქტო ზონა იყო [ჯიბლაძე; ბუაძე 2016: 232-233]. ამას ადასტურებს პერევის, ბეჟათუბნისა და ზემო სიმონეთის განძების ცენტრალურამიერკავკასიური ცულები და ე.წ. ქედაბეკური ტიპის მახვილის ფრაგმენტიც [ქორიძე 1965: 24, 34].

აქტუალური და ჯერაც გადაუჭრელი საკითხია, თუ საიდან და რა გზებით მარაგდებოდა ბრინჯაოს ხანაში ნედლეულით (მადნით) კოლხეთისა და მთლიანად საქართველოს მეტალურგიული საწარმოები. ამ საკითხის გარკვევისას ძალზე მნიშვნელოვანია სპილენძის ძველი საბადოების ბუნებრივი მინარევების გეოქიმიური

„ მეთოდით შესწავლა და მათი შედარება ლითონის არტეფაქტების სპექტრული ანალიზით დადგენილ ქიმიურ შემადგენლობასთან. ეს შესაძლებლობას მოგვცემს, მეტ-ნაკლები სიზუსტით გავარკვიოთ თუ რომელ საბადოზე მოპოვებული მადნისგან არის დამზადებული ესა თუ ის ნივთი [Черных 1965:112]. მაგრამ რადგან ამგვარი კვლევები აქ ჯერჯერობით სათანადო დონეზე არ ტარდება, იძულებული ვართ, ზოგჯერ მხოლოდ ჰიპოთეზებითა ლოგიკური მსჯელობით შემოვიფარგლოთ.

საინტერესოა, საიდან მარაგდებოდა მადნით ის სახელოსნოები, სადაც ილემში, საქასრიაში, საჩხერესა და ზოგადად ყვირილის ხეობაში

აღმოჩენილი ბრინჯაოს ნივთებია დამზადებული? სავარაუდოდ, მათი დამზადებისთვის გამოყენებული უნდა ყოფილიყო სპილენძით მდიდარი ოქსიდური და კარბონატულ-სილიკატური (ჟანგისეული) მადნები, რომლებიც განლაგებულია საბადოთა ზედა ფენებში და შედარებით ადვილი მოსაპოვებელია [აბესაძე 1969:119; ინანიშვილი და სხვ. 2010: 111]. ისინი მეტალურგიაში უფრო ადრე გამოიყენებოდა, ვიდრე სპილენძის სულფიდური მადნები, რომლებიც აფხაზეთის, სვანეთისა და მთის რაჭის გამადნებათა ზონაშია განფენილი [ინანიშვილი და სხვ. 2010: 110-113; ღამბაშიძე და სხვ. 2010:33-52].

ვფიქრობთ, რომ მდ. ყვირილის ხეობაში ლითონის ნივთების დასამზადებლად იყენებდნენ შედარებით ახლოს მდებარე, ადვილად ხელმისაწვდომ საბადოებს და ნაკლებად სავარაუდოა, რომ სპილენძი შორი მანძილიდან, მაგ., რაჭიდან ან ჭოროხის აუზიდან შემოჰქონდათ. ნედლეულის ასეთ წყაროებად კი შესაძლოა, დავასახელოთ რამდენიმე პუნქტი: მაგ., მდ. ჯეჯორას ხეობაში სოფ. ყევსელთასთან ახლოს არსებული სპილენძის ძველი გამონამუშევრები [Иессен 1935:35-43; Техов 1977:198]. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ მდ. ყვირილას ზემო ნელზეც უნდა ყოფილიყო სპილენძის საბადოები, რომელთა კვალი მარაგის ამონურვის შემდეგ არ შემორჩა [ჯაფარიძე 1961:190, 2013: 13]. როგორც ჩანს, სპილენძის საბადოები ხარაგაულის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზეც იყო,

ს ტ ა ტ ი ე ბ ი

თუმცა მათი ძველი გამონამუშევრების კვალი ჯერჯერობით არ არის მიკვლეული,⁴ რადგან ამ მიმართულებით იქ კვლევა-ძიება არ წარმართულა.

ლითონის სანარმოო კერების გამოყოფისას ძალიან დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ნივთების ქიმიური ანალიზების შედეგებს. დღეს არსებულ მონაცეთა მიხედვით, როგორც ჩანს, ლითონის დამუშავებას სვანეთსა და აჭარისთან ერთად, ყველაზე ადრე მდ. ყვირილას ზემო წელზე ეცნობიან. საჩხერის ლითონის ინვეტარი ძირითადად დამზადებულია დარიშხნიანი სპილენძისგან, სადაც ამ ელემენტის რაოდენობა აღწევს 0,78-7% [აბესაძე 2011: 39, ცხრილი 3].⁵ აღსანიშნავია, რომ საჩხერის თითქმის ყველა ნივთი (გარდა ქორეთის ნივთებისა) მინარევების სახით შეიცავს ანტიმონს 1%-დან 2,6%-მდე [აბესაძე 2011: 102, ანალიზი 76-78, 80, 82; ლამბაშიძე და სხვ.

N	ნივთი	აღმოჩენის ადგილი	ქიმიური შედეგნილობა				
			Cu	As	Ag	Ci	Os
1	ყუადაქანებუღი ცუღი	იღემი	88,908%	11,092%	—	—	—
2	ყუადაქანებუღი ცუღი	იღემი	96,493%	3,507%	—	—	—
3	ზოღი	იღემი	98,180%	—	0,455%	416%	449%

2010: 350, 351, 352, 354, 360, 361]. იღემის ლითონის არტეფაქტები

⁴ გაზ. "ცნობის ფუცელში" (1897 წ. № 412) გამოქვეყნებულ პუბლიკაციაში ვკითხულობთ, რომ სოფ. ხუნევის მიმდებარე ტერიტორია მდიდარია რკინით, სპილენძითა და აზბესტით. გლეს მალაქია გოგოლაძეს სოფ. გეთსამანიში აღმოუჩენია სპილენძის მადანი და ნებართვა აუღია სამთო სამმართველოდან მისი წარმოებისთვის. მადნების არსებობის შესახებ იუნყებთან ასევე სოფ. ბჟინევისა და ლელვანში (ადგილ „ქვიანთეში“). ამ ადგილებში მოპოვებული სპილენძისგან ამზადებდნენ და ყიდდნენ საოჯახო ნივთებს. როგორც ჩანს, სპილენძის მადნის მოძიება და მოპოვება ზედაპირულად მიმდინარებდა.

ხარაგაულის მუნიციპალიტეტში მუშაობისას, ჩვენთვის ცნობილი გახდა, რომ სოფ. გეთსამანის სიახლოვეს ე.წ. „ძანძაურასთან“ არის საბადო, სადაც მეორე მსოფლიო ომის დროს სამხედრო საჭიროებისთვის სპილენძს მოიპოვებდნენ.

⁵ დარიშხანის ლითონში 2%-მდე არსებობას თვლიან ბუნებრივ მინარევად [Тавაძე, Сакварелидзе 1959:112]. ზოგ მკვლევარს კი ბუნებრივ და ხელოვნურ მინარევებს შორის ზღვარად 4% მიაჩნია [Селимханов 1960: 159-160]. ამ საკითხებზე განსხვავებული შეხედულებაა გამოთქმული (ბ. ბრაუნის, ი. პარტიგნოტის, ს. სარდარიანის, ვ. ვიტერსის, ვ. პაზუხინის და სხვ. [აბესაძე 1969:111-115]. ც. აბესაძეს სპილენძში დარიშხნის ბუნებრივი და ხელოვნური დანამატების შესახებ რაიმე ვარაუდის გამოთქმა უჭირს.

ძირითადად დამზადებულია დარიშხნიანი სპილენძისგან, ეს ნივთიერება ხელოვნურად უნდა იყოს დამატებული. უმნიშვნელო რაოდენობით გვხვდება სხვა მინარევებიც (იხილეთ ცხრილი). ილემის ცულების თანადროული მაღლაკის, საზანოს, სვირის, საქასრიას ყუამილიანი და ყუადაქანებული ცულები, სავარაუდოდ, დარიშხანგარეული სპილენძისგან უნდა იყოს დამზადებული.

სავარაუდოა, რომ სხვადასხვა საწარმოო უბანი მადნით ყვირილის ხეობაში გამავალი სატრანზიტო გზებით მარაგდებოდა.

ბიბლიოგრაფია

- * აბესაძე ც. 1969: ლითონის წარმოება ამიერკავკასიაში ძვ.წ. III ათასწლეულში (მტკვარ-არაქსის კულტურა). თბილისი.
- * აბესაძე ც. 2011: ბრინჯაოს მეტალურგიის ისტორიიდან ძველ საქართველოში. თბილისი.
- * ინანიშვილი გ, მაისურაძე ბ, გობეჯიშვილი გ. 2010: საქართველოს უძველესი სამთამადნო და მეტალურგიული წარმოება (ძვ.წ. III-I ათასწლეულებში). თბილისი.
- * კვიციანი რ. 2017: ხარაგაულის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე არქეოლოგიური ძეგლების(ობიექტების) ინვენტარიზაციის პროექტის ფარგლებში ჩატარებული სამუშაოების ანგარიში. ხარაგაულის ქრონიკები. ქუთაისი. გვ. 74-81.
- * ნიორაძე გ. 1948: ქვიშარის არქეოლოგიური ძეგლები. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე ტ. XV-.თბილისი. გვ.1-22.
- * ქორიძე დ. 1965: კოლხური კულტურის ისტორიისათვის. თბილისი.
- * ქორიძე დ 1969: საქართველოს ტერიტორიაზე მოპოვებული ბრტყელი ცულების კლასიფიკაციისა და გენეზისის საკითხისათვის. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე ტ. XXVIII-B. თბილისი. გვ.5-69.
- * ლამბაშიძე ი, მინდიაშვილი გ, გოგოჭური გ, კახიანი კ, ჯაფარიძე ი. 2010: უძველესი მეტალურგია და სამთო საქმე საქართველოში ძვ.წ.VI-III ათასწლეულებში. თბილისი.
- * ცნობის ფურცელი (გაზ.) 1897 წ.12/XI, № 412. ტფილისი.

- * ჯაფარიძე ო. 1961: ქართველი ტომების ისტორიისათვის ლითონის წარმოების ადრეულ საფეხურზე. თბილისი.
- * ჯაფარიძე ო. 2013: ბრინჯაოს ინდუსტრიისათვის უძველეს საქართველოში. თბილისი.
- * ჯიბლაძე ლ. 2015: კოლხეთის ბრინჯაოს მეტალურგიული წარმოების პირველადი და მეორადი მეტალურგიული წარმოების კერების ურთიერთობის საკითხები. ონლაინ არქეოლოგია № 8. თბილისი. გვ.76-97. ინტერნეტ-გვერდი ჰერიტაგესიტე.გე.
- * ჯიბლაძე ლ, ბუაძე შ. 2016 ა: ბრინჯაოს იარაღების ერთი ჯგუფი დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიიდან. კავკასიოლოგიური ძიებანი № 8. თბილისი. გვ. 229-246.
- * ჯიბლაძე ლ 2016 ბ: კოლხეთის ბრინჯაოს ხანის ხანის განძებთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხისათვის. კავკასიოლოგიის საერთაშორისო სამეცნიერო კვლევითი საზოგადოებრივი ინსტიტუტის მოამბე. კრებული ამირანი №28. თბილისი. გვ.48-51 ინტერნეტ-გვერდი http://www.caucasology.com/amirani_geo.php?cat=26.
- * Авилова Л. 2014: Анатолииские клады металлических изделий (Эпохи раннего металла. Анализ состава комплексов). Краткие сообщения института археологии. 236. Москва. стр. 26-32.
- * Иессен А. 1935: К вопросу о древнейшей металлургии меди на Кавказе. Государственная академия истории материальной культуры.120. М-Л. стр. 7-216.
- * Селимханов И. 1960: Историко-химические и аналитические исследования древних предметов из медных сплавов. Баку.
- * Тавадзе Ф; Сакварелидзе Т.1959: Бронзы древней Грузии .Тбилиси.
- * Техов В. 1977: Центральный Кавказ в XVI-X вв. до н. э. Цхинвали.
- * Техов Б. 1991: О древнейшей металлургии и металлообработке центрального Кавказа. Кавказ в системе палеометаллических культур Евразии . Тбилисси. стр. 224-233.
- * Трапш М 1970: Труды, т. I. Сухуми.
- * Черних Е. 1965: О некоторых методах установления рудных источников для древнейшего металла. Известия академии наук Армянской ССР, XVIII, № 3-4. Ереван. Стр. 111-126.

METAL ARTIFACTS FROM VILLAGE ZEDA ILEMI

Revaz Kvirkvaia, Leri Jibladze

Village Zeda Ilemi is situated in the Dzirula Gorge, Zestafoni Municipality (Ilemi community), 13 kilometers from the town of Zestafoni. In 1979, while cultivating the land, two bronze axes and an ingot were discovered on the top of the hill north of the village, on the place referred to as ‘Khvadieti’¹ (photo 1,2). Rostom Turmanidze, the resident of the village, submitted them to the Kharagauli Museum of History. According to his report, the axes and the ingot were found within the radius of about 1-2 m.² Prior to that, in 1976, a bronze spearhead found on the same ‘Khvadieti’ was submitted to the museum by artist Jumber Mskhiladze.

Description of the collection

1. Axe (inv. N520), copper, with a slanting back side, slightly bent, wide body, wedge-like blade and a round hole for handle in which a piece of copper was stuck. One side is oval, while another is concave and elongated. A tall ridge runs at the whole length of the back; it is cast in a double mould and then hammer-forged. Length – 16.5 cm; width – 5.5 cm; diameter of the hole for handle: front side – 2.2-2.9 cm, rear – 3.4-2.6 cm (pl. I-2. photo IV-4).
2. Axe (inv. N521), copper, solid, with a slanting back side; a relief line runs obliquely along its length; it has a round hole for handle which is

¹ GPS: 1) E 08344297; N 04663671; M 300. 2) E 08344279; N 04663713; H 300. 3) E 08344143; N 04663606; H 297.

² In scholarly literature [Gambashidze et al. 380-381, pl. XXVII-458, 460, 461] this collection is also referred to as ‘Ilemi-Bori’ collection, which is incorrect, as ‘Khvadieti’ is about 5-6 km away from Bori.

concave at the front; the slightly curved body gradually widens towards the slanting blade; it is cast in a double mould and then hammer-forged. Length – 17.0 cm; diameter of the hole for handle – 2.8 cm (pl. I-1; photo IV-2).

3. Ingot (inv. N522), copper, oval, flat on one side and bulged on another; covered with small hollows (especially on the flat side). Length – 12.5 cm; width – 5.5 cm (pl. II-2; photo IV-3).
4. Spearhead (inv. N6976); copper; it has a low, clearly pronounced ridge; the tip is blunted, while the blade is toothed on both sides; the round socket is incomplete and is cut-through at one place. Length (including the socket) – 2.5 cm; width (in the middle) – 4 cm; diameter of the socket – 2 cm (pl. II-1; photo IV-1).

In 2016, within the frames of the project implemented by the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia, we arrived at the place of discovery. ‘Khvadieti’ is a vast plain which is now under private possession and is used as a pasture. The trace of the archaeological site cannot be observed through visual examination and artifacts are not found either; therefore, it is difficult to say what type of site the artifacts mentioned above could belong to. It is probable that it was treasure or part of treasure, but presence of a settlement or a cemetery cannot be excluded either. According to Rostom Turmanidze’s report, no human bones, pottery, masonry, or anything else that could have drawn his attention had been identified at the place of discovery of the axes and the ingot. Therefore, it is highly likely that we are dealing with treasure. However, we are not familiar with the circumstances of discovery of the spearhead.

If we consider the collection of the axes and the ingot to be treasure (which has its grounds), based on the typological data of the axes, it is possible to shift the lower date of Colchian treasures towards the end of Early Bronze Age [Jibladze 2016-a: 54].

Presently, it is accepted that the tradition of burying bronze items (treasures) in Colchis begins from the end of the Late Bronze Age (Ureki treasure discov-

ered in 1941; Gali treasure found in 1959; Lechkopi, Kvishari I, etc.) [Nioradze 1948:1-22; Koridze 1965:10-12; 1969: 28-29; Трапш 1970:169-174].³

In ancient east, specifically in Anatolia, treasures comprising metals of different kind (copper, bronze, gold, silver) are encountered from as early as the beginning of the III millennium BC [Авилова 2014: 26-32]. Being a bordering region of the civilized countries of ancient east, Colchis must have had certain contacts with them from earliest times and the innovative processes, including copper-bronze metallurgy, which took place in ancient east, would definitely have been reflected in Colchis too. Therefore, it would have been wrong to consider that the tradition of burying treasures in Colchis started just from the end of the Early Bronze Age and the beginning of the Middle Bronze Age.

Part of the axes referred to as “Sachkhere-type axes” (those with slanting back and socket-eared found in Sakaria, Ilemi, Sazano, Sviri), together with the elements typical of Sachkhere production center, are characterized by blades ending wedge-like, relatively wide, equal-sized body and the back side incised on the front. In terms of these features, they somehow differ from socket-eared ones and those with slanting back, Apparently, with some features these axes (especially the one from Sakaria) look more like the analogous samples of Bedena culture spread in eastern Georgia (Martkopi kurgan NIV, etc.) [Jibladze 2016:233]. The axe from Kinoti (Zestafoni Municipality) bears a particular similarity to the one from Bredza (Khashuri District).

All these give grounds to presume that in Early Bronze Age, impulses of Bedena culture arose in this part of eastern Colchis. If we take into account presence of the elements of Bedena culture on the plateau of Zemo Imereti and alternation of archaeological cultures in this region, this opinion must have certain grounds. Perhaps it was Kharagauli-Zestafoni region that was the area where western Georgian early-bronze-age and Bedena cultures met and co-existed [Jibladze; Buadze 2016:232-233]. Later, in late Bronze –early

³ Treasures discovered within the area of Colchian culture are diverse: 1. treasures containing homogeneous bronze items; 2. mixed type of treasures whose one part consists of only complete objects, while the majority contains artefacts of different function as well as their fragments, metal ingots, sometimes moulds for casting; 3. treasures containing only bronze ingots [Lordkipanidze 2001:181].

Iron age it was this region, together with the basin of the upper stretch of the Kvirila River (Sachkhere Municipality), that represented the contact zone of east-Georgian and Colchian cultures [Jibladze; Buadze 2016:232-233]. This opinion is supported by the central Transcaucasian axes of Perevi, Bezhatubani and Zemo Simoneti treasures and a fragment of a dagger of the so called Kedabekuri type [Koridze 1965:24,34].

It is a pressing and yet unsolved problem from where and through which ways the metallurgical production centers in Colchis and throughout Georgia were supplied with raw material (ores) in Bronze Age. While studying this problem, it is very important to do geo-chemical investigation of the natural admixtures of ancient deposits of copper and to compare them with the chemical content estimated by means of spectral analysis of metal artifacts. It will allow us to estimate with higher accuracy which deposit the ore an item is made of was received from [Черных 1965:112]. However, as such research cannot be conducted here so far, sometimes we can only hypothesize and make logical deductions.

It is interesting where the workshops in which the bronze items produced in Ilemi, Sakasria, Sachkhere and, generally, the Kvirila Gorge were supplied with ores? It is likely that oxide and carbonate-silicate ores that are rich in copper and lie in the upper layers of the deposits which makes them comparatively easier to mine must have been employed [Abesadze 1969:119; Inanishvili et al. 2010:111]. They had been applied in metallurgy earlier than sulphide copper ores which are disseminated in the ore zones of Abkhazeti, Svaneti and mountainous Racha [Inanishvili et al. 2010:110-113; Ghambashidze et al. 2010: 33-52].

It is presumable that in the Kvirila Gorge they used the easily accessible deposits located relatively near and it is less likely that the copper was brought in from far away, e.g. Racha or the Chorokhi basin. Several points can be named as such sources of raw material: ancient copper production waste near Village Kevselta in the Jejora Gorge [Иесен 1935:35-43; Техов 1977:198]. There is an opinion that there must have been copper deposits in

the upper stretch of the Kvirila whose trace has not been preserved since the supply had been used up [Japaridze 1961:190, 2013:13]. Obviously, there were copper deposits on the territory of Kharagauli Municipality as well, but the trace of their production waste has not been tracked down yet,⁴ as no investigation has been carried out in this direction.

While pointing out metal production centers, it is essential to consider the results of chemical analysis. According to the available data, apparently, it was the upper stretch of the River Kvirila where, together with Svaneti and Ajara, they became familiarized with metal treatment. The metal inventory from Sachkhere is largely made of arsenical copper in which the amount of this element reaches 0.78-7% [Abesadze 2011:39, table 3].⁵ It is noteworthy that nearly all the items from Sachkhere (except for those from Koreti), contain between 1% and 2.6% of antimony as admixture [Abesadze 2011:102, analysis 76-78, 80, 82; Ghambashidze et al. 2010:350, 351, 352, 354, 360, 361]. The metal artifacts from Ilemi are mainly made of arsenical copper, which must have been added artificially. There are insignificant amounts of other admixtures too (see the table). The Maghlaki, Sazano, Sviri, Sakasria socket-eared axes and those with slanting backs, which are contemporaneous with the Ilemi axes, were probably made of copper with admixture of arsenic.

It is presumable that various production centers were supplied with raw material via the transit routes running through the Kvirila Gorge.

⁴ The article published in the newspaper 'Tsnobis Purtseli' (1897, N412) reads that the territory adjacent to Village Khunevi is rich in iron, copper and asbestos. A farmer Malakia Gogoladze discovered copper ore in Village Gethsamania and got permission from the administration for its production. Presence of ores is also reported in the villages of Bzhinevi and Leghvani (location 'Kvianté'). They produced and sold household items from the copper mined in these areas. As it seems, seeking and mining of copper occurred superficially.

While working in Kharagauli Municipality, we learned that there was a deposit in so called 'Dzandzaura' near Village Gethsamania, where copper was mined for military needs during World War II.

⁵ Presence up to 2% of arsenic in metal is considered natural admixture [Тавадзе, Сакварелидзе 1959:112]. However, for some scholars the limit between natural and artificial admixtures is 4% [Селимханов 1960: 159-160]. There also exists a distinguished opinion about these issues (B. Brown, I. Partignot, S. Sardaryan, V. Viders, V. Pazukhin etc. [Abesadze 1969:111-115]. Ts. Abesadze refrains from expressing an opinion about natural and artificial arsenic admixtures in copper.

რომაული იმპორტი ქართლის (იბერიის) სამეფოში

თეიმურაზ ბიბილური

საქართველოსა და რომის იმპერიის ურთიერთობები რამდენიმე ასწლეულის განმავლობაში გრძელდებოდა და გამოირჩეოდა მრავალმხრივობით, განსაკუთრებით სამხედრო-პოლიტიკური მახასიათებლის კუთხით; თუმცა, საკითხში ოდნავ ჩაღრმავებისას ადვილად ჩანს, რომ არანაკლებ მნიშვნელოვანი იყო ამ ორ ქვეყანას შორის სხვა სახის, მათ შორის, სავაჭრო-ეკონომიკური კავშირები.

აღნიშნული ურთიერთობები ასახულია ქართულ, ბერძნულ და ლათინურ ენოვან მათიანეებში, ქრონიკებსა და ეპიგრაფიკულ მასალებში; საკითხის შესწავლაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეაქვს არქეოლოგიურ მასალას, მათ შორის, საქართველოში მიკვლეულ რომაულ იმპორტს.

ზოგადად იმპორტისა და კონკრეტულად ჩვენში აღმოჩენილი რომაული ნაწარმის კვლევისადმი არაერთი მნიშვნელოვანი სამეცნიერო ნაშრომია მიძღვნილი. ცხადია, წინამდებარე წერილს არა აქვს ამ მიმართულებით რაიმეს ახლის თქმის პრეტენზია. მიზანი გაცილებით მოკრძალებულია - გავაცნოთ საქართველოს წარსულით დაინტერესებულ მკითხველებს, გარე სამყაროსთან ჩვენი ურთიერთობის ერთი მხარე.

მასალის სიმრავლის გამო, ვერ შევძლებ მოცულობით მცირე მიმოხილვაში, შევეხოქართლის სამეფოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი რომაული იმპორტის სრულ მასივს, მაგრამ შევეცდები, გავაცნოთ რომაული იმპორტული მასალის გამორჩეული ეგზემპლარები და რამდენიმე მნიშვნელოვანი ჯგუფი.

ქართლის სამეფოში რომაული იმპორტის უადრესი ნიმუშები ძვ.წ. II-I სს. განეკუთვნება და წარმოდგენილია ბეჭდის შესამკობად განკუთვნილი იტალიკური და რომაული ჭრილა ქვებით [მ. ლორთქიფანიძე. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გემები. III. თბილისი.

1961, გვ. 14, 17, 18]. საყურადღებოა, რომ სამივე გემა აღმოჩენილია დასავლეთ საქართველოში (სოფ. ბორსა და საციხურში).

ქრონოლოგიურად შემდგომი ჯგუფი შეესაბამება ახ.წ. I საუკუნეს, როდესაც რომსა და ქართლის სამეფოს შორის გააქტიურდა სამხედრო-პოლიტიკური ურთიერთობა. იბერიაში ეს არის მეფე ფარსმან I ზეობის დრო; იმ ფარსმანისა, რომელმაც ქვეყნის სიძლიერესა და პოლიტიკურ ამბიციებს შესწირა საკუთარი ძე რადამისტი და ძმა მითრიდატე. რადამისტის ტრაგიკული ისტორია ხატოვნად აქვს აღწერილი რომაელ ქრონისტ ტაციტუსს. ის საფუძვლად დაედო არაერთ ფერწერულ, ლიტერატურულ თუ მუსიკალურ ნაწარმოებს, მათ შორის, გეორგ ჰენდელის ცნობილ ოპერა „რადამისტოს“.

ახ.წ. I საუკუნიდან სავაჭრო ურთიერთობები რომთან აქტიურდება და ეს პროცესი განუხრელად იზრდება ახ.წ. II-III სს-ში. ეს არც არის გასაკვირი, რადგან, სწორედ დროის ამ მონაკვეთს შეესაბამება ორ ქვეყანას შორის გაცხოველებული სამხედრო-პოლიტიკური და შესაბამისად, სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობები.

შემოტანილი საქონელი გამოირჩევა არა მარტო რაოდენობით, არამედ მრავალფეროვნებითაც - ჭრილა ქვებს დაემატა მინის, ვერცხლისა და ბრინჯაოსგან დამზადებული სხვადასხვა დანიშნულების ნივთები; მათ შორის, საკულტო დანიშნულების (ბატილუმები, პატერები), სამზარეულო და სუფრის ჭურჭელი (ლანგრები, ფიალები, კოვზები, ჩამჩები, კათხები, სურები, თასები, იგივე პატერები...), სამკაულები და სამშვენისები (ჭრილა ქვები, ბეჭდები, მძივები, მშვილდასინძები და ა. შ.), სამელნეები და სტილოსები; ცხადია, სავაჭრო-ეკონომიკური აქტივობის აუცილებელი ელემენტი - მონეტები დაფიქსირებულია ნამოსხლარებისა და სამაროვნების არქეოლოგიური კვლევისას; აგრეთვე, სამონეტო განძები, ჩაფლულ-გადამალული შიშიანობისა თუ სხვა მიზეზთა გამო...

ქართლის სამეფოს სამეფო კარისა და სოციალურად მათთან ახლო მდგომი ფენების წარმომადგენლები, ისევე მიიღტვოდნენ ფუფუნებისკენ, როგორც რომის იმპერიისა თუ პართიის მმართველი ფენები. ცხადია, მათ აღარ აკმაყოფილებდათ ადგილობრივ ოსტატთა ნახელავი და ისინი პართიისა და რომის იმპერიის საყოველთაოდ აღიარებულ ცენტრებში დამზადებულ ნივთებს უკვეთავდნენ. რიგ

შემთხვევაში, ამას ინდივიდუალური შეკვეთების ხასიათიც ჰქონდა. შიდა და გარე ვაჭრობის გზით შექმნილ ნივთებს უნდა დავუმატოთ რომისა და პართიის სამეფო კარისა და დიდგვაროვნებისგან დიპლომატიური გზით მიღებული საჩუქრები, აგრეთვე, საგარეო ომებისას მოპოვებული ნადავლი...

თავის მხრივ, სამეფოს პროვინციების მცხოვრებნიც მაქსიმალურად ცდილობდნენ ცხოვრების წესით არ ჩამორჩენოდნენ დედაქალაქელებს. ქართლის სამეფოს ახ.წ. I - IV სს. სამაროვნებზე დაფიქსირებული არქეოლოგიური მასალის შესწავლით ირკვევა, რომ ეს მათ გამოსდიოდათ (მეტ-ნაკლები წარმატებით).

ყურადღებას იქცევს აღმოჩენების ტოპოგრაფია - ფაქტობრივად, რომაული იმპორტი ფიქსირდება სამეფოს მთელ ტერიტორიაზე, როგორც დედაქალაქ დიდ მცხეთაში (ქალაქის აკროპოლისი - არმაზციხე-ბაგინეთი, პიტიახშების დასახლება არმაზისხევში, ხელოსანთა უბანი კარსნისხევში, სვეტიცხოვლის მიმდებარე ტერიტორია, საერთო საქალაქო სამაროვანი სამთავროს ველზე და სხვ.), ასევე, სამეფოს ადმინისტრაციულ ერთეულებსა (კლდეეთი, ბორი, არაგვისპირი, მოდინახე, არაგვისპირი, ერწო, ზღუდერი) და მსხვილ სავაჭრო-ეკონომიკურ (ურბნისი, ჟინვალი) ცენტრებში; ცალკეული ნივთები ცნობილია სხვა პუნქტებიდანაც (ალაიანი, ნიჩბისი, ახმეტის ახალდაბა, ატოცი და სხვ.).

აღნიშნული არტეფაქტები ორ ჯგუფად შეიძლება დავყოთ: 1. ვაჭრობის გზით შემოსული; 2. დიპლომატიური ეტიკეტის თანმდევი ნივთები. ნაკეთობების გარკვეული ოდენობა, ცხადია, საგარეო ომების დროს, ნადავლის სახით უნდა იყოს მოხვედრილი ჩვენში; თუმცა, მათი გამორჩევა საერთო მასიდან, საკმაოდ რთულია, შეუძლებელიც კი.

რომის იმპერიიდან შემოტანილი ნაწარმი წარმომავლობის მიხედვით სამ ძირითად ჯგუფში ერთიანდება: იტალიკური (უპირატესად სამხრეთი რაიონებიდან), რომის იმპერიის აღმოსავლეთი პროვინციებიდან და საკუთრივ რომიდან მომდინარე ნამუშევრები; არტეფაქტების გაცილებით მცირე რაოდენობა რომის იმპერიის დასავლეთ პროვინციებში მოქმედ სახელოსნოებშია დამზადებული (გალია, რეინის მხარე).

რომაული იმპორტის განსაკუთრებულ ჯგუფს ქმნის ვერცხლისგან დამზადებული ნივთები. მათგან უდიდესი ნაწილი, ყოველდღიური გამოყენებისაა. სამეფოს ტერიტორიაზე მიკვლეული ვერცხლის ჭურჭლის უმრავლესობა დამზადებულია ძალზე მაღალი ხელოვნებით და, რაც მეტად საყურადღებოა, მათი ნაწილი მაინც, შექმნილია არა პროვინციებში, არამედ იმპერიის დედაქალაქ რომის სახელლოსნო ცენტრებში.

რომაული ვერცხლის ნაწარმიდან მრავალფეროვნებით გამოირჩევა ლანგრები. დღეისთვის ამ ტიპის ჭურჭელი ცნობილია დიდი მცხეთის არმაზციხე-ბაგინეთისა და არმაზისხევის უბნებიდან, სამთავროს ველზე არსებულ საქალაქო სამაროვნის სამხრეთ უბნიდან, სადაც კრძალავდნენ არისტოკრატის უმაღლესი ფენის წარმომადგენლებს; ზღუდერის (ქარელის მუნიც.), ახალი ჟინვალის, არაგვისპირისა (დუშეთის მუნიც.), მოდინახეს (საჩხერის მუნიც.) და ურეკის (ოზურგეთის მუნიც.) სამაროვნებიდან (ტაბ. I, 2-4).

ნაკეთობათა საინტერესო ჯგუფს ქმნის ვერცხლისგან დამზადებული ენოხოსის ტიპის სურები. ისინი სამარხებში ძირითადად წყვილ-წყვილად არის დაფიქსირებული (ტაბ. II, 2).

დაკრძალვის წესის ეს მხარე დაცული იყო არმაზისხევეში შესწავლილ ასპარუგ პიტიახშისა და დიდგვაროვან მანდილოსანთა ორ განსასვენებელში, ასევე ერწოსა და არაგვისპირის სამაროვნებზე გათხრილ პიტიახშების, ან რანგით მათთან მიახლოებულ პირთა საკრძალავებში; ვერცხლის თითო სურაა ცნობილი ბორის, ზღუდერისა და ცხინვალის სამაროვნებიდან.

შესაძლოა, მომავალში ამ სურების საერთო რაოდენობიდან გამოიყოს ირანში, პართიასა ან სულაც ქართლის სამეფოს რომელიმე სახელოსნო ცენტრში შექმნილი ეგზემპლარები [პროფ. კ. მაჩაბლის ვარაუდით, ლითონმქანდაკეობის აღნიშნული ძეგლები ადგილობრივად უნდა იყოს დამზადებული. იხ. Позднеантичная торевтика Грузии. С. 77-78].

ვერცხლის ნაკეთობებიდან გამოვარჩევ პატერას (იხ. ტაბ. I, 1), რომელიც აღმოჩენილია არმაზისხევეში, არისტოკრატი ქალბატონის სარკოფაგში (N 6) [ა. აფაქძე, გ. გობეჯიშვილი, ა. კალანდაძე, გ. ლომთათიძე. მცხეთა. 1. არმაზისხევის არქეოლოგიური გათხრები.

თბილისი. 1955. გვ. 75-77]. პროფ. კიტი მაჩაბლის შეფასებით, „პატერა არმაზისხევიდან ერთგვარი უნიკუმია. მიუხედავად იმისა, რომ ლითონისგან დამზადებული პატერები - იტალიკური მხატვრული ნაკეთობების ტიპური ნიმუშები - გვხვდება რომის იმპერიის თითქმის ყველა კუთხეში ..., ჩვენთვის ცნობილია პატერის ვერცხლისგან დამზადების ერთადერთი შემთხვევა - არმაზისხევეური [Мачабели К. Позднеантичная торевтика Грузии... გვ. 36] (ხაზი ჩემია - თ. ბ.).

ქართლის სამეფოს ახ.წ. I-III სს. საკრძალავებში აღმოჩენილია არაერთი სარკე. მათგან მკვეთრად განსხვავდება სამთავროს სამაროვნზე, სამეფოს უმაღლესი სოციალური ფენის (სამეფო ოჯახის?) ორი მანდილოსნის განსასვენებელში მიკვლეული ცალი. ვერცხლისგან დამზადებული ორბუდიანი სარკე, რომლის ზედა ნაწილზე გამოსახულია დიონისეს გამიჯნურების სცენა თეზევსის მიერ კუნძ. ნიქსოზე მიტოვებულ მძინარე არიადნასთან [ა. აფაქიზე, ვ. ნიკოლაიშვილი. მცხეთის წარჩინებულთა განსასვენებელი ახ. წ. III საუკუნისა - აკლდამა 905. მცხეთა. არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები. ტ. XI. თბილისი. 1996. გვ. 11-13]. საოცარი ხელოვნებით შექმნილი სარკე, რომელი იმპორტია [იქვე, გვ.13] (ტაბ. სურ. IV, 1).

დიდი პოპულარობით სარგებლობდა ბრინჯაოს ჭურჭელი, მათ შორის რაოდენობრივად გამოირჩევა სურები. ბრინჯაოს სურები აღმოჩენილია დიდ მცხეთაში, ალაიანსა და ნიჩბისში (მცხეთის მუნიცი.), კლდეეთში (ზესტაფონის მუნიცი.), ბორში (ხარაგაულის მუნიცი.), ახალდაბაში (ახმეტის მუნიცი.). ამასთან, ნიჩბისში მიკვლეული ცალები განეკუთვნება სამხრეთ იტალიის სახელოსნოებში დამზადებული ჭურჭლის საუკეთესო ნიმუშებს, ისეთებს, როგორებიცაა პომპეასა და ბოსკორეალეში აღმოჩენილი სურები [Лордкипанидзе О. Итальянские бронзовые изделия, найденные на территории древней Грузии. СА. 1964. 4,с. 200]; იმავეს თქმა შეიძლება „რიციანების სამაროვანზე“ (ს. ალაიანი, მცხეთის მუნიცი.) მიკვლეულ ღვთაება დიონისეს რელიეფური გამოსახულებით შემკულ სურაზეც [ნ.მირიანაშვილი. შიდა ქართლის მატერიალური კულტურის ისტორიიდან. თბილისი. 1983, გვ. 65,66]. ამ სახის ბრინჯაოს ნივთების წარმოების ცენტრად დიდი ხანია მიჩნეულია სამხრეთ იტალია, ძირითადად - კამპანიის მთავარი ქალაქი კაპუა.

ბრინჯაოს ჭურჭლის ერთ-ერთ საინტერესო ჯგუფს ქმნის პატერები, რომელთა დანიშნულების შესახებ მკვლევართა შორის აზრთა სხვადასხვაობაა. ერთნი მიიჩნევენ სამზარეულო ჭურჭლად; მეორენი საკულტო დანიშნულების ინვენტარად, რომელსაც იყენებდნენ მსხვერპლთშენიერვის დროს. პირადად მე ვემხრობი მოსაზრებას, რომ ამ სახის ჭურჭელს მოიხმარდნენ, როგორც საკულტო ისე, საერო დანიშნულებით [მდრ. აფაქიძე ა., გობეჯიშვილი გ., კალანდაძე ა., ლომთათიძე გ. მცხეთა. 1, გვ. 89].

ამ მოსაზრების სასარგებლოდ უნდა მეტყველებდეს ის გარემოება, რომ პატერები სურებთან ერთად დაფიქსირებულია არა მარტო სამარხებში, არამედ სახლებსა და ვილებში. ისინი დიდი რაოდენობითაა აღმოჩენილი ვეზუვის ამოფრქვევის შედეგად განადგურებულ პომპეიში, ჰერკულანუმსა და სტაბიუმში; პატერა ნაპოვნია უნგრეთში, ახ.წ. I საუკუნის რომაელთა სამხედრო ბანაკში.

საქართველოში აღმოჩენილი პატერები დამზადებულია იტალიაში მოქმედ სახელოსნო ცენტრებში, რომლებსაც თავანთი ნაწარმი გაჰქონდათ არა მარტო რომის იმპერიის სხვადასხვა რეგიონში, არამედ მის საზღვრებს გარეთაც.

ჩვენში მათი ხშირი აღმოჩენები, დამატებითი არგუმენტია ქართლის სამეფოს გარე სამყაროსთან, კერძოდ კი, რომის იმპერიასთან მჭიდრო სავაჭრო კავშირებისა.

ფართოდ იყო გავრცელებული ვერცხლის კოვზები და ჩამჩები, სუფრის სერვირების აუცილებელი ელემენტი. ისინი მიკვლეულია სამეფოს არაერთ პუნქტში; სპეციალისტები აღნიშნავენ იმ ფაქტსაც, რომ ჩვენში აღმოჩენილია რომაულ სამყაროში ცნობილი კოვზის ყველა ნაირსახეობა, გარდა **cohlear-**ის ტიპისა, რომელიც გამოიყენებოდა კვერცხებისა და მოლუსკების საჭმელად [K. Machabeli. Указ. соч.; с. 71,72] (იხ. ტაბ. II).

ბრინჯაოს ნაკეთობები არ შემოიფარგლება მხოლოდ ჭურჭლით. დიდ მცხეთაში აღმოჩენილია იტალიის სახელოსნოებში დამზადებული სანერი კომპლექტები (სამელნეები, სტილოსები). ერთ-ერთ სამელნეზე დატანილი წარწერა კი გვამცნობს, რომ ის დამზადებულია კალპურნიის სახელოსნოში.

ბრინჯაოს ნივთებიდან გამოვარჩევ ახ. წ. II-III სს. ტიპოლოგიუ-

რად მრავალფეროვან მინანქრიან მშვილდსაკინძებს, დამზადებულს რომის იმპერიის დასავლეთ ოლქებში, სახელდობრ, გალიის სახელოსნო ცენტრებში [სულავა ნ. მინანქრიანი ფიბულები საქართველოში. იბერია-კოლხეთი. საქართველოს კლასიკური და ადრემედიევური პერიოდის არქეოლოგიურ-ისტორიული კვლევანი. თბილისი. N 4. 2008. გვ. 206]. საინტერესო ჩანს, მკვლევართა მიერ მათი საქართველოში გავრცელების ტოპოგრაფიისა და შემოტანის გზის დადგენაც. საქართველოში, ნახსენები ფიბულები აღმოჩენილია კავკასიონის მთისწინა ზონაში: შოშეთი (ონის მუნიც.), ცხეთა (ცაგერის მუნ.), კლდეეთი ბორი, სტიფარზი და სოხთა (ჯავის მუნიც.).

რომაული იმპორტის ერთ-ერთი ყველაზე მრავალრიცხოვანი ჯგუფი წარმოადგენილია მინის ნანარმით, რომელიც გამოირჩევა, როგორც რაოდენობით ისე, დამზადების ცენტრების, დანიშნულებისა და ფორმების ნაირგვარობით. მინის ჭურჭელი, როგორც ერთ-ერთი ყველაზე მასობრივი და ხელმისაწვდომი ნანარმი ფართოდაა გავრცელებული მთელ იმდროინდელ სამყაროში. გამონაკლისი არც იბერიის სამეფო იყო, სადაც ძვ.წ. მიწურულიდან ეფემერულად, ახ. წ. I საუკუნიდან კი, საკმაოდ ინტენსიურად ვრცელდება და გამოყენება მინისგან დამზადებული ნივთები.

ახ.წ. I-IV სს-ში მინის ნანარმი საქართველოს იმდენ პუნქტშია აღმოჩენილი, რომ მათი ჩამოთვლაც კი გაჭირდება. ფაქტობრივად, არ დარჩენილა სამეფოს არც ერთი რეგიონი, სადაც აღმოჩენილი არ იყოს მინის სხვადასხვა დანიშნულების ჭურჭელი; იქნება ეს გადასაზიდ ტარად გამოყენებული დიდ-პატარა ბოთლები (სამეცნიერო ლიტერატურაში «კუბიკოსებად» ცნობილი) (იხ. ტაბ. III, 8-12), სუფრის სერვირების აუცილებელი ელემენტები (სურები, თეფშები, ლარნაკები, და ა.შ.), სურნელოვანი ზეთებისთვის განკუთვნილი სანელსაცხებლები, მომცრო ზომის, ამფორისკის ტიპის ჭურჭლები სუნამოებისთვის თუ სამშვენისები (ტაბ. III, 1, 3-7).

რომის იმპერიიდან შემოტანილ მინის ნანარმში გვხვდება, როგორც იმპერიის დასავლეთი, ისე აღმოსავლეთი პროვინციების სახელოსნოების პროდუქცია. დასავლეთი პროვინციების, სახელდობრ, ჩრდილო იტალიაში მოქმედი მრავალრიცხოვანი სახელოსნოებიდან ერთ-ერთში დამზადებულია მოზაიკური ამფორისკი, აღმოჩენილი

დედოფლის გორის (შიდა ქართლი, ქარელის მუნიცი.) სასახლის არქეოლოგიური კვლევისას [მ. საგინაშვილი. მინის ჭურჭელი დედოფლის გორის სასახლიდან (ახ.წ. I ს. ქართლის სამეფოს საგარეო-ეკონომიკური კონტაქტებისთვის). ძიებანი. N 11. თბილისი. 2003. გვ. 83,84]; იქვეა დამზადებული დედოფლის გორის სასახლეშივე აღმოჩენილი ახ.წ. I ს-ით დათარიღებული კოლბისებური ფორმის სანელსაცხებლეების ჯგუფი და ცილინდრულყელიანი ბოთლები [მ. საგინაშვილი. ახ. წ. I ს...., გვ. 86].

რომის იმპერიის დასავლეთი პროვინციების (გალია, რეინის მხარე) სახელოსნო ცენტრებშია დამზადებული კუბიკოსების (ზოგ ავტორთან გვხვდება სახელწოდება „ლაგონა“ – „ბოთლი“) უმეტესობა, აღმოჩენილი ქართლის სამეფოს ტერიტორიაზე შესწავლილ ახ.წ. II–III სს-ის ძეგლებზე (დიდი მცხეთა, ზღუდერი, ურბნისი, ახალი ჟინვალი) [თ. ბიბილური „თიხის ფილასამარხები ხანის საქართველოში“. საკანდ. დისერტ., თბილისი. 1983. გვ. 97-99].

საერთო მასიდან განცალკევებულია კუბიკოსი სამთავროს სამაროვნიდან, რომელიც ძირზე დატანილი განსხვავებული დამლის გამო, მიჩნეულია იმპერიის აღმოსავლეთი პროვინციის - სირიის ერთ-ერთი სახელოსნოს ნაწარმად [საგინაშვილი მ. მინის „დამლიანი“ ოთხკუთხა ბოთლი მცხეთიდან. კრებ. იბერია-კოლხეთი, მიძღვნ. აკად. ოთარ ლორთქიფანიძის 75- ე წლისთავისადმი. N 2. თბილისი. 2005. გვ. 40, 43-44].

ყურადღებას იქცევს პირად ჰიგიენასთან დაკავშირებული მინის ნაწარმის სიმრავლე და მრავალფეროვნება, დაფიქსირებული ყველა სოციალური ფენის წარმომადგენელთა საკრძალავში. მათგან ნაწილი დამზადების მაღალი დონით გამოირჩევა. ასეთებია, ფიგურული მინიატურული ფლაკონები სუნამოსა და ნელსაცხებლებისთვის მცხეთიდან, რელიეფური ორნამენტით შემკული ამფორისკები, მათარის მოყვანილობის ორყურა და მრავალნახნაგა სანელსაცხებლეები ურბნისიდან დამზადებული რომის იმპერიის აღმოსავლეთ პროვინციის ქ. სიდონში (სირია) მოქმედი მინის წარმოების ცენტრებიდან ერთ-ერთ უძველესში, ენიონის სახელოსნოსა და ქ. დურა - ევროპოსში [მ. საგინაშვილი. ურბნისის სამაროვნის მინის ჭურჭელი. თბილისი. 1970. გვ. 11-16].

ქართლის სამეფოში ჰიგიენური ნორმების დაცვის მაღალი დონის უტყუარი დასტურია რთული ნყალგაყვანილობის სისტემების ნაშთების გამოვლენა არაერთი ნაქალაქარის ტერიტორიაზე; მეტიც, მარტო დიდი მცხეთის ორ უბანზე გათხრილია ახ.წ. II- III სს-ის ხუთი აბანო; ძალისის ნაქალაქაზე შესწავლილია მოზაიკურიატაკიანი აბანო.

იმპერიის აღმოსავლეთი ოლქების სახელოსნო ცენტრებში დამზადებული მინის ჭურჭელი შემოჰქონდათ უპირატესად საერთაშორისო სავაჭრო გზით, რომლის ერთი განშტოება მდ. მტკვრის გაყოფებით მიდიოდა კასპიის ზღვამდე; მეორე - მდ. არაგვის ხეობაზე გავლით, ჩრდ. კავკასიისკენ. ამ გზით ნამოსული რომაული იმპორტი გზადაგზა ილექებოდა დასახლებულ პუნქტებში, ძირითადი მასა კი დედაქალაქში შემოდებოდა. ეს ფაქტი, ნათლად ჩანს მტკვრისა და მისი შენაკადების ხეობებში არსებულ არქეოლოგიურ ძეგლებზე.

რომის იმპერიიდან შემოსულ ნივთებს შორის, რაოდენობრივად გამორჩეულია ჭრილა ქვების ორივე სახეობა (კამეები, გემინტალიოები), რომლებიც უპირატესად იმპერიის აღმოსავლეთ პროვინციებშია დამზადებული.

ჭრილ ქვებზე ძირითადად ბერძნულ-რომაული ღვთაებებია გამოსახული (ზევსი, ათენა, აპოლონი, არტემიდა, ტიქე-ფორტუნა, ნემეზიდა, ჰერმესი, დიონისე, და ა. შ.), თუმცა, გვხვდება სხვაგვარი სიუჟეტებიც (მცენარეული და ცხოველური სამყარო წარმომადგენლები და ა.შ.). ღვთაებების გამოსახულებიანი ინტალიოებიდან, რაოდენობრივად ჭარბობს სიუხვისა და ნაყოფიერების ბერძნულ-რომაული ღვთაება ტიქე-ფორტუნას გამოსახულებიანი გემები, რომელთა რიცხვმა დღეისთვის 30-ს გადააჭარბა. თან, ორიოდე გამონაკლისის გარდა, ისინი აღმოჩენილია მხოლოდ დიდ მცხეთასა და ურბნისში.

გლიპტიკის ერთობ საინტერესო ნიმუშები შემოგვინახა ქართლის სამეფოს მთისწინა ზოლის ძეგლებმა, მაგ., სოფ. მაგრანეთში (თიანეთის მუნიცი.) გათხრილ ქუშანანთგორის სამაროვანზე შესწავლილ სამარხებში რომის იმპერიის სახელოსნოებში დამზადებული მშვენიერი ეგზემპლარებია აღმოჩენილი; აქაც, სამეფოს სხვა სამაროვნების მსგავსად, არა მარტო წარჩინებულ პირთა, არამედ რიგითი მო-

ქალაქების საკრძალავებშიც, ჭარბობს გემები ბერძნულ-რომაული ღვთაებების გამოსახულებებით. მათგან, შესრულების უზადო ტექნიკითა და ქვაზე ჭრის გამორჩეული მანერით, განყენებულია საფირონის გემა-ინტალიო მჯდომარე ზევსისა და მუქი გრანატის ინტალიო, ღვთაება ათინას გამოსახულებებით [რ. რამიშვილი. ერნოს ველი გვიანარმაზულ ხანაში. თბილისი. 1979; ქ. ჯავახიშვილი. გლიპტიკურ ძეგლებზე ასახული ანტიკური მონუმენტური ხელოვნების ნიმუშები. II. გემა ერნო-თიანეთიდან. ძიებანი. N 10. თბილისი. 2010. გვ. 52]. ორივე ეგზემპლარი ხელოვნების უზადო ნიმუშია. დოქ. ქ. ჯავახიშვილის მოსაზრების მიხედვით, ათინას გამოსახულებიანი გემა-ინტალიო შესაძლოა, რომის იმპერატორ ოქტავიანე ავგუსტუსის კარზე მოღვაწე ოსტატის «ჰილოსის ნახელავი იყოს...» [იქვე].

იმპერატორ ავგუსტუსის ეპოქის კიდევ ერთი მშვენიერი ჭრილა ქვა აღმოჩენილია კლდეში ნაკვეთ ნაქალაქარ უფლისციხის არქეოლოგიური კვლევისას. გემაზე, მსგავსად მაგრანეთული ცაღისა, გამოსახულია ათენა, მხოლოდ სიუჟეტია განსხვავებული [ქ. ჯავახიშვილი. გლიპტიკურ ძეგლებზე ასახული ანტიკური მონუმენტური ხელოვნების ნიმუშები. I. გემა უფლისციხიდან, ძიებანი. N 7. 2001. გვ. 64-67].

ჭრილა ქვების ამ რიგს განეკუთვნება კამეო, ზღუდერის სამაროვანზე შესწავლილი პიტიახშის რანგის საკრძალავიდან [ქ. ჯავახიშვილი, გ. ნემსაძე. ზღუდერის სამაროვნის გლიპტიკური ძეგლები. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე. XXXVI-B. თბილისი. 1982. გვ. 134; ტაბ. VIII-3,4]. “სამფენოვან სარდიონის... ქვის ზედაპირზე გამოსახულია მოცურავე დელფინის ზურგზე წამოწოლილი ზღვის ნიმფა ნერეიდა...კამეო რომაულ ხანას ეკუთვნის და ახ. წ. II ს. გვიანდელი არ უნდა იყოს” [იქვე. გვ. 134, 136]. (ტაბ. IV,6)

ისმის კითხვა, რით იყო განპირობებული ბერძნულ-რომაული ღვთაებებიანი ჭრილა ქვების ასეთი პოპულარობა ქართლის სამეფოს საზოგადოებაში, შემთხვევითობით თუ კანონზომიერებით? როგორ შეიძლება აიხსნას ეს ფაქტი - სამეფოს მოქალაქეების უბრალო ახირებით, ჩვენში შემოტანილი სამკაულის ამ სახეობის ერთფეროვნებითა თუ სხვა რამ მიზეზით? ან, იქნებ სულაც რელიგიური მომენტი; რადგან “მფარველი ღვთაების ამორჩევა - გარკვეულწილად ბეჭდის

მფარველსაც ახასიათებს” [Максимова М. И. Геммы из некрополя Мцхеты-Самтавро. საქ. მუზ. მოამბე. XVI-V. თბილისი. 1950].

ღვთაებათა გარდა, გვხვდება ჭრილა ქვები პორტრეტული გამოსახულებებით, რომელთაგან ერთ-ერთი ყველაზე საინტერესო ნიმუშია ზღუდერშივე აღმოჩენილი ოქროს ბეჭედში ჩასმული მინის ინტალიო, რომლის «პირზე გამოსახულია შუახნის ნახევრად მელოტი მამაკაცი, მხრებზე მოხვეული წამოსასხამით...» და ორ სტრიქონიანი ბერძნული წარწერით [იქვე. გვ/145, ტაბ. X-1,2]. მკვლევარებს უჭირთ, გადაჭრით იმის თქმა, სადაა დამზადებული აღნიშნული გემა, თუმცა, თვლიან, რომ «ყველა შემთხვევაში დამუშავების ტექნიკისა და სტილისტური თავისებურებების მიხედვით ზღუდრის გემა რომაული გლიპტიკის ხელოვნებას უნდა ეკუთვნოდეს» [იქვე. გვ.148]. (ტაბ.(ტაბ.IV,7)

საინტერესოა, რომ ქართლის სამეფოს ტერიტორიაზე არც თუ იშვიათია გემები არწივის გამოსახულებით; მათ შორის, რომაელი ლეგიონების ატრიბუტებით.

ორიოდ სიტყვით მინდა შევეხო დიპლომატიური ურთიერთობების გზით შემოსულ ნივთებს.

რომის იმპერია, თავისი მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის განმავლობაში აქტიურ დიპლომატიურ საქმიანობას ახორციელებდა გარე სამყაროსთან; ამ მხრივ გამონაკლისი არც ქართლის (იბერიის) სამეფო ყოფილა. არაერთგვაროვანი, ხშირ შემთხვევაში, ძალზე დაძაბული და მტრული ურთიერთობების მიუხედავად, ორივე მხარე ცდილობდა საკითხების მოგვარებას დიპლომატიური დიალოგით. დიპლომატიური ეტიკეტის თანმდევი პირობა კი საჩუქრები გაცვლა გახლდათ. წერილობითი წყაროების მონმობით, მსგავს ფაქტი არაერთგზის აღნიშნულა ორი ქვეყნის ურთიერთობაში.

რომის იმპერია, დიპლომატიურ საქმიანობაში მიღებულ ამ ხერხს, სისტემატურად იყენებდა, რაც კარგადაა ასახული რომის საიმპერატორო კარის ოფიციალურ ქრონიკებსა თუ საისტორიო ნარატიულ წყაროებში. ასე მაგ., ქრონისტი ტაციტუსი, რომელიც, იმავდროულად, რომის იმპერიის ოფიციალური მოხელე იყო, თავის „ანალებში“ გვაუწყებს, რომ იმპერატორმა ბარბაროსული ტომის ბელადებს საჩუქრად ვერცხლის ლარნაკები უძღვნა [ანალები, V, 31].

პარალელების საძებნელად შორს რომ არ წავიდეთ, გავისხენოთ ფარსმანის საჩუქარი იმპერატორ ადრიანესადმი და პირუკუ, რომის იმპერატორების საჩუქრები იბერიის მეფეებისადმი; ან თუნდაც, იმპერატორ ანტონინუს პიუსის მინვევით მეფე ფარსმანის სტუმრობა რომში. უდავოა, ეს ვიზიტის საჩუქრების გაცვლის გარეშე არ ჩაივლიდა.

დიპლომატიური საჩუქრების გზით შემოსული ნივთების გამორჩევა იმპორტის საერთო მასიდან, ან თუნდაც საბრძოლო ნადავლიდან, საკმაოდ რთულია. თუმცა არის ცალკეული შემთხვევები, როდესაც ამა თუ იმ ნივთის მიკუთვნება დიპლომატიური ძღვენისადმი უდავოა.

უდავოდ საჩუქარია ქართლის პიტიახში ასპარუგის საკრძალავში მიკვლეული ვერცხლის ფიალა რომის იმპერატორ ადრიანეს უახლოესი მეგობრის ანტინოეს პორტრეტული გამოსახულებით [ა. აფაქიძე, გ. გობეჯიშვილი, ა. კალანდაძე, გ. ლომთათიძე. არმაზისხევის არქეოლოგიური ძეგლები 1937-1946 წწ. გათხრების მიხედვით. მცხეთა. 1. თბილისი. 1955. გვ. 22, ტაბ.] (იხ. ტაბ. I, 3).

აღნიშნული ფიალა იმპერატორის, ან მაღალი რანგის რომაელი დიდმოხელისგან, მეფის შემდგომ ქართლის სამეფოს უმაღლესი სახელისუფლებო პირისთვის გაკეთებული საჩუქარი უნდა იყოს [ლომთათიძე გ. ქართველი ხალხის სოციალური და კულტურული დახასიათებისათვის ახ. წ. I – III სს. თბილისი. 1976; აფაქიძე ა. საქართველოს უძველესი კულტურა ახალ არქეოლოგიურ აღმოცენათა შუქზე. თბილისი. 1955, გვ. 42. შდრ.; მაჩაბელი კ. ვერცხლის ფიალები არმაზისხევიდან (ანტიკური ტორევიტიკის ისტორიიდან საქართველოში), თბილისი. 1970, გვ. 26 რუს. ენაზე].

უფრო გასაგები რომ გახდეს ამ კონკრეტული საჩუქრის არსი, მკითხველს მოკლედ შევახსენებ ანტინოეს პიროვნების შესახებ: ბითვინიელი ყმანვილი, იმპერატორ ადრიანეს ფავორიტი ანტინოე, ტრაგიკულად დაიღუპა 130 წელს მდ. ნილოსში. მისმა დაღუპვამ იმდენად შეძრა იმპერატორი, რომ ბრძანა ანტინოეს გაღმერთება; მის სახელზე მონეტების მოჭრა და მისი გამოსახულებიანი მედალიონების ჩამოსხმა; და მზადდებოდა სხვადასხვა სახის ჭურჭელი ანტინოეს პორტრეტული გამოსახულებით, რომლებიც

აუცილებელი საჩუქრების კატეგორიაში შედიოდა.

განსახილველი ჯგუფის ნივთებიდან გამოირჩევა ვერცხლის თასი არმაზციხე-ბაგინეთში მიკვლეულ მეფის ასულის საკრძალავად ცნობილი სარკოფაგიდან [აფაქიძე გ. ბაგინეთის კლდეკარის სარკოფაგი. ძმ. 33. თბილისი.1973, გვ. 59; Мачабели К. Позднеантичная торевтика Грузии, გვ.48-52].

თასის ოქროფერილ შუაგულში დატანილია მედალიონი, იმპერატორ მარკუს ავრელიუსის (ახ. წ. 161-180) პორტრეტით პროფილში (იხ. ტაბ. I, 4). მარკუს ავრელიუსი ისტორიას შემორჩა არა მარტო როგორც გამორჩენილი პოლიტიკური მოღვაწე, არამედ სტოიკური ფილოსოფიის ერთ-ერთი გამორჩეული წარმომადგენელი. მისი საყოველთაოდ აღიარებული ფილოსოფიური ტრაქტატი „ფიქრები“, გასული საუკუნის 70-ან წწ. ითარგმნა ქართულად და უკვე დიდი ხანია იქცა ბიბლიოგრაფიულ იშვიათობად.

არმაზციხე-ბაგინეთში აღმოჩენილი ვერცხლის ლანგარი, პროფ. კიტი მაჩაბლის შეფასებით, რომის საიმპერატორო კარის ხელოვნების ბრწყინვალე ნიმუში და რომსა და საქართველოს შორის, ტრაიანესა და ადრიანეს დროს დაწყებული ურთიერთობების გაგრძელების თავისებურ დადასტურებაა [მაჩაბელი კ. საქართველოს..., გვ. 52].

მარკუს ავრელიუსის ზეობის წლები ემთხვევა რომსა და საქართველოს შორის აქტიური და მრავალმხრივი ურთიერთობის პერიოდს, შესაბამისად სრულიად ბუნებრივია, რომ ლანგარი მისი პორტრეტული გამოსახულებით სამეფო ოჯახის წევრის საკრძალავში აღმოჩნდა.

მიკვლევართა ერთი ნაწილის აზრით, ამავე კატეგორიას ეკუთვნის მცხეთაში 1920 აღმოჩენილი ბრინჯაოს მედალიონი ანტინოეს გამოსახულებით [მაკალათია ს. საქართველოში აღმოჩენილი ზოგიერთი ნეკროპოლის დათარიღებისთვის. სმმ. ტ.4. თბილისი. 1927. გვ. 177. სურ. 5; Мачабели К. Серебряные фиалы из Армазисхеви (из истории античной торевтики Грузии. Тбилиси. 1970. с. 26].

ვაჭრობისა და, მომეტებულად, საგარეო ვაჭრობის განვითარების აუცილებელი პირობაა სათანადოდ აღჭურვილ-დაცული გზების არსებობა. საქართველოს ტერიტორიაზე უძველესი დროიდან ფუნქციონირებდა გზები, რომელთა მნიშვნელობა სცილდებოდა

ერთი კონკრეტული ქვეყნის ან თუნდაც ლოკალური რეგიონის ინტერესებს და საერთაშორისო სტრატეგიული სავაჭრო არტერიები იყო.

ინდოჩინეთიდან ხმელთაშუა ზღვის აუზის ქვეყნებისკენ მომავალი «აბრეშუმის გზის» სამი განშტოებიდან ერთი, ჩრდილოეთის მაგისტრალი საქართველოზე გადიოდა.

საერთაშორისო სავაჭრო გზის ეს მიმართულება, სულ ცოტა, ადრეელინისტური ხანიდან (ძვ.წ. III ს.) ფუნქციონირებდა, რაზეც თვალნათლივ მიუთითებს მდიდარი არქეოლოგიური მასალა აღმოჩენილი გზის მთელ გაყოლებაზე; აღნიშნული გზის მნიშვნელობა იზრდებოდა იმ გარემოებითაც, რომ ელინისტური ხანიდან მოყოლებული, მაგისტრალის მდ. ამუდარიის მონაკვეთზე მდებარეობდა სავაჭრო-ეკონომიკური თვალსაზრისით ისეთი მდიდარი ოაზისური სახელმწიფოები, როგორებიც იყო ბაქტრია, სოგდიანა (მოგვიანებით ისინი ჩაანაცვლა ქუშანის სამეფომ), ხორეზმი. ცხადია, მათი მონაწილეობა საერთაშორისო ვაჭრობაში, კიდევ მეტ მასშტაბურობას სძენდა ამ პროცესს, რომელშიც აქტიურად იყო ჩართული ქართლის სამეფო.

წელთაღრიცხვათა მიჯნაზე მცხოვრები ცნობილი ბერძენი გეოგრაფოსი და ისტორიკოსი სტრაბონი (ძვ.წ. 64/63 - ახ.წ. 23/24 წწ.), არისტობულ კასანდრიელის მემუარებზე დაყრდნობით წერს, რომ «სანაოსნო მდინარე ოქსით (ტაჯიკ. ამუ-დარიო - თ. ბ.), ბევრი ინდური საქონელი მოაქვთ ჰირკანიის (კასპიის - თ. ბ.) ზღვამდე; იქედან ზღვით გადააქვთ ალბანეთში (კავკასიის ალბანეთი - თ. ბ.) და მდინარე კიროსისა (მტკვარი - თ. ბ.) და მომდევნო ადგილებით ჩააქვთ ევქსინის პონტამდე (შავ ზღვამდე - თ. ბ.). სტარბონი «გეოგრაფიის» სხვა ადგილას წერს, რომ «მდინარე ფასისზე (=რიონს - თ. ბ.) მდებარეობს იმავე დასახელების ქალაქი - კოლხების სავაჭრო ცენტრი...». ბერძენი ენციკლოპედისტი გვაუწყებს, რომ ფასისამდე მიმავალი გზა «სარაპანისამდე (დღევ. შორაპანი - თ. ბ.)- ციხესიმაგრემდე, რომელშიც შეიძლება მოთავსდეს მთელი ქალაქის მოსახლეობა, სახმელეთოა, ხოლო აქედან ფასისამდე მდ. რიონით სანაოსნო» [Страбон. География в 17 книгах.М . 1994. 472, 474].

“აბრეშუმის გზის” აღნიშნული მიმართულება, ცხადია, გვერდს ვერ აუვლიდა ქართლის სამეფოს დედაქალაქ დიდ მცხეთას, რომელიც ქვეყნის არა მხოლოდ სამხედრო-პოლიტიკური და რელიგიური, არამედ, უმნიშველოვანესი სავაჭრო-ეკონომიკური და კულტურული ცენტრიც იყო.

დიდ მცხეთაზე გადიოდა მეორე სტრატეგიული მაგისტრალიც, რომელიც სამხრეთიდან ჩრდილოეთისკენ მიემართებოდა. მტკვრის, ხოლო დიდი მცხეთიდან არაგვის ხეობაზე გამავალი საკმაოდ დიდი მონაკვეთი, რომელიც ჩრდილოეთ კავკასიას-სთან დამაკავშირებელი გზა იყო, რეგიონისათვის ერთ-ერთი უმნიშველოვანესი სავაჭრო (და არა მხოლოდ სავაჭრო) არტერია გახლდათ. ამ გზის მნიშველობას, საგანგებოდ აღნიშნავს სტრაბონი: «არმენიიდან გადმოსასვლელები - ესაა კიროსისა და არაგას (არაგვის - თ. ბ.) ხეობები. მათი შეერთების ადგილს ზემოთ კლდეებზე ერთმანეთისგან 16 სტადიონით დაშორებული ორი გამაგრებული ქალაქია: კიროსზე - ჰარმოზიკა (ქართული მათიანეების «არმაზციხე»), ხოლო მეორე მდინარეზე (არაგვზე - თ. ბ.) - სევსამორა (წინამური - თ. ბ.);

მტკვრისა და არაგვის ხეობებზე დიდი სავაჭრო გზის ხანგრძლივი და ინტენსიური ფუნქციონირების ნივთიერი საბუთია ასობით სხვადასხვა დანიშნულების ნივთი, იმპორტირებული აზიიდან თუ ევროპიდან და ჩრდ. აფრიკიდან, აღმოჩენილი ნახსენები მდინარეების ორივე ნაპირას და მათი შენაკადების ხეობებში შესწავლილ ნაქალაქარებსა, ნადაბებსა თუ ნასასოფლარებში.

მთავარი სავაჭრო მაგისტრალების განშტოებები კარგადაა შესწავლილი მდინარეების ლიახვის, ქსნის, ალაზნისა და ივრის, ყვირილის, ცხენისწყლის ხეობებში. სწორედ ამ ხეობებში არსებულ დასახლებულ პუნქტებშია აღმოჩენილი ადგილობრივი და შემოტანილი, მათ შორის, რომის იმპერიის აღმოსავლეთ თუ დასავლეთი ოლქების სახელოსნო ცენტრებში შექმნილი მრავალფეროვანი და მრავალრიცხოვანი ნაწარმი.

მნიშველოვანი სატრანზიტო-სავაჭრო გზების არსებობა და უცხო სახელმწიფოებთან სამხედრო-პოლიტიკური ურთიერთობების გაძლიერება არ იქნებოდა საკმარისი აქტიური საგარეო სავაჭრო ურთიერთობების განსახორციელებლად. მსგავსი აქტივობა

ვერ შედგებოდა ქართლის სამეფოს გაუმართავი ფუნქციონირების პირობებში, მოსახლეობის ეკონომიკური სიძლიერისა და მაღალ გემოვნების გარეშე და ასეთი დიდი რაოდენობის მაღალი ხარისხისა და ძვირად ღირებული ნაწარმის შემოტანა-რეალიზება აღმოსავლეთიდან (ინდოეთი, ავღანეთი, ქუშანის სამეფო, ხორეზმი, ირანი, პართია), თუ რომის იმპერიიდან.

ქართლის სამეფოს ეკონომიკურ სიძლიერესა და აქ მცხოვრები საზოგადოების მაღალ კულტურაზე თვალნათლივ მიუთითებს, როგორც წერილობითი, მათ შორის ბერძნულ-რომაული წყაროები, ისე არქეოლოგიური კვლევის შედეგები.

ქართულ და ბერძნულ-რომაულ საისტორიო ქრონიკებში, ქართლის სამეფოში არაერთი ქალაქია დასახელებული. «მოქცევის ქართლის» ანონიმი ავტორი, ძვ. წ. III-II საუკუნეებისთვის იხსენიებს ქალაქებს - სარკინეს, კასპს, ურბნისს, ოძრახეს, ძველ მცხეთას, არმაზს, უფლისციხეს, მცხეთას [შატბერდის კრებული X საუკუნისა. გამოსაცემად მოამზადეს ბ. გიგინეიშვილმა და ელ. გიუნაშვილმა. თბილისი. 1979. გვ.329, 330].

ლეონტი მროველი საისტორიო ნაშრომში, იმავე დროისთვის შემდეგ ქალაქებსა და ციხე-ქალაქებს თვლის: «...წუნდა..., ოძრხე..., თუხარისი..., ურბნისი..., კასპი და უფლისციხე,

ქალაქი დიდი მცხეთა და უბანნი მისნი, სარკინე, ციხე დიდი და ზანავი, უბანი ურიათა, და რუსთავი, და დედა-ციხე სამშვილდე, და მტვერის ციხე, რომელ არს ხუნანი და კახეთისა ქალაქნი» [ცხოვრება ქართველთა მეფეთა. ქართლის ცხოვრება. 1. თბილისი. 1955. გვ. 17,18].

ქ. ალექსანდრიაში მოღვაწე ენციკლოპედისტის (ამ ცნების აბსოლუტური გაგებით) კლავდიოს პტოლემეაიოსის (ახ. 100 - 170 წწ.) «გეოგრაფიულ სახელმძღვანელოში» ქართლის (იბერიის) სამეფოში ნახსენებია ქალაქები “აგინა” (დღევ. სოფ. ძალინა), “უასიდა” (ლოკალ. ვერ ხერხდება), “უაირიკა” (ლოკალ. ვერ ხერხდება), “სურა” (სურამი), “არტანისა” (არტაანი, ან არტანუჯი), “მესტლეტა” (მცხეთა), “ძალისა” (სოფ. ძალისა) [ნ. ლომოური. კლავდიოს პტოლემეაიოსის “გეოგრაფიული სახელმძღვანელო”. მსკი. ნაკვ.32. თბილისი. 1955].

სტრაბონი არ ასახელებს კონკრეტულ ქალაქებს (ზემოთ ნახსენე-

ბი სევსამორასა და ჰარმოზიკეს გარდა), თუმცა იძლევა ქალაქებისა და საქალაქო ცხოვრების ლაკონურ და მრავლისმთქმელ დახასიათებას: „მართლაც, იბერია (= ქართლის სამეფოს - თ.ბ.) დიდნილად იმდენად კარგადაა განაშენიანებული ქალაქებითა და დაბებით, რომ იქ არის კრამიტის სახურავები, საბაზრო მოედნები, და სხვა ნაგებობები, აღმართული ხუროთმოძღვრების კანონებით“ [სტრაბონი. გეოგრაფია 17 წიგნად, წ. XI. თ. III. პ.1].

ქართლის სამეფოში ქალაქთმშენებლობის სტრაბონისეულ დახასიათებას, ზურგს უმაგრებს ქართველი არქეოლოგების მიერ გასული საუკუნის 20-30-იანი წლებიდან დღემდე შესწავლილი ელინისტურ-გვიანრომაული დროის საქალაქო ცხოვრების ამსახველი ძეგლები (დიდი მცხეთის სხვადასხვა უბანი, სამადლო-ნასტაგისი, უფლისციხე, დედოფლის მინდორი, ძალისა, ურბნისი, მოდინახე, შორაპანი; კლდეეთის, ბორის, ძევრის, ჟინვალის, არაგვისპირის, ერწოს ველის, ზღუდერის სამაროვნები ...).

სწორედ ქართლის სამეფოს სიძლიერე, მისი მოსახლეობის მაღალი ეკონომიკური დონე და გემოვნება იყო დროის მოცემულ მონაკვეთში, საგარეო ვაჭრობის გააქტიურებისა და ამ გზით მრავალფეროვანი ნაწარმის შემოტანის ერთ-ერთი უმთავრესი საწინდარი.

P.S. გულწრფელ მადლობას ვუხდით ეროვნული მუზეუმის მეცნიერ თანამშრომლებს დოქ. დარეჯან კაჭარავას, დოქ. ქეთევან ჯავახიშვილს და ქ-ნ ანა გაბუნიას ფოტომასალის შერჩევა-მონოდებისათვის; ქ-ნ მარიამ ხოსროშვილს ფოტომასალის დამუშავებისთვის.

ტაბულა I

ტაბულა II

ტაბულა III

ტაბულა IV

ROMAN IMPORT IN THE KINGDOM OF KARTLI (IBERIA)

Temur Bibiluri

One of the most important among centuries-old and versatile relationships between Georgia and Roman Empire was commercial and economic ties, in parallel with military-political feature. These relationships were reflected in Georgian, Greco-Roman narrative and documental sources; as for the material evidence, it is represented by Roman import received by means of archaeological research.

There are several noteworthy works dedicated to research of Roman production. Obviously, the present article does not make any ambitious claims about anything unknown before. The aim is far modest – to familiarize the reader interested in the past of Georgia with just one side of our country's relationship with the world beyond it.

Due to large number of the material, it will be impossible to cover the whole spectrum of Roman import discovered on the territory of the kingdom of Kartli in such a brief review. Only a few outstanding groups of Roman import will be discussed below.

The earliest samples of Roman import in the kingdom of Kartli date to the 2nd -1st cc BC and are represented with Italic and Roman gemstones [M. Lordkipanidze. Gemstones of the Georgian State Museum. III. Tbilisi. 1961: 14, 17, 18]; Trade relations with Rome become more intensive in the first century BC. This is the time of King Parsman I's reign, who sacrificed his brother Mithridates and his son Rhadamistus to the country's powerfulness and political ambitions. The tragic history of Rhadamistus, which is described by a Roman chronicler Tacitus served as a foundation for a number of paintings, literary and musical works, including George Handel's famous opera 'Radamisto'.

The 2nd-3rd cc AD is the period of intensive military-political and

trade-economic relations between the two countries. The import is both numerous and diverse.

Like the representatives of the upper class society of Rome and Parthia, the court and aristocracy of Kartli strove for luxury. They were not satisfied with local products and ordered items produced in the widely recognized centers of the empire for them. In some cases these were individual orders too. These were enriched by the presents received from Roman nobles and the court through diplomatic ways, as well as the booty seized during foreign wars...

In terms of their origin, the Roman import comprises products of Italy (especially from its southern regions), eastern provinces of the empire and those manufactured in the workshops of Rome. A smaller number is produced in the workshops of the western provinces (Gaul, the Rheine district). A special group of the import contains silver and bronze utensils. Their majority is everyday items: trays, decanters, paterae, spoons, ladles, etc.).

The bronze objects are not limited to vessels only. Excavations in Greater Mtskheta revealed writing sets produced in the workshops of Italy. An inscription made on one of the inkpots says that it is made in a workshop in Calpurnia. The fibulae with enamel found in mountain-front zones of Georgia are also made of bronze (Shosheti [Oni Municipality], Tskhketa [Tsageri Municipality], Kldeeti, Bori [Kharagauli Municipality], Stiparzi and Sokhta [Java Municipality]) [Sulava N. Enameled Fibulae in Georgia. Iberia-Colchis. Tbilisi. N4. 2008:206].

From the late 1st c BC import of glassware in the kingdom of Kartli is ephemeral, while in the 1st c AD it becomes intensive and demonstrates diversity of production centers, geography of the points of discovery and function (big and small bottles used as containers, necessary elements of tableware, unguentaria, amphoriskii for fragrant oils and perfumes, decorative elements, etc.).

Special attention is drawn by multitude and diversity of the items related with personal hygiene that are documented in the graves of all social classes. Another proof to the high standard of hygiene norms is presence of complex water supply systems in a number of urban centers of the kingdom of Kartli. For instance, five baths of the 2nd -3rd cc AD have been excavated on two locations in Greater Mtskheta; a bath with a mosaic floor in the city-site of Dzalisa, etc.

Among the Roman import, there are a particularly large number of gemstones made mainly in eastern provinces of the empire. Their majority has images of Greco-Roman deities (Zeus, Athena, Apollo, Artemis, Tyche-Fortune, Nemesis, Hermes, Dionysus...); there are also different themes (portraits, representatives of flora and Fauna).

Roman Empire conducted intensive diplomatic activities beyond its borders, including the kingdom of Kartli (Iberia). Despite divergent, often very tense and hostile relations, both sides tried to sort out problems through diplomatic negotiations. The accompanying condition of diplomatic etiquette was exchange of presents. Let us recall the present given by King Parsman I to Emperor Hadrian, and vice versa, Roman emperors' presents to the kings of Iberia; or even King Parsman's visit to Rome on the invitation of Emperor Antoninus Pius. No doubt the visit would not have completed without exchange of gifts.

It is rather difficult to distinguish the gifted items from the whole mass of the import, or from the military loot. However, it is indisputable that a silver phiala with the portrait of Antinoe, the closest friend of Emperor Hadrian, which was discovered in the tomb of Asparug Pitiakhsh, is a gift [Apakidze A. Georgia's Ancient Culture in the Light of New Archaeological Discoveries. Tbilisi. 1955: 42; Machabeli K. Silver Phialae from Armaziskhevi. Tbilisi. 1970:26. (in Russian); A Silver Bowl with the Portrait of Emperor Marcus Aurelius from the Princess' Sarcophagus (Armaztsikhe) [Apakidze J. Sarcophagus from Bagineti Defile. Ancient Mtskheta 33. Tbilisi. 1973:59], etc.

In order to develop trade and, especially, foreign trade, it is essential that there exist properly equipped and safe roads. In our country there were roads operating from ancient times. Their importance went beyond the interests of one specific country or those of the local region and represented strategic international commercial arteries. One of the three ramifications of the Silk Road running from Indo-China to the countries of the Mediterranean basin, i.e. the main northern road going through Georgia, operated from at least early Hellenistic times, which is evidenced by the rich archaeological material discovered along the whole road. Based on the memoirs of Aristobul of Kassandrea,

Strabo wrote: “Plenty of Indian goods are transported on the River Oxi (Tajik. Amu-Dario – T. B.) to the Hirkania Sea (Caspian – T.B); from there the cargo is shipped over the sea to Albania (Caucasian Albania – T.B) and taken to Euxeinos Pontus via the River Cyrus and further places [Strabo XI. VII.3]... There is a city of the same name on the River Phasis – the trade center of the Colchians...” He also wrote that the route leading to Phasis “goes over land to the fortress of Sarapanis (present Shorapani – T.B.), while from there to Phasis it continues on the water along the River Rioni” [Strabo XI. II.17].

Beside this route there was another strategic road connecting south and north that ran through the Kingdom. Strabo emphasizes the significance of this road too: “The gorges of the Cyros and Araga (Aragvi- T.B.) are the passes from Armenia. At the confluence of these two, up on the rocks, there are two fortified cities – Harmozika (‘Armaztsikhe’ in Georgian chronicles) on the Cyros, and Sevsamora (Tsitsamuri- T. B.) on the other river (Aragvi – T. B.), which are 16 stadions apart from each other [Strabo XI.III.5].

Hundreds of items of various functions imported from Asia, Europe and Northern Africa that have been excavated in the city-sites, settlement-sites or village-sites in the valleys of the Mtkvari and Aragvi, as well as the Liakhvi, Ksani, Alazani, Iori, Kvirila and Tskhenistskali are material evidence of long-term and intensive operation of the great trade route and its ramifications.

Presence of important transit-trade routes and intensification of military-political relations with foreign countries would not have been sufficient for carrying out active foreign trade. This kind of activity would have been impossible without smooth functioning of the kingdom of Kartli, economic well-being of the population and sophisticated taste. Without these factors it is hard to imagine, if not impossible at all, this kind of activity, as well as importing and selling such amount of high quality and expensive products – either from the east (India, Afghanistan, Kushan Kingdom, Khorezm, Iran, Parthia), or from the Roman Empire.

თ ვ ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი

2017 წელს, პროექტ „საქართველოში და საზღვარგარეთ არსებული ქართული მატერიალური და სულიერი მემკვიდრეობის სამეცნიერო კვლევისათვის“ [HE17_43] ფარგლებში (დაფინანსებული შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ), კუნძულ კვიპროსზე, სოფტადესში, ქართული ეკლესიის გათხრები მიმდინარეობდა. ამ სამუშაოებში მონაწილეობას იღებდა ახალგაზრდა არქეოლოგი თათია ბუნურაძე.

სოფტადესის ქართული ეკლესიის შიდა პერიმეტრის გათხრების შედეგად გამოვლინდა რომაული პერიოდით დათარიღებული ამფორის ფრაგმენტები., რაც არქაულ ხანაში კვიპროსის სავაჭრო ურთიერთობებისა და კავშირების დადგენის სამეცნიერო ინტერესის საფუძველი გახდა.

საინტერესოა, როგორი იყო კვიპროსის სავაჭრო ურთიერთობები? როგორი ამფორები მზადდებოდა იქ და ჰქონდა თუ არა კვიპროსს რაიმე კავშირი შავი ზღვისპირეთთან?

ყოველივე ამის შესახებ „ონლაინ არქეოლოგიის“ მკითხველს კვიპროსის ექსპედიციის მონაწილე ახალგაზრდა არქეოლოგის თათია ბუნურაძის თვალსაზრისს ვთავაზობთ.

კვიპროსის სავაჭრო ურთიერთობა არქაულ ხანაში და მისი კავშირები ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთთან

კვიპროსი, რომელიც სიდიდით, სიცილიასა და სარდინიას შემდეგ, ხმელთაშუა ზღვის რიგით მესამე კუნძულია, უძველესი დროიდან დღემდე დასახლებული გახლავთ (ტაბ. I-1).

ყველაზე ადრეული ნაშთები, რომლებიც აღმოჩენილა კვიპროსზე, ქ.ნ. X ათასწლეულით თარიღდება. ეს არის ნეოლითური ხანის ნამოსახლარი-კიროკიტია (Knapp A.B. 2013:3).

თ ვ ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი

ნინარე პერიოდებში კუნძულ კვიპროსს, რა თქმა უნდა, სავაჭრო-ურთიერთობები ჰქონდა მეზობელ რეგიონებთან, ქ.ნ. VII საუკუნიდან კი, ეს ურთიერთობები ბევრად უფრო ინტენსიური გახდა.

ბოლო წლებში სამხრეთ-დასავლეთ თურქეთში, სანაპიროსთან ახლოს გამოვლინდა სამი ჩაძირული გემი, რომლებიც ქ.ნ. VII საუკუნის შუა ხანებიდან ქ.ნ. VI საუკუნის ჩათვლით თარიღდება. თითოეულ ჩაძირულ გემზე დიდი რაოდენობით გამოვლინდა ე.წ. კვიპროსული **Basket-handle** ამფორები (**ტაბ. I-2**).

Basket-handle ამფორები სატრანსპორტო კერამიკული ტარაა. მისთვის დამახასიათებელია ჭურჭლის პირს ზემოთ მიძერწილი ორი ზეანეული მარყუჟისებური (კალათისებური) სახელური. ეს სახელები იძლეოდა **Basket-handle** ამფორების გადატანის საშუალებას, როგორც ხელით ისე, სახელებს შორის მოთავსებული ჯოხით (**Lawall M.L. Lund J. 2013:48**). ამ ტიპის ამფორა განვითარდა კვიპროსული გეომეტრიული ფორმის ამფორისგან, რომელსაც ასევე ზეანეული სახელები ჰქონდა. ასეთი ამფორები დადასტურებულია არქაული კვიპროსის თიხის ფიგურებს შორის (**ტაბ. II-1**).

ადრეული ტიპის „**Basket-handle**“ ამფორების **A** ტიპს განეკუთვნება. მათთვის დამახასიათებელია ბიკონოსური ფორმის ტანი და პატარა ბრტყელი ძირი. ამ ტიპის ამფორა დაფიქსირდა სალამისში, **N79** სამარხის გათხრების დროს (თარიღდება ქ.ნ. VIII საუკუნით) (**ტაბ. II-2**) (**Knapp A.B. Domesticha S. 2017:131-132**).

კვლევების შედეგად დადგენილია, რომ აღნიშნული ტიპის ამფორები პირველად სწორედ კვიპროსზე იწარმოებოდა ქ.ნ. VII საუკუნიდან -ქ.ნ. III საუკუნის ჩათვლით (**Lawall M.L. Lund J. 2013:36**).

სავაჭრო ურთიერთობების განხილვის საშუალებას გვაძლევს, ე.წ. **Basket-handle** ამფორები, სწორედ ამიტომ განვიხილავ თითოეულ ჩაძირულ გემს, აქ აღმოჩენილ ამფორებს და მათ მნიშვნელობას კვიპროსის სავაჭრო ურთიერთობების განვითარებაში.

კეკოვა ადასი მდებარეობს კაპის აღმოსავლეთით. ჩაძირული გემი-არხის სიღრმეშია, კუნძულის გასწვრივ (**Lawall M.L. Lund J. 2013: 23**).

თ ვ ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი

გემის ტვირთში დიდი რაოდენობით არის წარმოდგენილი ამფორები და სხვა კერამიკული მასალა. ამფორების ფრაგმენტებს შორის კი, დიდი რაოდენობითაა, ე.წ. **Basket-Handle** ტიპის ამფორები (ტაბ. III-1). სამნუხაროდ, მათ შორის არცერთი მთელი ცალი არ აღმოჩენილა, თუმცა, ფრაგმენტების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, აღნიშნულ გემზე 90-100 ამ სახეობის ამფორა უნდა ყოფილიყო, რაც კერამიკული მასალის $\frac{3}{4}$ ნაწილია (Lawall M.L. Lund J. 2013: 24).

კეკოვა ადასის **Basket-handle** ამფორებისთვის დამახასიათებელია ფართო ბიკონუსური ტიპის ფორმა, მკვეთად გამოზიდული მხრებითა და მაქსიმალური დიამეტრით, სქელი და მაღალი მარყუჟისებური სახელურებით (Lawall M.L. Lund J. 2013: 24).

პეტროგრაფიული ანალიზის მიხედვით, რომელიც აქ გამოვლენილ 7 ამფორას ჩაუტარდა, დადგინდა, რომ კეცი მკვეთრად განსაკუთრებული არ არის და ის მხოლოდ ერთ სანარმო ცენტრსა და გეოგრაფიულ არეალში უნდა იყოს დამზადებული. ასეთ სანარმო ცენტრად უნდა განვიხილოთ კვიპროსი, სადაც ამ ტიპის ამფორები მზადდებოდა. უფრო კონკრეტულად კი, ვფიქრობთ, აღმოსავლეთ კვიპროსშია დამზადებული, რაც დადგენილია არა მარტო აღნიშნული არეალის გეოლოგიური მონაცემებით, არამედ ამფორის ნიმუშების მინერალოგიური შემადგენლობითაც, რომელიც სალამისში, ადრე არქაული პერიოდით დათარიღებულ ნეკროპოლისზე გათხრების შედეგად გამოვლენილი მასალების იდენტური უნდა იყოს.

ამ ტიპის ამფორები კარგად არის წარმოდგენილი კვიპროსზე და მიჩნეულია, რომ ეს კუნძული იყო ამ სახეობის ამფორების წარმოების პირველწყარო. პირველი ნიმუშები დადასტურებულია სალამისში, სამაროვნის გათხრების შედეგად, სადაც ისინი ლოკალურადაა დამზადებული და თარიღდება VIII საუკუნის დასასრულითა და მომდევნო პერიოდით. მხოლოდ ე.წ. VII საუკუნიდან არის დაწყებული ამ ტიპის ამფორების ექსპორტი კვიპროსის გარეთ - კილიკიაში, ჩრდილოეთ და სამხრეთ ლევანტსა და სამხრეთ ეგვიპტის ტერიტორიაზეც კი (Lawall M.L. Lund J. 2013:24).

თ ვ ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი

აღნიშნული ვინრო კორიდორის გარეთ ამ ტიპის ამფორები ძალიან მცირე რაოდენობითაა წარმოდგენილი, მხოლოდ მცირე ფრაგმენტების სახითაა დადგენილი ეგეოსური სამყაროს არეალში, ან უფრო დასავლეთითაც.

კეკოვა ადასში გამოვლენილი **basket-handle** ამფორა ტიპოლოგიურად ყველაზე ადრეული ნიმუში უნდა იყოს. აქ გამოვლენილი ამფორების თვალსაჩინოდ დათარიღება შესაძლებელია დოქების იმ სახეობით, რომლებიც თელ კეისანის ქ.წ. VII საუკუნის ფენიდან მომდინარეობს, სადაც შედარებითი ანალიზის საფუძველზე დადგენილია, რომ ისინი კვიპროსიდან უნდა იყოს იმპორტირებული. წარწერებისა და არაპირდაპირი მონაცემების მიხედვით დგინდება, რომ ამ ამფორებს ზეთის შესანახად იყენებდნენ.

ტვირთის დანარჩენი ნაწილი შედგება ორი ტიპის ამფორისგან, რომლებიც მთლიანი ტვირთის $\frac{1}{4}$ -ზე ნაკლებია. ისინი სამხრეთ-აღმოსავლურ ეგეოსური ტიპის ამფორის ოჯახს უნდა მიეკუთვნებოდეს.

ასევე საინტერესოა ამ მასალებში გამოვლენილი კორინთული A ტიპის ამფორები, რომლებიც წარმოდგენილია 7-დან 10 ერთეულამდე და საშუალებას აძლევს მკვლევარებს უფრო კონკრეტულად დაათარიღონ გემის ტვირთი. აღნიშნული ამფორების ანალოგები მოპოვებულია კარილონ კოეჰლერში. ისინი ქ.წ. VIII საუკუნის დასასრულით ან VII საუკუნის დასაწყისითა და VII საუკუნის შუა ხანებით თარიღდება (**Lawall M.L. Lund J. 2013:25-26**).

კეკოვა ადასის მასალებიდან გამომდინარე შესაძლებელია დავასკვნათ, რომ კერამიკული მასალა წარმოდგენილია სამი ტიპის ამფორებით, რომლებიც კარგად წარმოაჩენს კვიპროსის, სამხრეთ-აღმოსავლეთ ეგეოსისა და კორინთოს სასოფლო-სამეურნეო მასალების ტრანსპორტირებას თურქეთის სამხრეთ სანაპიროსთან. აღსანიშნავია კიდევ ერთი ფაქტი, კერამიკის ფრაგმენტებს შორის წარმოდგენილი იყო 80-მდე ბაზალტის ქვა, რომლებიც ოფიოლითებიდან უნდა იყოს მოპოვებული, რაც კარგად შეესაბამება ტროდოსის მთიანეთს კვიპროსსა და ჩრდილოეთ ლევანტში (**Lawall M.L. Lund J. 2013:28**).

კეფჩე ბურნუ

მსგავსი მასალები ასევე გამოვლენილია კეკოვა ადასის ჩრდილო-დასავლეთით, კეფჩე ბურნუს ჩაძირული გემის ნყალქვეშა სამუშაოების დროს. აქაც, ისევე როგორც კეკოვა ადასის მასალებს შორის დიდი ადგილი უჭირავს მარყუჟისებურ სახელურებს, რომლებიც ე.წ. **Basket-handle** ამფორის ფრაგმენტებია (**ტაბ. IV-1**). აღნიშნული მასალები ე.წ. VII საუკუნით უნდა დათარიღდეს. საანალიზოდ აღებულია 9 ნიმუში, რის შედეგადაც დადგინდა, რომ საწარმოო ცენტრი ასევე კვიპროსი იყო. რაც შეეხება სხვა მასალებს აქაც წარმოდგენილია სამხრეთ-აღმოსავლური ეგეოსური ტიპის ამფორები, ასევე მცირე რაოდენობით (**Lawall M.L. Lund J. 2013:28**).

ჩაიჯალიზ კოი

მესამე ჩაძირული გემი, რომელზეც ე.წ. **Basket-handle** ამფორები გამოვლინდა არის ჩაიჯალიზ კოი. აქ 50-60 ამ ტიპის ამფორის ნიმუშებია წარმოდგენილი (**ტაბ. IV-2**). მსგავსი მასალები, რომლებიც წარმოდგენილია სალამისში გამოვლენილ N3 სამარხში, რომელიც ე.წ. 600 წლით თარიღდება და ასევე ტელ ქაბრსა და ტელ სუკასიდან (სირია) საშუალებას გვაძლევს შედარებების საფუძველზე განისაზღვროს თარიღი: ე.წ. VII საუკუნე ან VI საუკუნის დასაწყისი. მსგავსად ზემოთ აღნიშნული ნიმუშებისა, აქ გამოვლენილი ამფორების საწარმოო ცენტრი კუნძულ კვიპროსზეა (**Lawall M.L. Lund J. 2013:30-31**).

სამივე ჩაძირულ გემზე წარმოდგენილი მასალები **Basket-handle** ამფორებისა ანალოგიურია და ადასტურებს მათ კვიპროსულ წარმომავლობას. სამხრეთ-აღმოსავლური დოქები კეკოვა ადასიდან და კეფჩე ბურნუდან, ისევე როგორც კორინთული ამფორები კეკოვა ადასიდან მიუთითებს სასოფლო-სამეურნეო საქონლისა და კერამიკული მასალის ექსპორტსა და აღმოსავლეთ ხმელთაშუა ზღვისპირეთის სავაჭრო კონტაქტებზე ე.წ. VII საუკუნეში (**Lawall M.L. Lund J. 2013:32**).

თ ვ ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი

ქ.ნ. VI საუკუნიდან კვიპროსი ასრულებდა შუამავლის როლს საბერძნეთსა და მახლობელ აღმოსავლეთს შორის (**Lawall M.L. Lund J. 2013:34**).

ე.ნ. **Basket-handle** ამფორები ასევე გამოვლენილია კელენდერისში, რომელიც თურქეთის სამხრეთ, ხმელთაშუაზღვისპირულ ნაწილში მდებარეობს (**ტაბ. V-1**).

აქ აღნიშნული ამფორები ძირითადად ორი არეალიდან მომდინარეობს. პირველი ჯგუფის **basket-handle** ამფორები აღმოჩენილია ქვედა ქალაქში, საცდელ თხრილში, მეორე ჯგუფის კი, სამარხებში.

პირველი ჯგუფის ამფორები დადასტურდა ქალაქის არსებობის პირველ ფენაში. მათ ფრაგმენტებთან ერთად გამოვლენილია პროტოკორინთული, აღმოსავლურ ბერძნული და კვიპროსული მოხატული კერამიკული მასალა. აქ აღმოჩენილი **basket-handle** ამფორები **in situ** მდგომარეობაშია. ნგრევის ფენაში დადასტურებული დამატარილებელი კერამიკული მასალა შეესაბამება სპარსეთის თავდასხმების პერიოდს (რაც, ქ.ნ VI საუკუნის შუა ხანებშია სავარაუდო). ზოგადად კი, აღნიშნული ამფორები ქ.ნ VII საუკუნის პირველი ნახევრიდან VI საუკუნის ჩათვლით გამოიყენებოდა.

მეორე ჯგუფის ამფორები გამოვლენილია სამაროვნის გათხრების შედეგად (**Lawall M.L. Lund J. 2013:36**).

კელენდერისში დადასტურებული ამ ტიპის ამფორები ქრონოლოგიურად და ფორმათა ცვალებადობის მიხედვით შესაძლებელია სამ ძირითად ჯგუფში გაერთიანდეს.

პირველი ჯგუფის ამფორებისთვის დამახასიათებელია ბიკონოსური, ფართო, განიერი კორპუსი და ბრტყელი ძირი. როგორც ჩანს, ამ ჯგუფის ამფორები ყველაზე ადრეული ვარიანტია და აქედან გამომდინარე მათი არსებობის ქრონოლოგიური დიაპაზონი შეგვიძლია ქ.ნ. VII-VI საუკუნეებით განვსაზღვროთ (**ტაბ. V-2**) (**Lawall M.L. Lund J. 2013:36**).

მეორე ჯგუფის ამფორებისთვის დამახასიათებელია ოვალური ფორმის კორპუსი და ბრტყელი ძირი, მათი სიმაღლე დაახლოებით

თ ვ ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი

68 სმ-ია. ამფორების ეს ჯგუფი, როგორც ჩანს, მათი განვითარების მეორე ეტაპია და, შესაბამისად, ქ.ნ. VI საუკუნითა და V საუკუნის პირველი ნახევრით თარიღდება (ტაბ. VI-1) (Lawall M.L. Lund J. 2013:40).

მესამე ჯგუფის ამფორებისთვის დამახასიათებელია ოვალური ფორმის კორპუსი და წვეტიანი ძირი. ამ ტიპის ამფორები გამოვლენილია იმ კულტურულ ფენებში, სადაც სპარსელების აქტიურობა დასტურდება. ამ ტიპის „Basket-handle“ ამფორა ყველაზე გავრცელებული სატრანსპორტო საშუალების ჭურჭელია. მესამე ტიპის ამფორები ქ.ნ. V-IV საუკუნეებით თარიღდება (ტაბ. VI-2) (Lawall M.L. Lund J. 2013:41).

როგორც აღვნიშნეთ, ამ ტიპის ამფორები ქ.ნ. VII საუკუნიდან ჩნდება და არსებობას განაგრძობს ქ.ნ. III საუკუნეში (ტაბ. VII-1). მათი სიმაღლე 45-დან 85 სმ-მდე მერყეობდა (Lawall M.L. Lund J. 2013:42).

საინტერესოა, ასევე ამ ტიპის ამფორების გამოვლენის ფაქტი ეუესპერიდეში (თანამედროვე ბენგაზი), ლიბიაში აღმოჩენილია თითქმის მთლიანად შემორჩენილი basket-handle ამფორები. აქ გამოვლენილი ამფორა ქ.ნ. III საუკუნით თარიღდება. მორფოლოგიური თვალსაზრისით ამ ამფორის ყველაზე ახლო ანალოგები დადგენილია სირიაში, თელ სუკასის გათხრების დროს. ისინი ქ.ნ. V ან IV საუკუნით თარიღდება. კიდევ ერთი ანალოგიური ამფორა დაცულია ბოდრუმში (თურქეთი). მისი სიმაღლე 86,5 სმ-ია. აქ დაცული ამფორა ქ.ნ. III საუკუნით თარიღდება და იგი აღმოჩენილია კილიკიაში (ტაბ. VII-2).

აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ ამ ორმა ამფორამ ეუესპერიდამდე ეგვიპტის გავლით მიაღწია (Lawall M.L. Lund J. 2013:48).

კვიპროსული Basket-handle ამფორების ფრაგმენტები გამოვლენილია ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში, კერძოდ, ბორისტენეში (ტაბ. VIII-1).

ბერეზანის კოლონია დღესდღეობით მიჩნეულია მილეთურ კოლონიად, რომელიც მოხსენიებულია ეუსებიოს ქრონიკებშიც.

თ ვ ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი

ის ერთ-ერთი პირველია შავი ზღვის სანაპიროზე დაარსებულ კოლონიათა შორის და, შესაბამისად, ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანიც. აქ გამოვლენილი მასალები იმპორტირებულია მილეთიდან, ქიოსიდან, სამოსიდან და ჩრდილოეთ იონიის სხვადასხვა პოლისიდან. გამომდინარე იქედან, რომ ბერეზანში მცხოვრები იონელები ასრულებდნენ შუამავლის ფუნქციას ანატოლიასთან, საბერძნეთის სხვადასხვა ქალაქთან, ეგეოსის კუნძულებთან და ეგვიპტესთანაც კი, აღნიშნული პუნქტებიდან იმპორტირებული მასალები მოპოვებულია ბორისტენეში. ამავე პერიოდში გაზრდილია ატიკური კერამიკის იმპორტიც. ასევე უხვად არის წარმოდგენილი იონური ამფორები და სხვა სახის კერამიკული მასალაც (კერამიკული ნაწარმის 70-დან 90 %-ია).

ბორისტენეში გამოვლენილი კერამიკული მასალის ნაწილი ასევე იმპორტირებულია სხვადასხვა ცენტრიდან: ეტრურიიდან, ლაკონიიდან, პალეტინადან, კვიპროსიდან, ჩრდილოეთ აფრიკიდან (კირენე) (Trofimova A.A. 2007:77-79).

აქ გამოვლენილი კვიპროსული ამფორები წარმოდგენილია ორი მასიური ვერტიკალური ყურით, რომლებიც დამზადებულია ერთგვაროვანი მოვარდისფრო თიხისგან. ისინი მიეკუთვნება ე.წ. **Basket-handle** ამფორების ტიპს (ტაბ. VIII-2).

ყურის შეერთების ადგილზე შიდაპირზე შეინიშნება თითების ნაკვალევი, რაც მიუთითებს იმაზე, რომ ოსტატი ყურს შიდაპირზე ოთხი თითით ამაგრებდა. აღსანიშნავია, რომ ასეთი ქურჭლის მცირერიცხოვანი ფრაგმენტები, აგრეთვე, ყურები და ძირები, ბერეზანში მოგვიანებითაც არის გამოვლენილი. დიუპონმა პირველმა მიაქცია ამ ფრაგმენტებს ყურადღება. ბიკონუსური ფორმის ამფორები ვინრო ყელით, რომელიც ფაქტობრივად პირის გვირგვინიდან გადადის მომრგვალებულ მხრებში, პირზე ზემოთ აზიდული მასიური მრგვალი ყურები ჰორიზონტალური დანაძერნებით განსაზღვრულია, როგორც აღმოსავლეთ ხმელთაშუა ზღვისპირული ნაწარმი, ხოლო დამზადების ცენტრად უპირატესად მიჩნეულია კვიპროსი (გამომდინარე ყურების ასეთი სპეციფიკური ფორმიდან). კვიპრო-

თ ვ ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი

სული ამფორები განკუთვლილი იყო ღვინისა და ზეთის ზეთის ტრანსპორტირებისთვის (**Буйских А.В2017:194-195**).

ავტორი მიიჩნევს, რომ დღესდღეობით ბერეზანში აღმოჩენილი **basket-handle** ამფორების ფრაგმენტები ნამდვილად დაკავშირებულია კუნძულ კვიპროსთან. ფანტალკინმა მხარი დაუჭირა ჰიპოთეზას მასზე, რომ იგი აღმოსავლურ ბერძნული იმპორტია. თუმცა, გამომდინარე პეტროგრაფიული ანალიზებიდან, მათი ფართო გავრცელებიდან პალესტინის ზღვისპირა რეგიონებში და ადგილობრივი მინაბადების არსებობიდან, ამ ამფორების ცალმხივი ატრიბუცია რთულდება. არც ისე დიდი ხნის წინ გავრცელდა კიდევ ერთი მოსაზრება მათი შესაძლო წარმოშობის შესახებ ჩრდილო სირიიდან, რომელიც როგორც ცნობილია კვიპროსთან მჭიდრო ეკონომიკურ კავშირშია. მოსაზრებების ასეთი მდგრადი დიაპაზონი განპირობებულია იმით, რომ აქამდე ცნობილი არ არის მსგავსი ჭურჭლის დამზადების კონკრეტული ცენტრები (**Буйских А.В2017:195-196**).

ავტორი აღნიშნავს, რომ დღესდღეობით ამ ტიპის ამფორების ადრეული ტიპები დადასტურდა უმთავრესად, როგორც თვით კვიპროსზე ისე, მის საზღვრებს მიღმა - მასთან ეკონომიკურად დაკავშირებული ლევანტის ზღვისპირა რეგიონებში, კერძოდ პალესტინის ძეგლებზე. აქ გამოვლენილი მასალები თარიღდება ქ.წ. VII საუკუნის მეორე ნახევრითა და VII საუკუნის დასასრულით. ამ ძეგლების განადგურების თარიღი კი ქ.წ. 604 წელია. ამ ტიპის ამფორები გამოვლენილია კარიის სანაპიროზე (სამხრეთ იონია და ლიკია), ჩაძირული გემების მასალებს შორის, რაც ადასტურებს კვიპროსის მონაწილეობას ღვინით საზღვაო ვაჭრობაში აღნიშნულ პერიოდში. ასეთი ამფორები ასევე გამოვლენილია მილეთშიც, კერძოდ ამფორის ყური აღმოჩენილია ათენას ტაძრის ადრეული სამშენებლო პერიოდის (ქ.წ. VI-V სს.) გათხრების დროს. კვიპროსული ამფორების დიდი რაოდენობა აღმოჩენილია ასევე როდოსის, იალისის და კამარის სამაროვნების გათხრებისას (**Буйских А.В2017:196**).

ხმელთაშუა ზღვისპირეთის აღმოსავლეთ ნაწილიდან მოშორებით, მილეთის ჩრდილოეთით ასეთი ამფორების დადასტურება იშვი-

თ ვ ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი

ათობაა და ამიტომ ყოველთვის ინვესტს განსაკუთრებულ ინტერესს.

ბორისტენეს პირველი სამშენებლო პერიოდის (ქ.ნ. VII საუკუნის პირველი ნახევარი - ქ.ნ. VI საუკუნის პირველი ნახევარი) სინქრონული ჩანს ამ ძეგლზე ცნობილი ასეთი ამფორების სხვა ფრაგმენტებიც. ბორისტენეში გამოვლენილი აღნიშნული ტიპის ამფორები ქ.ნ. VII ს-ის II ნახევრითა და ქ.ნ. VI საუკუნის დასაწყისით თარიღდება **(Буйских А.В2017:197)**.

ბორისტენეში კვიპროსული ამფორების გარდა გამოვლენილია ლევანტური ამფორებიც, რომელთა დამზადებაც არც თუ ისე დიდ ქრონოლოგიურ დიაპაზონში ექცევა. მათი დადასტურება მეტყველებს მასზე, რომ პროდუქციის იმპორტი ამ რეგიონიდან ხდებოდა მისი ხმელთაშუა ზღვისპირეთის ბაზარზე გავრცელების ყველაზე ინტენსიურ პერიოდში. თუმცა, იმისათვის, რომ ვივარაუდოთ შუამავლების საქმიანობა და ტვირთის გადაზიდვა მილეთის რაიონში, საჭიროა დამაჯერებელი არგუმენტები. მოსახლეობის თუ რა კატეგორია იყო ამ ტვირთის მომხმარებელი - ესეც ძალიან მნიშვნელოვანი საკითხია **(Буйских А.В2017:197)**. თუმცა, წინასწარ შეგვიძლია ერთი ფაქტის აღნიშვნა: გამომდინარე იქედან, რომ ისინი მცირერიცხოვანი ფრაგმენტების სახით არის გამოვლენილი შესაძლოა, ამ პროდუქციის მომხმარებელი საზოგადოება მაღალი ფენის წარმომადგენელი იყო.

ავტორის აზრით, ასევე გამოთქმულია მოსაზრება, რომლის თანახმადაც შესაძლებელია, ეს იმპორტი სპორადული ხასიათსაც გახლდათ, ანუ იმპორტის შეტანა არ გაგრძელებულა. ამასთანავე, ისინი საშუალებას იძლევა ახლებური ხედვით განვიხილოთ საკითხი პონტოს ემპორიუმის, ბორისტენეს როლის შესახებ არქაული ეპოქის მომხმარებელთა ბაზრის ფორმირებაში ჩრდილო შავი ზღვისპირეთის რეგიონში **(Буйских А.В2017:201)**.

თვით იმპორტიორად კი, შეგვიძლია მივიჩნიოთ მილეთი, რომელიც ემპორიონი იყო, იმავდროულად, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, საკუთრივ მილეთშიც გამოვლენილია ამ ტიპის ამფორების ფრაგმენტები.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. Буйских А.В .- „Левантский Импорт в Борисфене”. In Russian. In: Ancient World and Archaeology; Materials of the Vth International Conference „Word and Artifact: Interdisciplinary Approaches to Study of Ancient History”. Collection of papers, Vol. XVIII, Saratov, September 23-25, 2016. Saratov State University, The Institute of History and International Relations, The Chair of Ancient History, The Institute of Archaeology and Cultural Heritage, 2017. Pp. 193-205.
2. Knapp A. B. Domesticha S.- „Mediterranean Connections- Maritime and Seaborne trade in the Bronze and Early Iron Age”, with contributions by Robert Martin and Catherine E. Pratt. Routledge Press, New York, 2017.
3. Knapp A. B.- „The Archaeology of Cyprus- From the Earliest Prehistory through the Bronze Age”, Cambridge University Press, Cambridge, 2013.
4. Lund J. Lawall L.M.- „The Transport Amphorae and Trade of Cyprus”. Aarhus University Press, Aarhus, 2013.
5. Trofimova A. A. – „Greeks on the Black Sea: Ancient art from the Hermitage”. J. Paul Getty Museum-Los Angeles, 2007.

თველსაზრისი

გაბ. 1

1

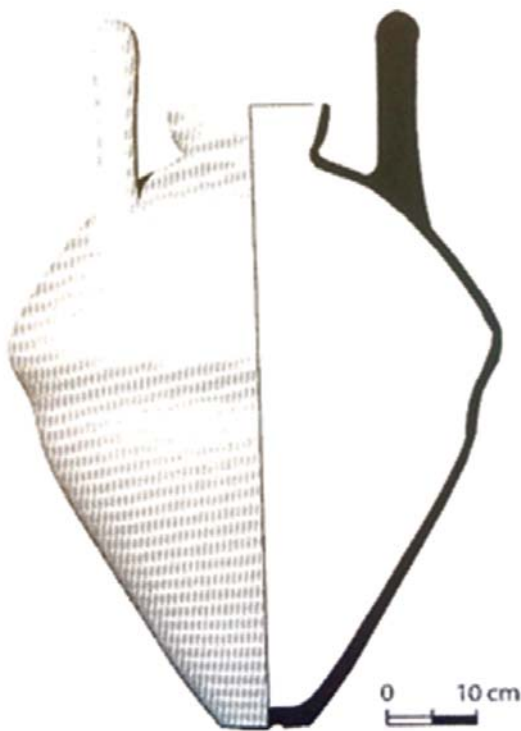

2

ტაბ. II

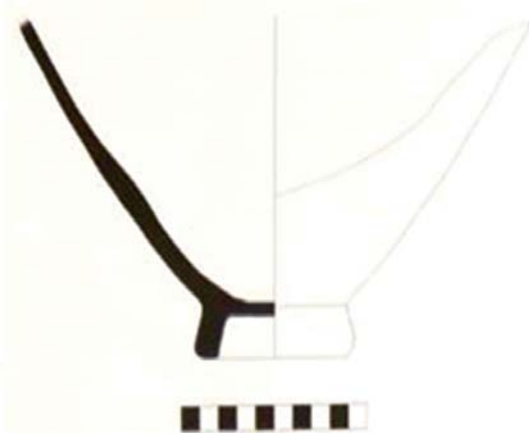
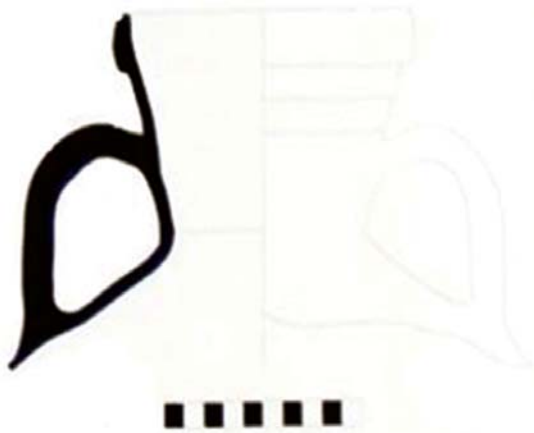
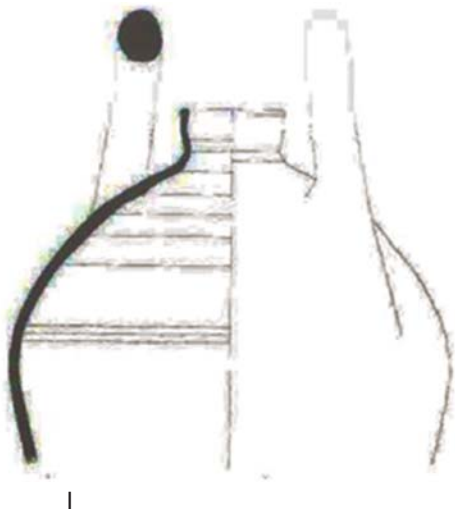
1

2

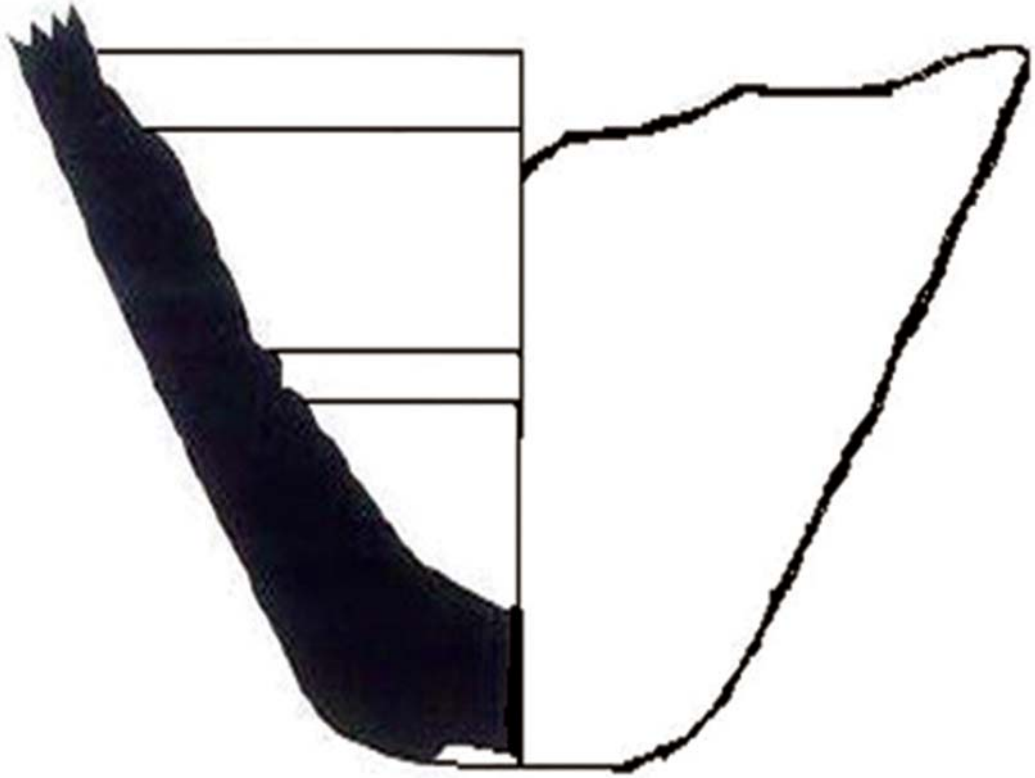
თ ვ ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი

ტაბ. III

2

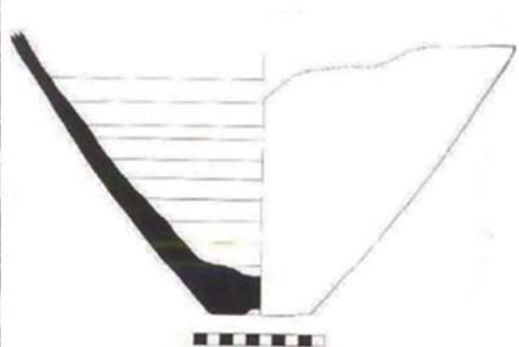
გაბ. IV

1

2

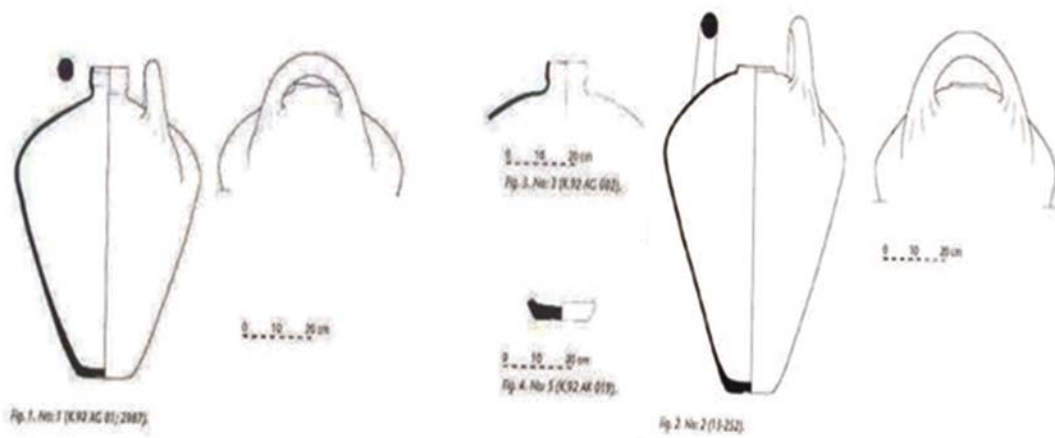

თვალსაზრისი

ტაბ. V

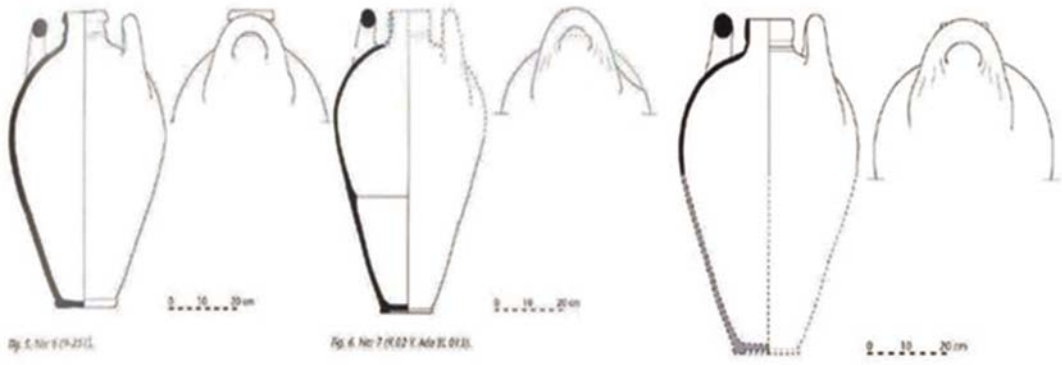

1

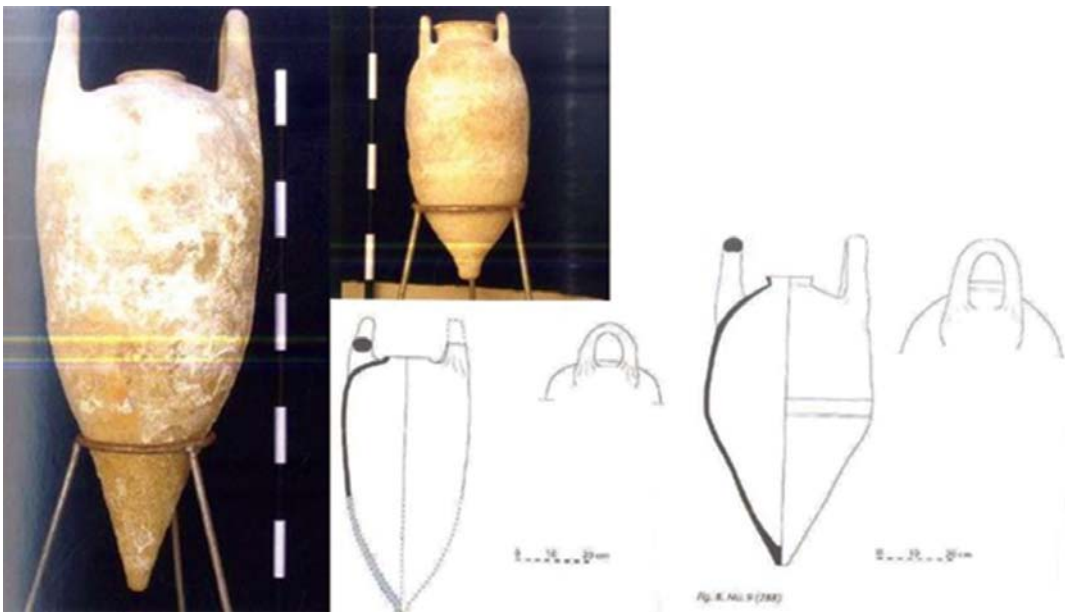

2

ტაბ. VI

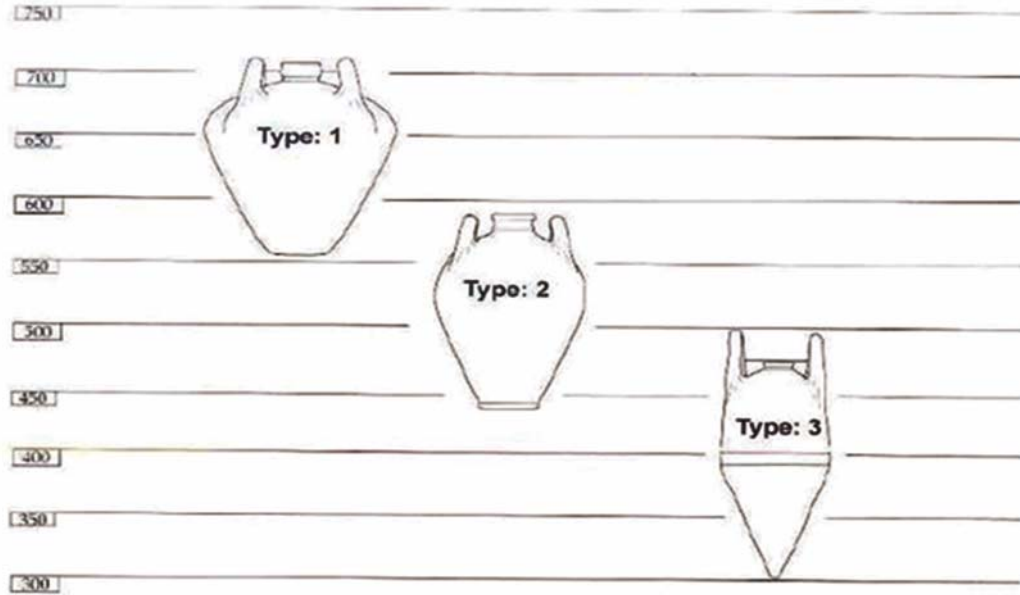
1

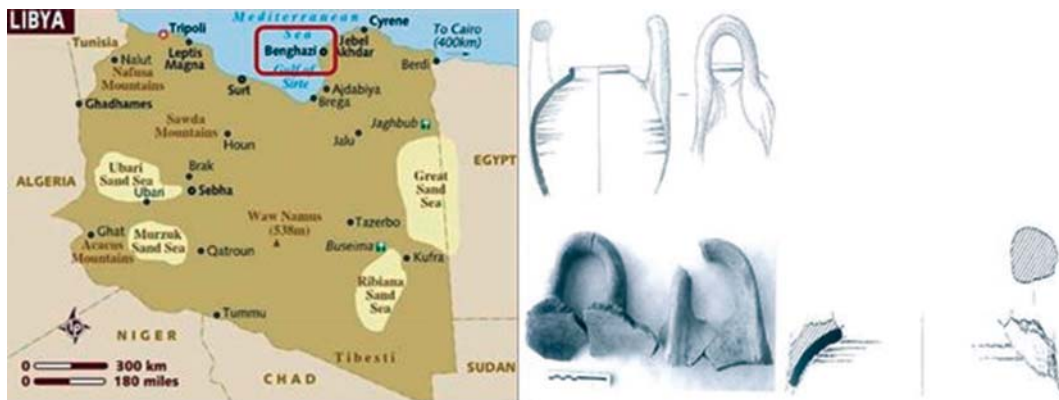
2

თვალსაზრისი

ტაბ. VII

1

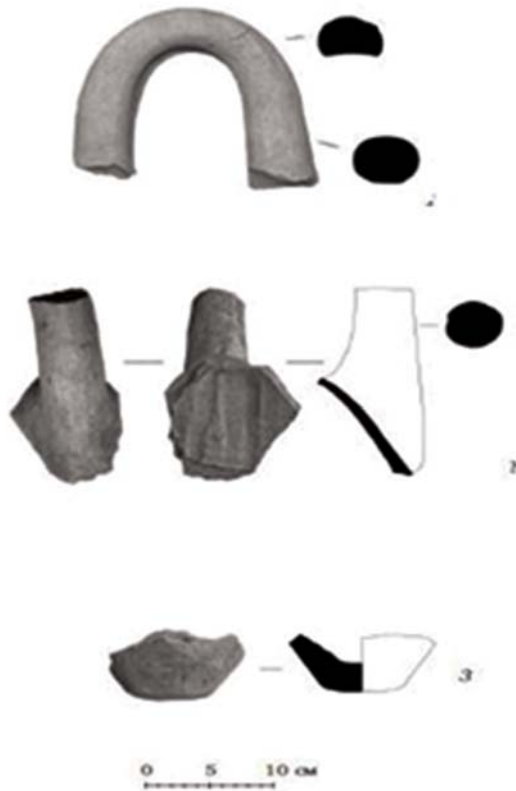
2

თ ვ ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი

ტაბ. VIII

1

Standpoint

In 2017, excavations of a Georgian church took place in Softades, Cyprus, in the frames of the project 'For Scientific Research of Georgian Material and Spiritual Heritage in Georgia and Abroad' [HE17_43] (funded by the Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia). A young archaeologist Tatia Butsuradze participated in the works.

As a consequence of the excavations carried out in the interior of the Georgian church in Softades, fragments of a Roman period amphora was revealed, which became the basis for the scholarly interest to estimate trade relations and contacts of Cyprus in ancient times.

It is interesting what trade relations of Cyprus were like, what kind of amphorae were produced there and whether Cyprus had any contacts with the Black Sea coast.

Here is the standpoint provided by Tatia Butsuradze, a young archaeologist, participant of the Cyprus expedition, for the readers of 'Online Archaeology'.

TRADE CONNECTIONS OF CYPRUS IN AN ARCHAIC PERIOD AND CONNECTIONS TO THE NORTHERN BLACK SEA REGION

In 2017, in the framework of the project- „Georgian Cultural and Material Heritage Research that are located on the territory of Georgia and abroad” [HE17_43], which is funded by the Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia, I was taking part in the excavations of Georgian Church, which was carried out on Cyprus, in Softades. During the excavations of the inner perimeter on the church were revealed amphorae fragments, which were dated to the Roman period. This was the main precondition that I was interested in the trade connections of Cyprus, by the production of amphorae

Standpoint

here and also with the fact, if it had or not some kind of connections to the Black Sea region.

Cyprus is the third largest island in Mediterranean after Sicily and Sardinia and which was settled from the oldest period **(PL. I-1)**.

The earliest known human activity on the island dates to around the 10th millennium BC. Archaeological remains from this period include the well-preserved Neolithic village of Khirokitia and Cyprus is home to some of the oldest water wells in the world as well **(Knapp A.B. 2013:3)**.

From the 7th century BC its trade connections become more frequent to the adjacent regions.

In the latest periods, there have been revealed three sites have come to light during surveys off the coast of south and southwest Turkey, directly between the Aegean world and the Near East. All of the sites can be dated between approximately the mid-7th and the turn of the 6th century BC. Each of the cargos presents a new facet to these seaborne networks, yet the overall picture appears rather consistent: cargos dominated by Cypriot basket-handle amphorae **(PL. I-2)**.

The so-called basket-handle amphorae were a kind of storage and transport vessel of which the most prominent feature are two handles rising to various heights from the shoulder on either side of the mouth of the jar. The loop handles allowed the jar to be carried both by hand and by a pole passed through them **(Lawall M.L. Lund J. 2013:48)**.

The type developed from a Cypro-Geometric amphora with horizontal raised handles and was most likely used for household storage or transport: this is indicated by two Cypro-Archaic clay figurines of women carrying such vessels on the top of their heads. Another Cypro-Geometric figurine depicts a man carrying a basket-handle amphora **(PL. II-1)**.

The early type of Basket-handle amphorae, classified as Type A, has a large biconical body and a small flat base with vertical marks from shaving the clay before firing. Their largest and earliest known assemblage thus far, comprising 34 containers, was excavated in Tomb 79

of the necropolis of Salamis, dated to the 8th century BC (**PL. II-2**) (**Knapp A.B. Domesticha S. 2017:131-132**).

Research into the provenance, distribution and date of the basket-handle amphorae has conclusively shown that this type of vessel was first produced in Cyprus and used between the 7th and 3rd centuries BC. (**Lawall M.L. Lund J. 2013:36**).

With the help of so called Basket-handle amphorae, we can discuss trade connections of Cyprus. That's why, here will be discussed above mentioned three sunk ships, on which were found these type of amphorae and their importance in the trade of Cyprus.

Kekova Adasi

Kekova Adasi is located along the Lycian coast just east of Kash, the shipwreck at Kekova Adasi rests inside the channel behind the long narrow island after which it is named (**Lawall M.L. Lund J. 2013:23**). Within this assemblage dominated by transport amphorae, several additional ceramics and finds hint at life on board the ship.

Among the scattered fragmentary ceramics that mark the site on the seabed, the distinctive massive handles and bulky sherds of basket-handle amphorae are the most numerous and conspicuous (**PL. III-1**). Although no intact jars of this type were recorded, quantification of the fragments reveals evidence for 90-100 examples, fully three-quarters of the total assemblage by number (**Lawall M.L. Lund J. 2013:24**).

The basket handle amphorae from Kekova Adasi wreck are characterized by a wide biconical body with slightly convex shoulders and a maximum diameter above the midsection, thick and high looping handles, a simple base with a flat resting surface and circular recess underneath and a low cupped rim that terminates in a rolled lip (**Lawall M.L. Lund J. 2013:24**).

Petrographic analysis of seven samples revealed that the fabrics all belong to a single broadly defined and rather plain calcareous group

Standpoint

that should probably reflect manufacture confined to one general region. Through the fabric group is not particularly distinctive, the most likely candidate seems to be Cyprus, probably eastern Cyprus.

Amphorae of this type are well represented in Cyprus and it seems likely that the primary origin of the type at least during its early production is also to be found on the island. The first well dated examples come from tombs at Salamis, where they appear to have been produced locally from the late 8th century BC onward. It is only in the 7th century BC-the latter part in particular-that the type appears consistently outside Cyprus: at sites in Cilicia as well as the northern and southern Levant and as far south as Egypt. **(Lawall M.L. Lund J. 2013:24).**

Beyond this narrow corridor, basket-handle amphorae are comparatively rare, with few examples appearing in the material record of just a handful of sites around the Aegean or further west and none seemingly in contexts that can be dated to the 7th century BC.

Inscriptions indicate that this amphora type was at times intended to contain oil, but no direct evidence is available for this or any other agricultural product among the Kekova Adasi jars.

The remaining cargo is comprised of two amphora types that together amount to less one-quarter of the total assemblage. This type of amphorae belongs generally within the southeast Aegean family of amphorae.

Seven to ten examples of Corinthian Type A amphorae comprise the final cargo component and provide some of the best evidence in establishing a date for the assemblage. The best parallels come from contexts Carylon Koehler has dated as early as the late 8th or early 7th century BC through the mid-7th century BC. **(Lawall M.L. Lund J. 2013:25-26).**

The Kekova Adasi shipwreck cargo appears to have been carried in three amphorae types representing the agricultural produce of Cyprus, the southeast Aegean, and Corinth. The only other remains visible on the surface and certainly associated with the shipwreck were more than 80 ballast stones found mixed among the ceramic remains, particularly in the shallow end of the reef. The stones are of diabase, commonly associ-

ated with ophiolite outcrops such as those of the Troodos on Cyprus and across in the northern Levant (**Lawall M.L. Lund J. 2013:28**).

Kepche Burnu

A second shipwreck with a similar cargo was revealed to the Northwest of Kekova Adasi, during the underwater excavations of Kepche Burnu.

The large looping handles and heavy body sherds of basket-handle amphorae are immediately apparent among the remains and clearly constitute the vast majority of finds on the seabed. These materials are dated to 7th century BC. Nine samples were raised for analysis from the site. This group of amphorae is again consistent with an origin on Cyprus, perhaps in the eastern part of the island. What about the other materials, here are revealed one or two Southeast Aegean amphorae, which provide the only other visible evidence of cargo on board the Kepche Burnu shipwreck, although their numbers suggest they played a limited role. (**Lawall M.L. Lund J. 2013:28**).

Chaycagiz Koyu

The recent discovery of a shipwreck at Chaycagiz koyu. The largest part of the cargo is comprised again of fragmentary basket-handle amphorae. At least 50-60 examples of this type were documented among the surface scatter (**PL. IV-2**). Several examples come from Tomb 3 at Salamis, dated to around 600, which both Tel Kabri and Ashkelon provide one or more jars with similar proportions from strata probably closed toward the end of the 7th century BC, along with a jar from a late 7th or early 6th century BC burial at Tell Sukas in Syria. It seems more likely that this basket-handle amphora assemblage, like the others, was manufactured on Cyprus. (**Lawall M.L. Lund J. 2013:30-31**).

The three shipwrecks at Kekova Adasi, Kepche Burnu and Chaycagiz Koyu share similarities in their major cargos of basket-handle

Standpoint

amphorae and proves its Cypriot origin. The southeast Aegean jars at Kekova Adasi and Kepche Burnu, as well as the Corinthian amphorae from Kekova Adasi, speak for a wide network of eastern Mediterranean contact visible as early as the 7th century BC. The nature of this exchange-in processed agricultural goods and coarse wares-reflects a movement of goods beyond precious metals and fine painted pottery (**Lawall M.L. Lund J. 2013:32**).

By the 6th century BC the role played by Cyprus in the establishment of cultural contacts between the Greeks and the Near East (**Lawall M.L. Lund J. 2013:34**).

Basket-handle amphorae were also found during the excavation in Kelenderis. Kelenderis is located on the Mediterranean coast of Turkey (**PL. V-1**).

Basket-handle amphorae come from two areas of excavation in Kelenderis. One group was found in the settlement area in a test trench in the Lower City. A second group is constituted by those used as burial gifts in the cemeteries of the town.

The first group of basket-handle amphorae was found in the Lower City, as a pile of more than six basket-handle amphorae from destruction debris associated with the first settlement level along with fragments of Protocorinthian, East Greek and of Cypriot painted pottery. The basket-handle amphorae discovered here was probably originally situated in the depot of a house. The datable pottery found in this destruction level corresponds well with the Persian invasion that occurred in the mid-6th BC, and the preceding activity period during which time the amphorae were in use should date to roughly the 7th through first half of the 6th centuries BC.

The second datable group from Kelenderis comes from the necropolis (**Lawall M.L. Lund J. 2013:36**).

According to their shapes and dates, the finds may be arranged and discussed under the three main types.

Standpoint

For the first type amphorae are characterized biconical-broad body and flat base. As it seems, they are the earliest version of these kind amphorae and according to this fact, they might be dated to 7th-6th centuries BC [PL. V-2] (Lawall M.L. Lund J. 2013:36).

For the second group of amphorae are characterized oval body and flat base, their height is about 68 cm. As it seems, these group of amphorae is the second stage of development and are dated to the 6th and the first half of 5th century BC [PL.VI-1] (Lawall M.L. Lund J. 2013:40).

For the third group of amphorae is characterized oval body with pointed toe. This type were found in the Persian Occupation levels of the trench in Kelenderis.

This type of basket-handle amphora is one of the widespread transport vessels. Third type of amphorae is dated to 5th-4th centuries BC [Pl. VI-2] (Lawall M.L. Lund J. 2013:41).

As previously noted, the earliest examples of the basket-handle amphora were used at the beginning of the 7th century BC and this type was still in use to the 3rd century BC [PL. VII-1]. Their height varies from 45 to 85 cm (Lawall M.L. Lund J. 2013:42).

During the excavations of the Greek city of Euesperides (modern Benghazi) in Cyrenaica, Libya yielded an almost complete basket-handle amphora. It can be dated to the first half of the 3rd century BC. Morphologically, the closest parallels are perhaps two amphorae found in the excavations at Tell Sukas in Syria dating to the 5th or 4th century BC. Another close parallel is preserved in Bodrum (Turkey). Its height is 86,5 cm. it is dated to 3rd century BC and is found in Cilicia [PL. VII-2]

It does however, seem likely that the two amphorae at Euesperides reached the city via the shipping route along the coast from Egypt (Lawall M.L. Lund J. 2013:48).

Berezan colony is now identified with the Milesian colony mentioned in the chronicles of Eusebius. It is one of the first Greek colony on the

northern coast of the Black Sea and very important as well. Materials, which have been revealed here, are imported from Miletos, Samos, Chios and the poleis of Northern Ionia. Due to the intermediary role of the Ionians of the Berezan colony, ceramics from Anatolia, the cities of mainland Greece and the Aegean islands and even Egypt occasionally made their appearance. At the same time, the gradually increasing volume of imported Attic painted pottery significantly put competitive pressure in the Berezan. Amphorae, produced mostly in Ionia, were by far the most numerous of all types of imported tableware, accounting for between 70 and 90 percent of the ceramics of the Berezan colony.

Part of the ceramics from Borysthenes are imported from different centers: Etruria, Laconia, Paleta, Cyprus, Northern Africa (Kirene) (**Trofimova A.A.2007:77-79**).

Amphorae, transported from Cyprus are represented with two massive vertical handles, made by pinkish colored clay and which belong to so called Basket-handle amphorae [**PL.VIII-2**].

On the place, where these handles were attached to the body of the amphorae are attested prints of four fingers that confirms the suggestion that the master was fastened the handle on the wall by using four fingers. We have to mention the fact that scanty number of such fragments: handles and bottoms, are revealed in Berezan in later times as well. Diupon paid firstly attention to these fragments. Biconical shaped amphorae with narrow neck, which goes from rim to the rounded shoulders. With the rounded horizontally plastered handles it is identified as an Eastern Mediterranean production and as a production center is considered Cyprus (according to the specific shape of the handle). These Cypriot amphorae were used for transformation of wine and olive oil (**Буйских А.В 2017:194-195**).

Author mentions, that nowadays, basket-handle amphorae fragments that are found in Berezan should be produced on Cyprus. Attempt of their typology has a long history. For an example, Fantaklin proved, that they were traces of Easter Greek imports, according to the petrographic analyses, also as it seems, such kind of amphorae were spread on the coastal regions of Palestine and also there was existed local imitations, it is difficult to attribute them properly. There was also one supposition about their norther attribution that, as it is known is with connection to Cyprus. There are so many suppositions, because there is no known concrete producing centers until now **(Буйских А.В 2017:195-196)**.

According to the author, for nowadays, such kind of earlier pieces are attested as in Cyprus as also abroad- on the territories, which were connected to Cyprus with its economy. Mostly they are attested in Palestine that are dated by the second half of the 7th century BC and at the end of the 7th century BC. The date of destroy of these sites are 604 BC.

Such kind of vessels are found during the underwater excavations near Caria shore in the cargos, which directly emphasize the fact that Cyprus was involved in the trade in this period. Such kind of amphorae were found in Miletus, more precisely it was found in the temple of Athena, these layers date about 6th-5th centuries BC. Imported amphorae from Cyprus were also found during the excavations of necropolis of Rodos, Ialis and Camir **(Буйских А.В 2017:196)**.

Such kind of amphorae that are found far from Mediterranean are rear, that's why archaeologists pay so much attention to these facts.

The first layer of Borysthenes (first half of the 7th century and the first half of the 6th century) is synchronous to other fragments of amphorae found during the excavations. As it seems, such kind amphorae were not exist in other Black sea coastal sites and it gives possibility to date them as the second half of the 7th century and the beginning of the 6th century BC **(Буйских А.В 2017:197)**.

Standpoint

Except to the Cypriot amphorae, here are revealed also Levantine amphorae, which production sets into not in a big chronological range. Their appearance means that production import took place from this region to the Mediterranean market in very intensive period. But if we want to discuss mediators' role and transportation of the goods in Miletos region, we need convincing arguments. Which part of the society was using these goods-this is also very important task **(Буйских А.В 2017:197)**.

According to the author, there is also supposition, according which this import might had a sporadic character, so import was not continued. Although, we have an opportunity to discuss the task of Pontus emporium, the role of Borysthenes in the formation of consumers' market in the Northern Black Sea region **(Буйских А.В 2017:201)**.

As an importer we can supposed to be Miletos, which was emporion as well and at the same time fragments of such type of amphorae are also revealed here.

References

- Буйских А.В.- „Левантійський Імпорт в Борисфене”.
In Russian. In: Ancient World and Archaeology;
Materials of the Vth International Conference
„Word and Artifact: Interdisciplinary Approaches to
Study of Ancient History”. Collection of papers, Vol.
XVIII, Saratov, September 23-25, 2016. Saratov State
University, The Institute of History and International
Relations, The Chair of Ancient History, The Institute
of Archaeology and Cultural Heritage, 2017. Pp.
193-205.
- Knapp A.B. Domesticha S. - „Mediterranean Connect-
ions- Maritime and Seaborne trade in the Bronze
and Early Iron Age”, with contributions by Robert
Martin and Catherine E. Pratt. Routledge Press
Routledge Press, New York, 2017.
- Knapp A. B.- „The Archaeology of Cyprus- From the
Earliest Prehistory through the Bronze Age”,
Cambridge University Press, Cambridge, 2013.
- Lund J. Lawall L.M.- „The Transport Amphorae and
Trade of Cyprus”. Aarhus University Press, Aarhus,
2013.
- Trofimova A. A. – „Greeks on the Black Sea: Ancient
art from the Hermitage”. J. Paul Getty Museum, Los
Angeles, 2007.

მუზეუმი და არტეფაქტები

გრემის მუზეუმი

გრემის მუზეუმი გრემის ნაქალაქარის გაშლილი პანორამის ბუნებრივი ნაწილის შთაბეჭდილებას ახდენს. მისი თანამედროვე, ვირტუალურ-კარტოგრაფიული კონცეფცია ჰარმონიულად ერწყმის ნაქალაქარის ზვიად დიდებულებას, რაც ცალსახად შეიძლება ითქვას, რომ საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს მუზეუმებისა და მუზეუმ-ნაკრძალების სამსახურის კრეატიული მოღვაწეობისა და თავდადებული შრომის შედეგია.

მუზეუმი და არქიტექტუა

როგორც კი მუზეუმში შეხვალთ, მაშინვე დაინახავთ ხატოვნად შესრულებულ მასშტაბურ რუკას, რომელიც შექმნილია გრემის ისტორიის მიხედვით და თქვენ თვალწინ აცოცხლებს ერთ დროს მდიდარ და აყვავებულ ქალაქს, მის ყოველ უბანს (რუკის ავტორია გიორგი სოსანიძე).

გრემის ნაქალაქარზე ორი მუზეუმი. ძველი მუზეუმი, რომელიც მთავარანგელოზთა ტაძრის გვერდით მდებარეობს, დაარსდა 1975 წელს, თავდაპირველად გრემ-ნეკრესის ისტორიულ-არქიტექტურული მუზეუმ-ნაკრძალის სახით, რომელიც გრემის ნაქალაქართან ერთად, მისგან ათიოდე კილომეტრით დაშორებულ ნეკრესის სამონასტრო კომპლექსსაც აერთიანებდა. ხოლო, გრემის ბოლო რესტავრაციის დასრულების შემდეგ, 2011 წელს, გალავნის გარეთ მუზეუმის ახალი შენობა გაიხსნა. ორივე მუზეუმი საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაქვემდებარებაშია. აქ დაცულია დაახლ. 3 121 ექსპონატი, ნარმოდგენილია ფერწერული ნამუშევრების სერია - ლევან ჭოლოშვილის მიერ შესრულებული კახეთის მეფეთა პორტრეტები (გიორგი I, ლევან კახთა მეფე, ალექსანდრე I, ალექსანდრე II, ქეთევან დედოფალი, თეიმურაზ I, ერეკლე II). ნახატების ეს სერია გამოფენილი იყო საფრანგეთში. მან ფრანგული კულტურის ბომონდის დიდი მონონება დაიმსახურა და საერთაშორისო პოპულარობით სარგებლობს.

„მეფეთა პორტრეტების ეს არაჩვეულებრივი გალერეა XX საუკუნის ქართული ფერწერის საუკეთესო ნიმუშებია. გრემის სასახლე-სამრეკლოს დარბაზში ისინი ქრონოლოგიური პრინციპით, მოპირდაპირე, გრძივ კედლებზეა განთავსებული. მსგავსად შუა საუკუნეების ქართულ კედლის მხატვრობაში დამკვიდრებული ტრადიციისა, როდესაც მეფეთა მთელი სიმაღლით წარმოდგენილი გამოსახულებები მხატვრობის პირველ, ქვედა რეგისტრშია მოცემული და თავიანთი მასშტაბებითა და პროპორციებით არ დომინირებს ადამიანზე. მეფეთა პორტრეტებს ტიპური საექსპოზიციო მინანქრების ნაცვლად ახლავს ინფორმაცია, სახელის მითითებით, მეფისეული ხელმოწერითა და მისი პიროვნებისა თუ საქმიანობის მოკლე დახასიათებით. მეფეთა მოღვაწეობის შეფასება ამონარიდების სახით მოტანილია ისტორიული წყაროებიდან, ხელმოწერები კი მათი სიგელებიდან და სხვა ოფიციალური დოკუმენტებიდან. ამდენად, დამთვალიერებელს ნათელი წარმოდგენა ექმნება კონკრეტულ მეფეზე და მის როლზე ქვეყნის ისტორიაში. მნიშვნელოვანია, რომ XX საუკუნეში შექმნი-

ლი პორტრეტების გარდა, საგანგებო დიზაინით შესრულებული საექსპოზიციო ბანერით, დამთვალიერებელს გამოფენის დასაწყისშივე ეძლევა შესაძლებლობა გაეცნოს XV-XIX საუკუნეების ხელნაერთა მინიატურებში, კედლის მხატვრობასა თუ ძველ დოკუმენტებში შემორჩენილ მეფეთა ისტორიულ პორტრეტებს, მიიღოს ინფორმაცია მათ შესახებ და, შესაბამისად, კახეთის სა-

მეფობეც“ [ირმა დოლიძე, „ძველი ხელოვნება დღეს“, 2011, გვ.40].

მუზეუმში, აგრეთვე, დაცულია ნეგატივები, ფოტომასალა და სხვ. „ექსპოზიციის მშვიდ რიტმს „არღვევს“ და ერთგვარი დინამიკა შემოაქვს კომპიუტერულ ანიმაციას, რომელიც დარბაზის ცენტრში, საგანგებოდ მოწყობილ ქვიშის მოედანზე გადის და დამთვალიერებელს ქალაქ გრემის ქრონოლოგიურ რეკონსტრუქციას სთავაზობს.

მეფეთა დარბაზის ექსპოზიციას ასრულებს კახეთის მეფეთა სააღმშენებლო მოღვაწეობის ამსახველი სლaid შოუ. ანიმაციის მსგავსად, ისიც გამოფენის განუყოფელი ნაწილია (ავტორი ალექსანდრე მაყაშვილი. 14 ნუთიანი ფილმი დამთვალიერებელს წარმოუდგენს კახეთის მეფეთა შემოქმედებით მოღვაწეობასთან დაკავშირებულ მრავალფეროვან მასალას.“ [ირმა დოლიძე, „ძველი ხელოვნება დღეს“, 2011, გვ.44].

2014 წელს საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულმა სააგენტომ სერიით „მუზეუმი, ისტორია, არტეფაქტი გამოსცა წიგნი „გრემის მუზეუმი“. მაღალ პოლიგრაფიულ დონეზე შესრულებულმა ამ ორენოვანმა (ქართული, ინგლისური) გამოცემამ (რედაქტორი - ნიკოლოზ ანთიძე, შემდგენელები: ირმა დოლიძე, გვანცა გეგეჭკორი), რომელსაც ახლავს გრემის შესახებ გადაღებული დოკუმენტური ფილმის (ავტორი - თომა ჩაგელიშვილი) დისკი, მრავალი უცხოელი ვიზიტორისთვის შეასრულა გზამკვლევის ფუნქცია და ხელი შეუწყო გრემის მუზეუმის პოპულარიზაციას საერთაშორისო დონეზე.

2015 წლიდან გრემის მუზეუმის დირექტორი ვახლავთ ქალბატონი ნონა პატიაშვილი, რომელიც „ონლაინ არქეოლოგიის“ მკითხველს მუზეუმისა და იქ დაცული არტეფაქტების შესახებ უამბობს.

ჩვენს მუზეუმში დაცული არტეფაქტები მნიშვნელოვანია, როგორც სამეცნიერო, ისე ვიზუალური თვალსაზრისით. დარბაზში ექსპონირებულია მოჭიქული კერამიკის ნიმუშები, რომლითაც მე-16 საუკუნეში გადახურული იყო მთავარანგელოზის ტაძარი. მათი ფერადოვნება განსაკუთრებულად იზიდავს მნახველებს. კრამიტს ცოტა განსხვავებული ფორმა აქვს, მაგრამ ტაძრის ჭიქური ზუსტად მუზეუმში ექსპონირებული კერამიკის ფერისაა.

ებრაელ დამთვალიერებლებს, რომლებიც ხშირად სტუმრობენ გრემს, განსაკუთრებულად აღაფრთოვანებს დავითის ვარსკვლავი, ზოგადად, ვიზიტორებს აქ აინტერესებთ ყველაფერი: განსხვავებული სასმისები და სამტურია დოქი, რომელიც სამი ადამიანის მიერ ერთი სასმისიდან სასმელის დაღვევის შესაძლებლობას იძლევა და უზრუნველყოფს სმის ჰიგიენას. დარბაზში გამოფენილია ბრინჯაოს ხანის ნივთებიც. მიუხედავად იმისა, რომ აქ, გორის ძირში, მცირე მოსახლეობას ძალიან ცოტა ხანს უცხოვრია, მაინც შემორჩენილია ბრინჯაოს ხანის ნივთები: ბრინჯაოს საბრძოლო იარაღები, სატევრები, ჯაჭვი, კვირისტავი, ცეცხლის დასანთები კვესები (მდინარე ინწობას დღემდე მოჰყვება ასეთი კვესები), სამკაულები, ზოომორფული ფიგურები, მგლისა და ცხვრის გამოსახულებით ერთმანეთის საპირისპიროდ, ანუ კახეთში გავრცელებული გამოთქმის მიხედვით: „მგელი და ცხვარი ერთად ვერ ძოვსო.“

აქვე ექსპონირებულია სპილენძის ნივთები, აბანოში აღმოჩენილი ფერადი პენზა, ყურძნის მტევნის ფორმის ძვირფასი მეტალის ვერცხლის წყლისა თუ პარფიუმერიული სითხეების გადასატანი კულტიუბი, ჩინური ფაიფურის ფრაგმენტი, აბანოს კედლებში დატანილი თიხის მილების ნატეხები, თიხის ჩიბუხები, მართალია, მე-

16 საუკუნეში თამბაქო ჯერ არ იყო, მაგრამ სავარაუდოა, რომ ჩვენი წინაპრები ამ ჩიბუხებით რაღაც ბალახებს ეწეოდნენ.

მუზეუმში გამოფენილია ვერცხლის ფული (იმიტაცია, ორიგინალი დაცულია ეროვნულ მუზეუმში). საქმე ის არის, რომ აქ არსებობდა უდიდესი ქალაქი ზაგემი (ამჟამად აზერბაიჯანის ტერიტორიაზეა და ალიაბადი ჰქვია). ზაგემში მეფე-დიდებულები შეხვედრებს მართავდნენ, ელჩებს იღებდნენ და ჰქონდათ ზარაფხანა, სადაც ქართული ფული იჭრებოდა (ოქროც და ვერცხლიც). ზაგემის ზარაფხანა ფუნქციონირებდა მე-13 საუკუნიდან - მე-17 საუკუნის ბოლომდე.

ერთი სიტყვით, მუზეუმის ვიზიტორს შეუძლია მე-16 საუკუნის გრემის ყველა ყოფილი თუ სულიერ სიკეთესთან ზიარება. აქ დაცულია დერგი (ადგილზე წარმოებული, ვარდისუბანსა და რუისპირში კახეთის

რეგიონი დღესაც აწარმოებს თიხას), აგრეთვე, ადგილზეა წარმოებული აქ გამოფენილი ხალიჩა (თუმები ქსოვდნენ), ნყლის მიღების ფრაგმენტები (გრემს ჩრდილოეთიდან მდინარე ლოპოტა ესაზღვრება, ქალაქის მთელი ტერიტორია თიხის მიღებითაა დაქსელილი, ანუ ასეთი მიღებითაა წამოყვანილი მდინარე ლოპოტადან წყალი).

მუზეუმში 16 თანამშრომელია, ქართულ, ინგლისურ და რუსულ ენებზე მეტყველი გიდები ვიზიტორს ქვედა მუზეუმშივე აწვდიან ინფორმაციას გრემის ნაქალაქარისა და იმის შესახებ, თუ რის ნახვას შეძლებენ ისინი ზემოთ, მეორე მუზეუმში.

ჩვენი მუზეუმი ახორციელებს მრავალ თანამედროვე აქტივობას, ვთანამშრომლობთ რესურსცენტრებთან, ვატარებთ ღია გაკვეთი-

ლებს, მემორანდუმის ფარგლებში ვანარმოებთ სამუშაოებს თელავის გოგებაშვილის უნივერსიტეტთან, ვმართავთ კონფერენციებს და სხვ.

2012 წლიდან დღემდე ვიზიტორთა რაოდენობა მნიშვნელოვნად იზრდება, 15000 მნახველით დავხურეთ 2017 წელი, 2018 წელს უკვე 20 000 ვიზიტორი ეწვია გრემს, ანუ სტუმრების რაოდენობა თითქმის გაორმაგდა. გრემს მსოფლიოს ყველა კუთხიდან სტუმრობენ, როგორც ევროპიდან, ისე ამერიკიდან, რუსეთიდან, ჩინეთიდან, იაპონიიდან, ავსტრალიიდან და ა.შ.

უდავოა, რომ გრემის სილამაზე და საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს მიერ მსოფლიოს წამყვანი ქვეყნების თანამედროვე სტანდარტებით მოწყობილი მუზეუმი წელს კიდევ უფრო მეტი მნახველის გულს დაიპყრობს.

MUSEUMS AND ARTIFACTS

Gremi Museum creates an impression as a natural part of the extensive panorama of Gremi City-Site. Its modern, virtual-cartographic conception harmoniously merges with the proud splendor of the city-site. It can be claimed unequivocally, that it is the result of the creative and dedicated work of the Museums and Museum-Reserves Unit of the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia.

On entering the museum, one can immediately see a pictorial, extensive map created according to the history of Gremi which enlivens once a prosperous and flourishing city, each of its districts (the map was compiled by Giorgi Sosanidze).

G R E M I M U S E U M

There are two museums on the city-site of Gremi. The old museum, situated next to the church of the Archangels, was founded in 1975, originally in the form of Gremi-Nekresi historical-architectural museum-reserve. Together with Gremi City-Site, it also embraced the Nekresi monastic complex located some ten kilometers away from it. However, on finishing restoration works in Gremi, in 2011, a new museum building was opened outside the city wall. Both museums are under the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia. It houses about 3,121 exhibits, presents a series of paintings – portraits of Kakhétian kings (Giorgi I, King Levan of Kakhét, Alexander I, Alexander II, Queen Ketevan, Teimuraz I, Erekle II) created by artist Levan Chogoshvili. This series of paintings was exhibited in France. It was highly appreciated by the elite of French culture and is popular internationally.

“This wonderful gallery of kings’ portraits contains excellent examples of the 20th century Georgian painting. They are aligned chronologically on the opposite walls of the palace – bell-tower of Gremi. According to the

MUSEUMS AND ARTIFACTS

tradition established in medieval Georgian wall painting, the life-size depictions of the kings are represented on the first lower tier so that they do not dominate over a beholder with their size and proportions. Instead of typical exposition labels, the kings' portraits are accompanied by the information containing the name, the king's signature and a short description of their personality and activities. Assessment of the king's deeds is provided as an extract from historical sources, while the signatures come from their charters and other official documents. Thus, a visitor receives clear impression about a king and his role in the history of the country. It is remarkable that, apart from the portraits created in the 20th century, from the very beginning of the exhibition a specially designed exposition banner allows a visitor to get acquainted with kings' historical portraits that have survived in the 15th -19th cc manuscript miniatures, wall painting and old documents, receive information about them and, consequently, about Kakheti Kingdom" [Irma Dolidze. "Ancient Art Today", 2011, p. 40].

There are also negatives, photo material, etc. kept in the museum. The computer animation disturbs the tranquil rhythm of the exposition while, at the same time, adds some dynamics to it. A sand platform specially arranged in the center of the hall serves as a screen for the animation and shows the chronological reconstruction of the city of Gremi.

The exposition of the kings' hall is ended by a slide show reflecting building activities of Kakhetian kings. Like the animation, it also forms an integral part of the exhibition (author – Alexander Makashvili). The 14-minute long film presents diverse material associated with creative work of Kakhetian kings." [Irma Dolidze, "Ancient Art Today", 2011, p.44].

In 2014 the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia published a book 'Gremi Museum' as part of the series 'Museum, History, Artifacts'. This bilingual (Georgian, English) publication of high quality printing (editor – Nikoloz Antidze, compiled by Irma Dolidze, Gvantsa Gegechkori) equipped with a CD of a documentary made about Gremi (author – Toma Chagelishvili), has played the role of a guide for many foreign visitors and promoted popularization of Gremi Museum internationally.

Since 2015 Mrs. Nona Patiashvili has been the director of the museum.

Here she tells the reader of 'Online Archaeology' about the artifacts preserved in the museum.

The artifacts preserved in our museum are important in both scientific and visual terms. The exhibition shows samples of glazed ceramics that was the revetment of the Archangels Church in the 16th century. Visitors find its colorfulness particularly attractive. Tiles have a little different shape, but the glaze of the church has exactly the same color as the ceramics exhibited in the museum.

Jewish guests who often visit the museum are particularly excited about the Star of David. In general, they are interested in everything here: distinguished drinking vessels and a jug with three spouts, which allows three people to drink from the same vessel and ensures the hygiene of drinking. There are also bronze-age items exposed in the hall. Despite the fact that here, at the bottom of the hill, habitation of a small settlement did not last long, it still revealed some bronze-age items: bronze weapons, daggers, chains, spindle-weights, flint-sparking steels (River Intsoba has still been carrying such steels), ornaments, zoomorphic figures with a wolf and a sheep facing each other, i.e. according to the saying common in Kakheti: "A wolf and a sheep cannot graze together."

Here are copper objects, colored pumice discovered in the bathhouse, a grape-shaped kohl tube made of precious metal for carrying mercury or perfume, a fragment of Chinese porcelain, broken pieces of ceramic pipes inserted in bathhouse walls, ceramic smoking pipes. Although there was tobacco here in the 16th century, it is probable that our ancestors smoked some kind of herbs with these pipes.

The museum exhibits silver coins (they are copies; the originals are kept in the National Museum). The point is that here was a large city of Zagemi (presently on the territory of Azerbaijan called Aliabad). In Zagemi kings and nobles arranged meetings; they received ambassadors and owned a mint where Georgian coins were made – both gold and silver). The mint operated from the 13th century to the end of the 17th century.

Thus, a visitor to the museum can identify everyday and spiritual life of the 16th century Gremi. The museum houses a large pitcher-shaped jug (lo-

cal production, Kakheti region still manufactures in Vardisubani and Ruispiri), a locally produced carpet (woven by the Tushis), fragments of water pipes (River Lopota borders Gremi at the north and the whole territory of the city is criss-crossed with ceramic pipes, i.e. these pipes supplied the city with water from the River Lopota).

Sixteen people are employed in the museum. Georgia, English and Russian language guides provide visitors with information about Gremi City-Site immediately in the lower museum and tell them what is available in the second, upper museum.

Our museum conducts a number of modern activities; we cooperate with resource centers, give open lectures, carry out work with the Gogebashvili University in the frames of a memorandum, hold conferences, etc.

The number of visitors has been considerably growing since 2012. We hosted 15,000 guests in 2017, while there were 20,000 in 2018. It means that the number of the guests has almost doubled. Gremi is visited by tourists from all over the world- Europe, America, Russia, China, Japan, Australia, etc.

No doubt the beauty of Gremi and the museum arranged by the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia in accordance with modern standards of the world's leading countries are going to impress more visitors this year.

Nona Patiashvili

უტარმა

*“ვახტანგ დაჯდა უჯარმოს,
და აღაშენა იგი ნაშენებითა უზომოთა...”*

გ ა ი ც ა ნ ი თ ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

თუ თბილისიდან გომბორი-თელავის მიმართულებით წახვალთ და 36 კილომეტრს გაივლით, საგარეჯოს მუნიციპალიტეტის ერთ-ერთ ულამაზეს სოფელს - უჯარმას მიადგებით. და მდიდარი და მრავალფეროვანი ბუნებით აღტაცებული წარმოსახვა მაშინვე გააცოცხლებს ჯუანშერ ისტორიკოსის სიტყვებს: "და თვით ვახტანგ დაჯდა უჯარმოს, და აღაშენა იგი ნაშენებითა უზომოთა..." თუ შემდეგ ივრის მარჯვენა ნაპირს გაუყვებით, 2-4 კმ მანძილზე თქვენ წინაშე უეცრად ამოიზრდება ციხექალაქი. ციხის დიდებულებით მოხიბლული გონი ისევ გააღვიძებს ჯუანშერის სიტყვებს: „დაჲ მისი ხუარანძე მისცა ბაკურს ცოლად, პატიახშსა...“

უჯარმის მისადგომებთან წარსული იმდენად ძლიერად იპყრობს გონება-მგრძნობელობას, რომ მისი მშვენიერების ხიბლით მოცული შეუმჩნევლად აივლით ციხესიმაგრისკენ მიმავალ აღმართს.

უჯარმაში ისტორიული მუზეუმ-ნაკრძალი 2015 წელს დაარსდა. მისი ტერიტორია მოიცავს: V-VI სს-ის მიჯნაზე ერთიანი გეგმარებით აგებულ ციხე-ქალაქს - მოზღუდული გალავნით, საბრძოლო კომპლექსით, ციტადელითა და ქვედა ციხით, სასახლით, წყალსაცავით,

ბ ა ი ც ა ნ ი თ ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

ეკლესიით, X-XIII საუკუნეთა საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობებით. 9 ჰექტარზე განფენილი უჯარმის ციხესიმაგრე შუა საუკუნეების სხვადასხვა პერიოდის ნაგებობებს აერთიანებს.

2018 წელს საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულმა სააგენტომ უჯარმაში განმენდითი სამუშაოები დაიწყო. ამ დროისთვის უჯარმის ციხესიმაგრის ტერიტორია მთლიანად ბუჩქებით იყო დაფარული, ხეები უკვე ანგრევდა ციხეს. გასუფთავება დაიწყო ზედა ციხიდან, შემდეგ გაიწმინდა ქვედა ციხის ჩასასვლელიც. სააგენტომ წამოჭრა საკითხი მსოფლიო ბანკის ჩართულობასთან დაკავშირებით და შედეგსაც მიაღწია.

მუზეუმ-ნაკრძალში ტურისტული მისაღები პუნქტიც ჩაიდგა.

უჯარმის მუზეუმ-ნაკრძალის, მისი ციხესიმაგრისა და აქ ჩატარე-

ბ ა ი ც ა ნ ი თ ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

ბული არქეოლოგიური სამუშაოებისა და მოლოდინების შესახებ „ონლაინ არქეოლოგიის“ მკითხველს უჯარმის მუზეუმის ფინანსური მენეჯერი და სამშენებლო არქეოლოგიური სამუშაოების ხელმძღვანელი ბატონი არსენ ხატიაშვილი უამბობს.

უჯარმა უნიკალური ძეგლია, როგორც არქიტექტურული ისე, არქეოლოგიური თვალსაზრისით. დღეისთვის მისი მხოლოდ 20 პროცენტია შესწავლილი. გასული წლის განმავლობაში სამუშაოების შედეგად გამოვლინდა დიდი რაოდენობით კერამიკული მასალა. რამდენიმე ადგილას დადასტურდა შუა საუკუნეების მასალა და ადრექრისტიანული პერიოდის კერამიკა, რაც განსაკუთრებულად საინტერესოა.

ციხე

ციხე შედგება ორი ნაწილისგან: ზედა ნაწილი, ანუ ციტადელი და ქვედა ნაწილი, ქვედა ციხე. ეს საბრძოლო, საფორტიფიკაციო ნაგებობაა. ციხეებს შორის ისეთი ინტერვალია, რომელიც ზედა ციხეში ჩაკეტვის საშუალებას იძლეოდა, მტრის ქვედა ციხეზე თავდასხმის შემთხვევაში. ციტადელს მეტი უპირატესობა ჰქონდა, რადგან კონცხზეა აგებული. ციხის ზედა ნაწილში არის წყლის რამდენიმე რეზერვუარი. აქ ალბათ მთავარი ფეოდალი აფარებდა ბრძოლის დროს თავს. ის გამოირჩევა თავდაცვითი კოშკებით და, ცხადია, უფრო მეტად არის გამაგრებული, ვიდრე ქვედა ციხე, რადგან ქვედა ციხე ვაკე ადგილზეა აგებული.

საინტერესოა რას აკონტროლებს ციხე?

ციხე აუცილებლად სწორედ იმ ადგილას, რომელიც საკონტროლო პუნქტად

ბ ა ი ც ა ნ ი თ ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

გამოდგებოდა. ისტორიკოსები წერენ, რომ ოდესღაც აქ გადიოდა აბრეშუმის გზა. ეს გზა იყო შესაძლოა, ჩეჩნეთიდან, დაღესტანიდან, აღმოსავლეთ საქართველოდან, თიანეთიდან, დღევანდელი რუსეთის ტერიტორიიდან, ერთი სიტყვით, ყველა იმ სოფლიდან, თუ დასახლებიდან, სადაც ქართველი ხალხი ცხოვრობდა.

ივრისა და ალაზნის ხეობები შემომსვლელ-გამსვლელი პუნქტებია. აქ უნდა ყოფილიყო ციხის კარიბჭე. ანუ კონტროლდებოდა ყველა შემომსვლელი და გამსვლელი. როდესაც მტერი დიდი ჯარით შემოდიოდა, ის ყოველთვის ფართო გზას ირჩევდა, რადგან პატარა ხეობებით ადგილზე ვერ ჩავიდოდა, ქართველი მეომრები მოკლე ხეობაში ადვილად გაანადგურებდნენ მტერს. ქვედა საფორტიფიკაციო

ნაგებობა ფართო ხეობას კეტავს. ერთი გზა შემოდის თბილისიდან, მეორე - კახეთიდან. ორივე გზას აკონტროლებდა ქვემოთ ერთ-ერთი კოშკი, რომელიც გადასაცემდა ინფორმაციას ზედა კოშკებს.

ბ ა ი ც ა ნ ი თ ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

უჯარმის ციხექალაქიდან 4-5 კმ დაშორებით არის ადგილი „ჩანჩქერები“, რომელიც დიდი სილამაზითა და კეთილშობილი წყლით ხასიათდება. სავარაუდოდ, უჯარმის ციხე „ჩანჩქერების“ წყლით მარაგდებოდა და წყალი თიხის მილებით მოედინებოდა, ოღონდ სადამდე ჯერჯერობით გაუგებარია. შემთხვევითი აღმოჩენით აქ გამოვლენილია კერამიკული მასალა, თიხის, ხელით ნაძერწი მილი, ჩალისფერი. არტეფაქტი თარიღდება გვიანანტიკური პერიოდით.

ციხე არსებობდა მე -14 საუკუნემდე. მონღოლების შემოსევის დროს ქალაქი დაეცა. შუა საუკუნეების კედლები გადახსნილია. ერეკლე მეფემ ეს ციხე ჩოლოყაშვილებს გადასცა და მე-19 საუკუნეში შესაძლოა, ჩოლოყაშვილებმა ამოაშენეს რადენიმე კედელი.

ჯვარპატიოსნის ეკლესია

ეკლესიის სახელი წმინდა ნინოს შემოსვლიდან მომდინარეობს. როცა ნინომ აქ აღმართა ჯვარი და მირიან მეფემ მიიღო ქრისტიანობა, იმ პერიოდში ციხეს მართავდნენ რევი და სალომე უჯარმელები. არსებობს ვერსია, რომ სალომე უჯარმელმა მოიწვია აქ წმინდა ნინო და სთხოვა, რომ ერთი ჯვარი აღეშენებინათ. წმინდა ნინომ აღმართა ჯვარი და ამ ჯვრის ირგვლივ გაშენდა ეკლესია, რომელსაც დაერქვა - ჯვარპატიოსანი. მისი პირველი სართულის სამშენებლო სტრუქტურა უფრო ძველს ჰგავს, მეორე სართულის წყობა შედარებით მოგვიანოა.

ჯვარპატიოსანი ძალიან საინტერესო ეკლესიაა, მის წინ ხელუხლებელი სამარხებია. როგორც ჩანს, ადგილი, სადაც ხალხი დაიკრძალა მთლიანად ჩამონეული იყო და გადმოდიოდა ივრის პირზე, ეროზირებულია. სავარაუდოა, რომ მდინარე მოვარდა და ჩამოინგრა საფლავები, გამოჩნდა სამარხეული ინტევენტარი. აქ გამოვლენდა 30 სამარხი.

ბ ა ი ც ა ნ ი თ ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

ეკლესიის პირველი სართულის წყობა მე-4-5 საუკუნისაა. ეკლესიის შემოსასვლელი იყო კოშკიდან, რომელიც ამოქოლილია, ფაქტიურად დარჩენილია ერთი ადამიანის გამოსასვლელი ადგილი. მეორე სართული, სავარაუდოდ, გიორგი მე-11-მ დააშენა მე-11-12 საუკუნეებში. პირველი სართული მეორეს ებმის დიდრონი ქვებით. ეპოქების ცვალებადობა განსაკუთრებულად კარგად ჩანს გადაბმებში. აქ არის დამხმარე სათავსი და დადასტურებულია ქვევრები, ანუ ღვინის შესანახი მარანია, რომელიც საეკლესიო პირებს ემსახურებოდა. აქვეა გვირაბიც. ჩანს, რომ გვირაბის ერთი ნაწილი მიდის კოშკისკენ, ანუ, ცხადია, რომ აქედან კოშკისკენ სავალი გზა არსებობდა. კოშკ-

ში არის ორი ოთახი, შესაბამისად, გვირაბის ნაწილი ეშვება დაბლა. გადმოცემით ვიცით, რომ გვირაბი ძალიან ღრმად შედიოდა კლდეში, ის ჩადის მე-5 კოშკში. წყაროებში წყლის გვირაბად მე-5 კოშკია მოხსენიებული. ანუ წყალი გვირაბით ამოჰქონდათ და აქ ინახავდნენ. ქვედა ციხეზე წყლის რეზერვუარი არ არის. ის მხოლოდ ზედა

ბ ა ი ც ა ნ ი თ ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

ციხეზეა. როდესაც რეზერვუარები გასუფთავდა გამოჩნდა შირიმის ქვით გადაყვანილი თაღები. ავზები მთლიანად ასეთი გადახურვით იყო დახურული. გასუფთავებისას ჩნდებოდა შელესილობა ტუფისა და კირის ნაზავით. ამოფენილ კრამიტს ზემოდან ნაზავი ადევს და გადასხმული აქვს ხსნარი, რომელიც კარგად დაიცავდა მას და სისუფთავის ვიზუალსაც ქმნის. თუ გავითვალისწინებთ, რომ აქ არის მთლიანად აგურით ნაშენი კიბეები და სარკმელი, ნაგებობის აბანოებად გამოყენებაც საფიქრებელია.

სავარაუდოდ, აქ შესაძლოა ყოფილიყო იარაღის შესანახი (ან განძთასაცავი) სათავსი, რასაც ადასტურებს განსხვავებული არქიტექტურული სამშენებლო სტილი, კერძოდ უკანა კედლები გამაგრებულია სპეციელურად აშენებული სვეტებით, ხოლო წინა მხრიდან 2

თავდაცვითი გოდოლია. აქვეა ბასეინი, რომელიც მოგვიანებით გაუუქმებიათ და დარბაზისთვის მიუერთებიათ. შუა საუკუნეების ქვევრის განმეიდის დროს ამოვიდა მე-11-13 საუკუნეების კერამიკული მასალა. შუა საუკუნეების გადაკეთების კვალი გვაფიქრებინებს,

ბ ა ი ც ა ნ ი თ ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

რომ ნაგებობა შუა საუკუნეებში აშენდა და ამ პერიოდშივე გადაკეთდა. მოგვიანებით ჩაუშენებიათ ავზები, ადრე აშენებული კედელი მოსხლეტილი და ქვემოთ გადანეულია.

ვახტანგ გორგასლის რეზიდენცია

ვახტანგ გორგასლის საცხოვრებელი ადგილი 3 სართულისგან შედგებოდა. მიუხედავად იმისა, რომ რეზიდენციის თაღები ჩამონგრეულია, აშკარად ეტყობა, დიდი და გამორჩეულად ლამაზი თაღებით იყო ნაშენი. სავარაუდოდ, პირველი სართულის სივრცე გამოიყენებოდა საპყრობილედ, სადაც საგანგებო ტყვე ჰყავდათ დაპატიმრებული, რომელიც უშუალოდ მეფის ყურადღების ქვეშ უნდა ყოფილიყო, ან, შესაძლოა, აქ პროდუქტისა და ღვინის საცავი სათავსი იყო. გამოყენებულია ძველი ნიშნები. ნაშენია რომაული სტილის კვადრების სამშენებლო კულტურით.

შემდეგ შუა საუკუნეების მისაღებ დარბაზად გადაკეთებული სივრცეა, რომელიც ადრე სარეზერვუარო ავზი იყო, როგორც ჩანს, მას ბრძოლის დროს იყენებდნენ, ავზიდან ამოჭრილია კარიბჭე. ეს დარბაზი შესაძლოა, მეფის მისაღებიც ყოფილიყო.

მეორე სართული შედგება ორი ოთახისგან და ის სამეფო ოჯახის სამყოფელი გახლდათ. მას ზემდანი ბანური გადახურვა ჰქონდა. ეს იყო ტკეპნლი ბანი და მე-10-ე კოშკი. კოშკი შესაძლოა, ზემოდან კრამიტით ყოფილიყო დაფარული, რადგან განმეინდითი სამუშაოების მიმდინარეობისას ხშირად ამოდიოდა წითლად შეღებილი კარმიტი, რაც იმის მიმნიშნებელია, რომ გადახურვა აუცილებლად ექნებოდა. ზემოთ უნდა მდგარიყო დაცვა.

სად და რა მიმართულებით მიდიოდა გვირაბი?

სავარაუდოდ, ის უნდა შედიოდეს დახურულ შენობაში, თუმცა, ეს სივრცე მთლიანად სავსეა მიწით, მისი გათავისუფლება მიწისგან ძალიან რთულია და დრო სჭირდება, როცა ზედა მხარე მოიხსნება, კარგად გამოჩნდება გვირაბის მიმართულება. გვირაბი ძალიან საინტერესოა არქეოლოგიურად, სავარაუდოდ, მისი ერთ-ერთი ნაწილი უნდა შედიოდეს მთავარ კოშკში, მეორე კი, როგორც ჩანს, დაბლა

გ ა ი ც ა ნ ი თ ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

ჩადის და წყლის ამოსაზიდი გვირაბია. ყოველივე ამის შესახებ დადასტურებულად საუბარი შესაძლებელი იქნება 2019 წლის გათხრების შემდეგ.

ისტორიულად ცნობილია, რომ ციხე ააშენა ასპაგურმა და წყაროებში წერია ისიც, რომ ალაშენა ის კარგმა მეფემ საურმაგმა, თუმცა წინაანტიკური პერიოდი და შემდგომი ანტიკური უფრო მოგვიანო ხანა, რომელიც უნდა დადასტურდეს არქეოლოგიური მასალით ჯერ-

ჯეროვით არსად გვხვდება, ფაქტიურად გამოდის რომ ციხე-ქალაქი აშენებულია ვახტანგ გორგასლის მიერ. ძეგლი აგებულია ზღვიდან დარჩენილი ფიქალი ქანების კონცხზე. ციხე გამაგრებულია. ძეგლის გორგასლისეულ კუთვნილებას ქვედა ნყობაც ადასტურებს. ქვედა ციხის დასუფთავების დროს, მესამე კომპი ადმოჩნდა პეროზ II-ის მიერ მოჭრილი მონეტა, ანუ ეს თარიღიც ადასტურებს ვახტანგ მეფის უჯარმაში ყოფნას. წინა პერიოდის კერამიკას რატომღაც ვერ ვხვდებით. ვეჭვობთ, რომ წითლად შეღებილი კერამიკა, რომელიც

ბ ა ი ც ა ნ ი თ ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

ალაგ-ალაგ ჩნდებოდა წინა პერიოდის უნდა იყოს, თუმცა, ის შუა საუკუნეებისთვისაც დამახასიათებელია, რადგან თვითონ გორგასლურ წყობაშიც არის ჩანართი წითელი კერამიკა.

ამ უნიკალურ საფორტიფიკაციო, სათავდაცვო, საკომუნიკაციო, საკონტროლო ნაგებობას, ციტადელს, სამაროვანს, ნასახლარებს, ეკლესიას, კარიბჭეს, მთავარ შესასვლელს - ყოველივეს ძლიერი ნგრევის კვალი ეტყობა. აქვე შეინიშნება გადაკეთების კვალიც, როგორც ჩანს, სხვადასხვა კალატოზს უმუშავია. მეორე კალატოზი პირველის მერე მალევე გამოჩენილა, ძალიან მოუნდომებია და ვახტანგისეული ჩანკნიკებული წყობისთვის კარგად მიუბაძავს, მაგრამ ზუსტად ისეთი ვერ გამოსვლია...

უჯარმის დიდებულებასთან ზიარების შემდეგ ძნელია თანამედროვე ყოფასთან დაბრუნება. წარმოსახვას ისევ აფორიაქებს ისტორია: „მეფის ხოსროს მოახლოებისას ვახტანგს კათალიკო-

გ ა ი ც ა ნ ი თ ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

სისათვის უთქვამს: „დადეგ ეკლესიასა... რომელი რაბატსა შინა უჯარმოსასა აღმიშენებებს; და ვეჭუ, ვითარმედ ყოველნი ქალაქნი გარემოს უჯარმოსა იძლივნენ, რამეთუ მტკიცნი და ძლიერნი ზღუდენი აქა დავსხენით“.

გოროზი ციხე-ქალაქის ქედმაღლური სიამაყე დიდ სევდას ერწყმის...

„იქიდან წასულმა ვახტანგ მეფემ გმირული ბრძოლით ისახელა თავი... მაგრამ მოლაღატისაგან მუხანათურად წასროლმა ისარმა იგი სასიკვდილოდ დაჭრა, ველარ განიკურნა და „აღესრულა ლომი იგი ლომთა და გოლიათიგოლიათთა“ მის მიერ აგებულ უჯარმაშივე.“

GET TO KNOW GEORGIA

UJARMA

“Vakhtang sat in Ujarma and had it developed extensively...”

If you travel from Tbilisi in the direction of Gombori-Telavi and drive 36 kilometers, you will arrive in Ujarma, a spectacular village in Sagarejo Municipality. The imagination enraptured by rich and diverse countryside immediately enlivens the words of a Georgian historian Juansher: “...and Vakhtang sat in Ujarma and had it built extensively...” If you drive further along the right bank of the River Iori, at about 2-4 km you will suddenly encounter a city-fortress. The mind impressed by the glory of the fortress will again awaken Juansher’s words: “He let his sister Khuarandze marry Pitiakhsh Bakur...”, and here the past captures one’s senses so strongly that, gripped by the charm of its beauty, one will walk up the hill towards the fortress imperceptibly.

The historical museum-reserve was founded in Ujarma in 2015. Its territory comprises: the city-fortress built according to the uniform system of planning in the 5th -6th cc, a defensive wall with battle towers, the citadel and the lower fortress, palace, water reservoir, church, 11th -13th cc residential buildings and household facilities. Laid out on nine hectares, Ujarma fortress unites constructions of different periods of the Middle Ages.

In 2018, the national Agency of Cultural Heritage Preservation of Georgia started cleaning works in Ujarma. By the time the whole area of the fortress had been covered in bushes. Trees had been ruining the fortress. They began by clearing the upper fortress, followed by the passage down to the lower one. The Agency raised the issue of having the World Bank involved in the works and achieved the result. A tourist reception point was also arranged in the museum-reserve.

GET TO KNOW GEORGIA

An account about the Ujarma Museum-Reserve, its fortress, archaeological works conducted here and further expectations is provided for the readers of 'Online Archaeology' by the financial manager of the Ujarma Museum and the leader of construction-archaeological works Mr. Arsen Khatiashvili.

Ujarma is a unique site both in terms of architecture and archaeology. So far only 20 percent of its history has been investigated. Last year's cleaning revealed a large amount of ceramic material. Several places yielded medieval material and early Christian pottery, which attracts particular interest.

The Fortress

The fortress consists of two parts: the upper part, or the citadel, and the lower one – the lower fortress. It is a fortification construction. The distance between the fortresses allowed the population to lock themselves up in the upper fortress in case the enemy attacked the lower one. The citadel had a more advantageous location as it was built over a rocky crag. There are several water reservoirs in the upper part of the fortress. It was probably where the ruler took shelter during the battle. It is distinguished by defensive towers and, naturally, is better fortified than the lower fortress, as the latter is constructed on a flat area.

What is the control area of the fortress?

The fortress is built on the very place which would be best for the control point. Historians suggest that Silk Road ran through here. It could have been the road running from Chechnya, Dagestan, eastern Georgia, Tianeti, the territory of present Russia, i.e. from any village or settlement inhabited by Georgian people.

The Iori and Alazani Valleys were the points which let travellers go in and out. It was here that the gate of the fortress must have stood, which means that it controlled anyone coming in and out. When the enemy came with a large army, they would always choose a wide road, as it would have been impossible to get to the target place via small gorges – Georgian warriors would have found it easy to destroy the enemy in short gorges. The lower

GET TO KNOW GEORGIA

fortification construction blocks the gorge. One road comes from Tbilisi and another – from Kakheti. Both roads are controlled by a tower below which would transmit information to the upper towers.

There is a location called ‘Chanchkerebi’ at 4-5 km from the city-fortress of Ujarma. It is a spectacular place with noble water spring. Presumably, Ujarma fortress was supplied by the water from ‘Chanchkerebi’ and it was carried through ceramic pipes, but it is unknown what point they reached. Accidental finds contain pottery, a straw-colored hand-modeled clay pipe, dated to the late Classical period.

The fortress stood here until the 14th century. The city collapsed as a result of the Mongol invasion. The medieval walls have fallen apart. King Erekle II submitted this fortress to the noble family of Cholokashvili and, it is likely that in the 19th century the Cholokashvilis built up several walls.

Jvarpatiosani (Adoration of the Cross) Church

The name of the church stems from Saint Nino’s advent. When Nino erected the Cross here and King Mirian adopted Christianity, the fortress was ruled by Revi and Salome of Ujarma. There is a version according to which Salome of Ujarma invited Saint Nino and asked her to erect a cross here. Saint Nino did so and a church was built around the cross which was given the name *Jvarpatiosani*. The masonry of its ground floor looks older, while the arrangement of the first floor belongs to a later period.

Jvarpatiosani is an immensely interesting church with intact tombs in front of it. Apparently, the place where the deceased were buried extended downwards to the River Iori is completely eroded. Presumably, the river flooded the area and ruined the tombs, which caused the burial inventory to emerge. Thirty tombs have been revealed here.

The structure of the ground floor of the church dates to the 4th -5th cc. It could be entered from the tower which is blocked up and only a gap for letting just one person in is left. The first floor is likely to have been built in the 11th -12th cc by Giorgi II. The ground and the first floors are connected by big-size rocks. Alteration of epochs is particularly vivid in joining parts.

GET TO KNOW GEORGIA

There is an auxiliary room that yielded pithoi, which means it was a cellar for keeping wine for religious authorities to be served. There is a tunnel nearby too. As it seems, one part of the tunnel runs towards the tower, i.e. there used to exist a road leading to the tower. The tower contains two rooms; accordingly, part of the tunnel goes downwards. According to oral tradition, the tunnel went deep into the rock and entered tower N5. Sources refer to tower N5 as the water tunnel. It means that water was carried through the tunnel and kept there. There is no water reservoir in the lower fortress – it is present only in the citadel. After cleaning the reservoirs there appeared arches built of travertine. The tanks were all covered with such roofs. The cleaning process revealed plastering containing the mixture of tuff and lime. The surface lined with tile was covered with the mixture and the solution poured over it would have protected it and create an impression of cleanliness. If we take into consideration that here the stairs and the window are built with brick, it may be presumed that the structure was used as baths.

Supposedly, there could have been a storeroom for weapons (treasury), which is documented by a different architectural style; in particular, the back walls are reinforced with specially built columns, while it has two defensive towers at the front. There is also a pool here which was later closed down and annexed to the hall. While cleaning a medieval pithos, ceramic material of the 11th -13th cc was uncovered. The trace of medieval alteration suggests that the structure was built in the middle ages and was altered in the same period. Later some tanks were built in; the original walls are fallen and leaning downwards.

Residence of Vakhtang Gorgasali

The residence of Vakhtang Gorgasali comprised three floors. Despite the fact that the arches of the structure are collapsed, it is obvious that it was built with large and exceptionally beautiful arches. Presumably, the space of the ground floor was used as a jail where special captives who had to be under the King's supervision were imprisoned. Or, it could have been a storeroom

GET TO KNOW GEORGIA

for keeping products and wine. Ancient masonry is employed. It is built with the block construction culture of Roman style.

There follows a space converted to a medieval reception hall. It had been a reservoir tank which was probably used during battles. A door is carved out from the tank. The hall could have been the royal reception hall as well.

The first floor consists of two rooms and it was where the royal family lived. It had a flat earth roof. It was a tamped roof and tower N10. The tower is likely to have been covered with tiles, as during cleaning works there often appeared red-painted tiles which points to the fact that it was definitely roofed. Guards must have stood upstairs.

Where and in what direction did the tunnel run?

Presumably, it must be going into a covered structure; however, this space is filled with soil. It seems difficult to remove the soil and it is going to be time-consuming. This year excavations will start on the left side of the church and when the upper part is removed, we will be able to see the direction of the tunnel. The tunnel is particularly interesting in archaeological terms. One of its parts must lead to the main tower, while the other seems to be running down and must have served as a passage for carrying water upstairs. We will be able to discuss all these only on completion of the excavations to be carried out in 2019.

It is known from recorded history that the fortress was built by Aspatur and written sources also mention that it was built by a kind king named Saurmag. However, the pre-Classical or the later period, which has to be evidenced by archaeological material, has not come across so far. In fact, it can be deduced that the fortified city was built by Vakhtang Gorgasali. The site is built over the crag of a shale-type layer left from the sea. The city is fortified. The lower part of the masonry also evidences its belonging to Gorgasali period. While cleaning the lower city a coin minted by Peroz II was discovered, which also proves King Vakhtang's presence in Ujarma. For some reason, no pottery of the previous period has been found. It is doubted that the red-painted pottery which was discovered scattered around must belong to a previous period, al-

GET TO KNOW GEORGIA

though it is typical of medieval times as well, for even the Gorgasali-period masonry has insertions of red pottery.

This unique construction which had functions of fortification, defense, communication and control, the citadel, the cemetery, the dwelling-sites, the church, the gate and the main entrance all bear traces of large-scale destruction. One can observe the trace of alterations. As it seems, different masons had worked here. The second mason must have arrived shortly after the first one, have tried hard and made good imitation of the masonry of Vakhtang's period, but not exactly the kind...

After experiencing the glory of Ujarma, one finds it difficult to go back to modern times. Imagination is again disturbed by history: On King Khosro's approach, Vakhtang told the Catholicos: "Go into the church which I built in the citadel of Ujarama and I don't think the cities around Ujarma will fall as we have put up solid and strong confines around them."

The pride of the arrogant city-fortress merges with deep sadness...

"Having left the city King Vakhtang was made renowned for his heroic battle... However, the arrow treacherously thrown by a traitor wounded him to death and 'the lion of lions and the giant of giants' departed this life in Ujarma, built by himself."

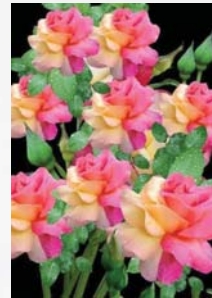
გრემი

*„აქ არის აშტი, გუმბაზი ბაღჩას დგას შუა-გულოსა,
შიგ ათასფერნი ყვავილნი, ვარდი გაშლილი გულოსა,
ცნობილთა კაცთა საჯდომლად ადრითგან გამეგულოსა,
ჩემიმც ცოდვა აქვს, ავს კაცსა კარი არ დაუგულოსა...“¹*

წერდა თეიმურაზ I გრემის სასახლის შესახებ და გრემის რეალურ თუ მისტიკურ დიდებულებას ყვავილთა საკრალური ფერადოვნებით ამკობდა.

გ ა ი ც ა ნ ი თ ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

მართლაც განსაკუთრებულად ფერადი და გამო-
რჩეულად სურნელოვანია გრემი... იქ თურმე, ძირი-
თადად მრავალფერი და მრავალგვარი ვარდი ყვავი-
ლობს. ეს ვარდის სამეფო, რომელიც მე-15 საუკუნის
მე-2 ნახევრიდან - მე-17 საუკუნის 20-იან წლებამდე
კახეთის დედაქალაქი გახლდათ, თბილისიდან 150-
160 კმ-ზე მდებარეობს. ის ახლა ქართული ხუროთ-
მოძღვრების ბრწყინვალე ნიმუშია, რომელიც წმინდანებთან, აკადე-
მიასთან, ზოგად სულიერებასა და პროგრესთან ასოცირდება.

საინტერესოა, რა იყო და როგორი ქეთევან დედოფლის ეს მშვენი-
ერი სამყოფელი და მეფე თეიმურაზის მუზის სამკვიდრო? რა შემო-
რჩა და რა დაინგრა იქ, სადაც ნაირფერ ვარდთა სიკეკლუცე ფარშე-
ვანგთა დინჯ სილამაზესა და შადრევნებში მცურავ ოქროს თევზთა
ბრწყინვალეობას ერწყმოდა?..

ყოველივე ამის შესაცნობად და შესაგრძნობად მივადექით იმ გა-
დმოსახედს, სადაც წარსული და თანამედროვე შთაგონებები ერთმა-
ნეთს კვეთს, მომავლის საქართველოს მრავალსაუკუნოვან კულტუ-
რად ყალიბდება და სამშობლოს სიყვარულის ზეციურ აღმაფრენას
ბადებს:

*„უშენოდ ჩემო, უდაბნოა მთელი სამყარო,
შენი სახელით თუნდ გრემიდან გადავფრინდები...
ამიტაცებენ უსასრულო და უსამანო,
მზესუმზირებით მოქარგული სველი მინდვრები...“²*

**მაშ ასე, გრემის ნაქალაქარის შესახებ ჩვენი ქურნალის მკი-
თხველს გრემის მუზეუმის დირექტორი, ქალბატონი ნონა პატი-
აშვილი ესაუბრება.**

XV საუკუნის შუახანებში, კახეთში მდინარე ინნობას გასწვრივ გა-
შენდა ქალაქი გრემი. ქალაქის კვარტლები განლაგებულია აღმოსა-
ვლეთ და დასავლეთ მხარეს, სამხრეთით გრემს მდინარე ებჯინება,
ჩრდილოეთით კი - მთები. გრემს ეკავა დაახლოებით 50 ჰექტარი,
რომელიც შემოზღუდული ყოფილა გალავნით. ქალაქის შიდა ტერი-

ბ ა ი ც ა ნ ი თ ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

ტორია შედგებოდა 3 მთავარი ნაწილისგან - მთავარანგელოზთა კომპლექსის, სამეფო და სავაჭრო უბნებისგან.

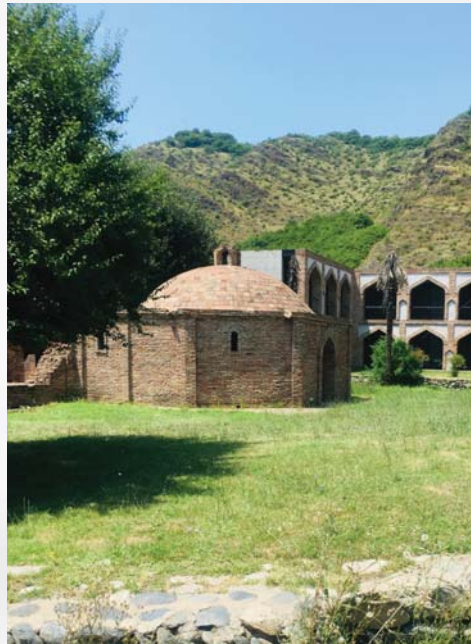
მთავარანგელოზთა კომპლექსი აერთიანებს ეკლესიას, სამსართულიან სასახლე-სამრეკლოს, სამეურნეო ნაგებობებს (საწნახლიანი მარანი, ლითონის მცირე ზომის ნივთების დასამზადებელი ქურა), კოშკებიან გალავანსა და ქვით ნაგებ საიდუმლო გვირაბს მდინარე ინობისკენ.

სამეფო პალატი შედგებოდა სასახლეების, შადრევნიანი შენობის, რვაკუთხა კოშკისა და აბანოსგან. **სავაჭრო უბანი** შეიცავდა დახურულ ბაზარს (ქულბაქებს), ქარვასლასა (სასტუმრო) და აბანოს.

მეფეთა პალატი დააარსა გაერთიანებული საქართველოს უკანასკნელმა მეფე გიორგი მერვემ, კახეთში გიორგი პირველად წოდებულმა. როდესაც ქალაქი გაძლიერდა გაჩნდა მეორე, **სამეფო უბანი**, რომელიც 20 ჰა მიწის ფართობზე იყო განთავსებული. ის მე-16 საუკუნის ბოლოს, ლევან მეფის დროს გაშენდა. სამეფო უბანში მეფე-დიდებულებიც ხოვრობ-

ბ ა ი ც ა ნ ი თ ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

დნენ. იქვე იყო სასწავლო დანიშნულების დაწესებულება - გრემის აკადემია. სამეფო უბანში დადასტურებულია სამეცნიერო ფუნქციის რვაგვერდა ნაგებობა - ობსერვატორია. ადგილზე აღმოჩენილმა თიხის მილებმა დაამტკიცა, რომ სწორედ ამ ადგილიდან აკვირდებოდნენ ციურ სხეულებს; განცალკევებით გახლდათ გაშენებული აბანო.

ასევე ქალაქის გაძლიერების შედეგად გაჩნდა *სავაჭრო უბანი*, რომელიც 30 ჰაზე იყო გაშლილი.

მის ცენტრში მდებარეობდა გეგმით სწორკუთხა დახურული **ბაზარი (ქულბაქები)** და **სასტუმრო (ქარვასლა)**. სავაჭრო უბნის გაშენების აუცილებლობა სატრანზიტო გზის არსებობამ განაპირობა. ანუ, უნინ აქ გადიოდა აბრეშუმის სატრანზიტო-საქარავნო გზა. გრემი სავაჭრო გზაჯვარედინი იყო, სადაც ორი გზა ერთმანეთს კვეთდა, ერთი მათგანი მიემართებოდა სპარსეთისკენ თანამედროვე აზერბაიჯანის გავლით, მეორე კი, ჩრდილოეთ კავკასიიდან კახეთის ბარის მიმართულებით. ერთი სიტყვით, ამ გზის არსებობა ითხოვდა ქარვასლას ტიპის სასტუმროს გაშენებას და ქარვასლაც გაჩნდა. შესაბამისად, ვაჭართა ქარავნებმა შემოიღინება დაიწყეს, უკვე საჭირო იყო დუქნების გამართვა და ჩაიდგა მრავალი დუქანი. გრემი თანდათან გაძლიერდა. ქარვასლა-ქულბაქებში ღია და დახურული ბაზრობები იმართებოდა. შესასვლელთან იდგნენ მებაჟე და კარისკაცი, შემოსული სტუმარი გზის გადაკვეთით ხვდებოდა ქალაქის ტერიტორიაზე. მაგრამ... სტუმარი ჯერ აბანოში უნდა შესულიყო და ებანავა, რათა ქალაქის ტერიტორიაზე რაიმე ტიპის ეპიდემია არ გადაეცანა.

აბანო იყო ქალაქის სამხრეთ-დასავლეთის მონაკვეთში და შედგებოდა, როგორც ცხელი, ისე ცივი აბაზანებისგან. ქვედა სართულ-

ბ ა ი ც ა ნ ი თ ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

ში მოთავსებული გახლდათ გათბობის სისტემა, ზემოთ კი - გასახდელი, სააბაზანოები და სხვ. აბანოს მილებში შემორჩენილი დიდი რაოდენობის ნალექის მიხედვით სავარაუდოა, რომ მას დიდი ხნის განმავლობაში იყენებდნენ.

გრემი XVI საუკუნეში წყლით მარაგდებოდა მდინარე ლოპოტიდან გამოყვანილი არხის საშუალებით. ნაქალაქარი დასერილია სასმელი წყლის კერამიკული მილების ქსელით. კომუნალური დანიშნულების წყალი პატარა არხებით შემოდის, ხოლო დიდი არხით ქალაქის მიდამოები ირწყვებოდა.

ანუ, როგორი იყო ქალაქი გრემი მე-16 საუკუნეში?

ამ ქალაქში სიცოცხლე დუღდა და ჩქეფდა: გზა, რომელიც რამდენიმე ათეულ კილომეტრზე იყო გადაჭიმული აგურით მოპირკეთებული გახლდათ. ყოველ 30 კმ-ში მგზავრებს ქარვასლას ტიპის სასტუმრო ელოდებოდა, რათა მოესვენათ. ქულბაქებში შედიოდნენ უცხოელი ვაჭრები, იმართებოდა ალებ-მიცემობა. ბაზარი ოთხივე

გ ა ი ც ა ნ ი თ ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

მხრიდან შემოფარგლული იყო ქვით ნაგები კამაროვანი დუქნების რიგით, შუაში მცირე ეზო იყო. ყოველი დუქანი (ფართობი დაახლოებით 10 მ²) შედგებოდა ერთი ოთახისა და ეზოსკენ გახსნილი აივნისაგან (ალბათ საქონლის გამოსაფენად). ზოგ დუქანს სარდაფიც ჰქონდა. ოთხივე რიგში 30 დუქანი იყო. დუქნები გამიზნული გახლდათ სხვადასხვა საქმიანობისთვის. ქულბაქებს აღმოსავლეთიდან ეკვროდა მოგრძო სწორკუთხა ფორმის (სიგრძე 80 მ) სასტუმრო, რომელშიც კორიდორის ორივე მხარეს განლაგებული იყო 16-16 პატარა სათავსი.

იმ პერიოდში კახეთი აწარმოებდა ღვინოს (ცხადია, კახეთში მრეწველობის წამყვანი დარგი იყო და არის მეღვინეობა), ბენვეულს, ენდროს, თიხას, აბრეშუმს (აქ უამრავი თუთის ხეა). გრემი რამდენიმე ათეულ საპალნე აბრეშუმს იერუსალიმს სწირავდა. აბრეშუმის წარმოების კულტურა აქ მე-20 საუკუნის ბოლომდე შემორჩა.

ბ ა ი ც ა ნ ი თ ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

აქვეა კოშკი, რომელსაც ალბათ სათვალთვალო და საყარაულო დანიშნულება ჰქონდა.

საყარაულო კოშკი კომუნიკაციის მძლავრი საშუალება იყო. ამ კოშკიდან ჩანდა ყადორის ციხე, ანუ მეორე კოშკი (კავკასიონზე მეორე ასეთი კოშკი იდგა ყადორზე), რომლის ქვემოდან დანახვა შეუძლებელია, რადგან მთები ეფარება, ყადორი უყურებდა გრემს, გრემი - ნეკრესს, ანუ მესამე კოშკს (ქალიაყვანას გორაზე), ხოლო მეოთხე კოშკი იყო სილნალში. ასე რომ ამ კოშკების სიმაღლიდან, ღამე ცეცხლის საშუალებით, დღისით კი ბოლით ატყობინებდნენ მტრის შემოსევის საფრთხეს ერთმანეთს.

გრემის საყარაულო კოშკიდან გზა ზამების ციხე-დარბაზისკენ ადიოდა, სადაც იდგა გარნიზონი, რომელიც მთლიანად აკონტროლებდა ქალაქის ტერიტორიას (მის წინ მცირე ბაზილიკიანი ეკლესიაა). მტრის საშიშროების შემთხვევაში, მეფე-დიდებულები თავიანთი ოჯახის წევრებს, ზემოთ - სამების ციხე-დარბაზში ხიზნავდნენ.

სამეფო უბანი შაჰ-აბასის შემოსევის დროს თითქმის საძირკვლამდე განადგურდა. დღეს იქ სანახაობრივად აღარაფერია. ანუ, მე-

გ ა ი ც ა ნ ი თ ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

17 საუკუნის დასაწყისში აისრულა შაჰ-აბასმა სურვილი - „უტყვისა და მეტყველისგან კვალიც არ დარჩენილიყო“ გრემში.

1614-1616 წლებში გრემი იმდენად გაანადგურდა, რომ მისი ქალაქად აღდგენის შესაძლებლობა აღარ არსებობდა. შაჰ-აბასის ოთხჯერ შემოსევამ საბოლოოდ მიწასთან გაასწორა.

საიდუმლო გვირაბი

გრემში ორი საიდუმლო გვირაბია: ზედა და ქვედა. მდინარე ინნობას კალპოტი მე-16 საუკუნეში გრემის ქვედა საიდუმლო გვირაბის მხარეს იყო მოქცეული. ეს გვირაბი მტრის ალყის შემთხვევაში, წყალთან დამაკავშირებელი ერთადერთი საშუალება გახლდათ. ზედა სართულიდან გაკეთებულია ღიობები, იმისთვის, რომ ზემოთ გახიზნული მეფისა და მისი ჯალაბობისთვის საგზალიაენვდინათ. ქვედა გვირაბი მხოლოდ და მხოლოდ წყლისთვის იყო, მეორე უფრო საკვებისთვის. გვირაბი ბოლომდე შესწავლილი არ არის, მკვლევარები ვარაუდობენ, რომ ეს გახლდათ შიდა საკომუნიკაციო გვირაბი, რომელიც ადის ტაძრის ეზოში, სადაც სამეურნეო დანიშნულების მრავალი ნაგებობაა, მათ შორისაა, მარანი თავისი საწნახელით, რომელიც დღესაც ფუნქციონირებს, აქვე გვხვდება ქვევრები (ზოგიერთი მათგანი მე-16 საუკუნისაა).

გრემის მარანში ახლაც ინურება ღვინო. მარანი ტურისტებისთვის ძალიან მიმზიდველი გახლავთ. აქ ისინი გრილდებიან და აგემოვნებენ მღვდლების მიერ დაწურულ ღვინოს, რაც თემატურ მომხიბვლელობას მათებს მოგზაურობას გრემში.

ბ ა ი ც ა ნ ი თ ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

მათარას ეკლესია

გრემის ნაქალაქარზე გახლავთ მათარას ეკლესია. მათარა ალექსანდრე მეორის მდივან-მწიგნობარი იყო, რომელმაც თავის სახელზე ააგო ტაძარი. ტაძარში ორსართულიანი საკურთხეველია, დასავლეთის მხრიდან კედელზე სამენოვანი წარწერაა (ქართულ, სომხურ და სპარსულ ენებზე), სადაც მათარა აღნიშნავს, თუ რა დაუჯდა ამ ეკლესიის აგება, ანუ რამდენი ხარი შესწირა, რამდენი ცხვარი და ა.შ.

აქ არის სარკოფაგი, სავარაუდოდ, ის არქეოლოგებს გაძარცვული დახვდა, რადგან მაშინდელი წესისამებრ მიცვალებულს ძვირფასეულობა ჰქონდა ჩატანებული. დღეს ეს ტაძარი მოქმედი არ არის, თუმცა, ნებისმიერ სტუმარს შეუძლია შევიდეს, მოიხილოს და დაანთოს სანთელი.

მთავარანგელოზის კომპლექსი

მთავარანგელოზის ტაძრისკენ ქვის კიბეები ადის. აქ განლაგებული დასასვენებელი სკამები, წარწერა ტაძრისკენ მიმავალ გზაზე:

„შევიდე სახლსა შენსა, თაყუანი ვცე ტაძარსა წმიდასა შენსა, შიშითა შენითა,

უფალო, მიძელუ მე სიმართლითა შენითა და

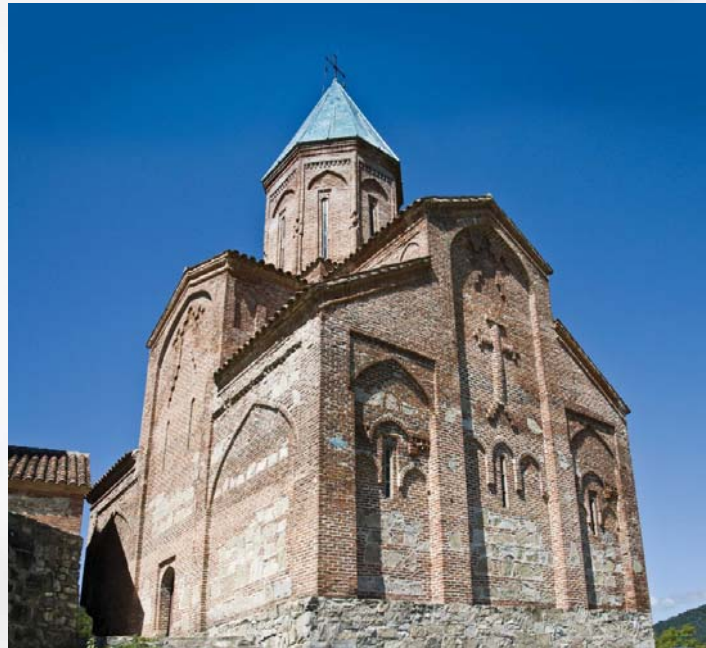
მტერთა ჩემთათვის წარმართე შენ წინაშე გზაი შენი;“

აგრეთვე, საინფორმაციო ბანერები, კომპიუტერული ანიმაცია, რომელიც პალატის ცენტრში, საგანგებოდ მოწყობილ ქვიშის მოედანზე ფერადოვნად ასახავს, თუ როგორ შენდებოდა ქალაქი გრემი (სლaid შოუ შექმნილია საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს მუზეუმების სამსახურის მიერ) წარსულისა და თანამედროვეობის სინთეზის ღია ლაბირინთია.

ანსამბლი, რომელიც ნაკურთხია მთავარანგელოზის სახელზე მაღალი ტყიანი მასივისგან განშტოებული კლდოვანი ქედის დაბოლო-

ბ ა ი ც ა ნ ი თ ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

ეზაზეა გაშენებული. აქ მშენებლობის დაწყებამდე ქედი გადაუჭრიათ და ეკლესიის ადგილი ხელოვნურად გამოუყვიათ გარემოსგან, რითიც მისი გამაგრება უცდიათ და ადგილისთვის მაღალი ბორცვის სახე მიუციათ. გრემის ნაქალაქარის წარმოდგენა დღეს შეუძლებელია კლდოვანი ქედის დაბოლოებაზე გავლავანშემორტყმული მთავარანგელოზის ეკლესიისა და სამრეკლოს გარეშე, რომლის ზეცად აზიდული კამარა თვით გრემზეც კი ბატონობს.

მიქაელ და გაბრიელ მთავარანგელოზთა სახელობის ტაძარი აგებულია 11 საუკუნეში. მე-16 საუკუნის ბოლოს მის ნანგრევებზე ლევან კახთა მეფეს (კახეთში აღმაშენებლად წოდებული) ახალი ეკლესია აუშენებია. ეს უნიკალური ტაძარი მე-16 საუკუნეშივე მოიხატა ფრესკებით, აქვეა თვითონ ლევან მეფის ფრესკაც, მას ხელში გრემის მაკეტი უჭირავს, ფრესკას ქართული ასომთავრულით შესრულებული წარწერაც ამკობს: „მეფე ლეონ აღმშენებელი“.

იქვე მარჯვნივ კი მისი საფლავის ქვაა. იგი კახეთის ერთადერთი მეფეა, რომელიც ტაძარშია დაკრძალული, კახეთის სხვა ყველა მეფე ალავერდში განისვენებს. გრემის მთავარანგელოზის ტაძარი დღესაც მოქმედია.

სანამ სამეფო და სავაჭრო უბნები გაჩნდებოდა მეფე თავისი ოჯახობით ტაძრისა და მის მიმდებარე პალატში ცხოვრობდა, ამიტომ საჭიროება მოითხოვდა რამდენიმე დასახელების სამეურნეო

ბ ა ი ც ა ნ ი თ ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

ფუნქციის ნაგებობის გაშენებას. აქ იყო სხვადასხვა დანიშნულების დუქნები, მე-16 საუკუნის მარანი, ქვევრებით, ცხადია, აქ აყენებდნენ ღვინოს. მარანიშივეა უშველებელი საწნახელი, რომელშიც ღვინო იწურებოდა და ქვევრებში მიედინებოდა. მარანი ახლაც მოქმედია. აქვე, ეპარქიაში სასულიერო პირები აყენებენ ღვინოს, რომელიც შემოსულ სტუმარს შეუძლია დააგემოვნოს.

მეფეთა პალატში, დერეფნიდან მარჯვნივ არის მეფის ტუალეტი საკანალიზაციო სისტემით. მისი განსაკუთრებული კეთილმოწყობა 21-ე საუკუნეშიც აოცებს დამთვალიერებელს. ტუალეტის მარჯვნივ მდებარე კიბე მცირე საექსპოზიციო დარბაზში ადის. აქ ყველა კედელში სათოფურებია დატანილი.

სამივე სართული ერთმანეთთან დაკავშირებულია ლიობებით. სწორედ აქ ამოდის საიდუმლო გვირაბიც. ადგილზე აღმოჩენილია ხის ირანული მშვილდი, რომელიც ნამდვილად ორიგინალია,

როგორც ჩანს, რომელიღაც შემოსეულ სპარსელს დარჩენია. არსებობს ვარაუდი, რომ გარე გვირაბით გარე ტერიტორიაზე შეიძლებოდა გასვლა. აქვეა კვერი, რომელსაც იყენებდნენ ხორბლის სა-

ლენად, სახნავი გუთანის, ასე რომ ყველაფერი კეთდებოდა შიგნით, ამ სამ სართულზე, მტერსაც კი, აქედან უმკლავდებოდნენ.

ანუ, ქალაქის ამ ნაწილს შეეძლო დამოუკიდებლად ეცხოვრა. ის შემოზღუდული იყო კომკე-

ბ ა ი ც ა ნ ი თ ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

ბიანი გალავნით და ჰქონდა ქვით ნაგები საიდუმლო გასასვლელი მდინარე ინნობისკენ.

გრემის მთავარანგელოზთა კომპლექსი ჰერეთის ეპარქიის დაქვემდებარებაშია და მოქმედია.

გრემის მუზეუმი საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულ სააგენტოს ეკუთვნის.

¹ თეიმურაზ მეფე

² თინათინ მღვდლიაშვილი

GET TO KNOW GEORGIA

GREMI

Nona Patiashvili

***“Here is peace and quiet; a heavenly vault stands in the garden,
Inside are thousands of flowers, blooming roses;
Prominent people have stayed here since the beginning,
Its doors have been closed for the sinful and the evil...”¹***

This is what Teimuraz I wrote about Gremi Palace and he embellished Gremi's real and mystical splendor with sacral colorfulness.

In fact, Gremi is particularly colorful and fragrant... It turns out that here grow various kinds and colors of roses. This rose kingdom, which was the capital of Kakheti from the second half of the 15th century to the 1620s, is situated at a distance of 150-160 km from Tbilisi. It is now an excellent sample of Georgian architecture which is associated with saints, academy, common spirituality and progress.

It is interesting what this beautiful residence of Queen Ketevan and the abode of King Teimuraz's muse were like. What survived and what was destroyed at the place where prettiness of variegated roses merged with dignified beauty of peacocks and brilliance of goldfish swimming in the fountains?

In order to comprehend and perceive all this we arrived at the point where past and modern inspirations intersect, take shape of centuries-old culture of future Georgia and give birth to divine insight of the love of homeland:

***“Without you the world would be a desert,
On your behalf, I would plunge myself from Gremi,
I will be carried off by infinite
Wet fields embroidered with sunflowers...”²***

So, this is Mrs. Nona Patiashvili, director of the Gremi Museum, speaking to the reader of our journal about Gremi City-Site.

In the mid-15th century the city of Gremi was built along the River Intso-

¹ Teimuraz II

² Tinatin Mghvdliashvili

GET TO KNOW GEORGIA

ba in Kakheti. Urban quarters are set on the east and west, on the south the river borders it, while at the north it is surrounded by mountains. Gremi occupied approximately 50 ha which was enclosed with a wall. The inner area of the city consisted of three main parts – the Archangels' complex, royal and commercial districts.

The Archangels' complex comprises a church, a three-storey palace - bell-tower, household facilities (a wine cellar with a wine press, a kiln for producing minor metal ware), a city wall with towers and a secret stone built tunnel running towards the River Intsobi.

The royal district had palaces, a structure with fountains, an octagonal tower and a bathhouse.

The commercial district consisted of a covered bazaar (stalls), a caravanserai (inn) and a bathhouse.

The Kings' Palace was founded by the last king of united Georgia Giorgi VIII, referred to as Giorgi I in Kakheti. When the city gained strength, there emerged another, royal district which covered the area of 20 ha. It was built under King Levan in the late 16th century. The royal district was resided by the royals and nobles. There was an educational institution – Gremi Academy there as well. An octagonal structure of scientific function – observatory – has been documented in the royal district. The ceramic pipes evidenced in the area prove that it was this very place where celestial bodies were observed from. A bathhouse stood separately.

The city developed further and there appeared a commercial district, which was spread over 30 ha. There was a covered bazaar (stalls) – rectangular in plan - and a hotel (caravanserai) in its center. The necessity of building a commercial district was conditioned by presence of a transit route here. In other words, in previous times here ran a silk transit-caravan road. Gremi was the commercial crossroads, where two roads intersected – one led to Persia via Azerbaijan, another ran from North Caucasia along the lowlands of Kakheti.

The presence of this road required a caravanserai-type hotel to be built and there emerged one. Consequently, merchants' caravans started arriving here and it became necessary to arrange shops, so many were put up. Gradually

GET TO KNOW GEORGIA

Gremi started to gain strength. Open and closed markets were arranged in the caravanserais and stalls. The entrance was manned by a taxman and a soldier; a visitor had to cross the road in order to reach the city area. However, one had to go to the bathhouse and have a bath so that they would not bring any kind of epidemics into the city.

The bathhouse was situated in the south-west section of the city and comprised both hot and cold baths. The heating system was arranged on the ground floor, while upstairs there were a changing room, bathrooms, etc. The large amount of sediment surviving in bath pipes proves that the bathhouse operated during a long period of time.

In the 16th century Gremi was supplied with water by means of the canal running from the River Lopota. The city-site is criss-crossed with a network of ceramic pipes for drinking water. The water for household consumption came through small canals, while large ones were used for watering the environs of the city.

So, what was the city of Gremi like in the 16th century?

The city was bustling: the road that ran over a few dozens of kilometers was paved with brick. Visitors were welcomed by a hotel of caravanserai type at every 30 kilometers where they could have a rest. The stalls were visited by foreign merchants and a lot of trade took place there. The bazaar was surrounded by a row of vaulted stone built workshops and there was a small yard in the middle. Each workshop (an area of about 10sq. m) consisted of one room and a balcony open towards the yard (probably for hanging out the goods). Some shops even had basements. There were 30 of them in all four rows. The workshops were used for different activities. On the east the stalls were attached by an oblong rectangular (80 m long) hotel whose corridor was lined with sixteen small chambers on each side.

At the time Kakheti produced wine (indeed, winemaking was, and still is, the leading branch of production), fur, dyer's madder, clay, silk (there are plenty of mulberry trees here). Gremi used to donate loads of silk to Jerusalem. The culture of silk production survived here until the late twentieth century.

GET TO KNOW GEORGIA

There is a tower here which, probably, had a function of watching and guarding.

The guard tower was a strong means of communication. From here one could see Kadori Castle, or the second tower (on the Caucasus the second tower of this kind stood at Kadori), which is impossible to see from below as mountains cover it. Kadori watched Gremi, Gremi watched Nekresi, or the third tower (on Kaliakvanas Gora), while the fourth tower stood in Sighnaghi. Thus, it was from the heights of these towers that they would inform each other about the threat of invasion – with fire at night, and smoke during the day.

The road from the watchtower of Gremi led to Sameba Castle, where a garrison was camped that controlled the whole territory of the city (there is a small basilica in front of it). In the case of danger, the nobles would hide their family members in the Sameba Castle.

The royal district was razed to the ground during Shah Abbas's invasion. Today nothing can be seen there, i.e. at the beginning of the 17th century did Shah Abbas fulfill his wish – 'not to leave a trace of a living being or a thing' in Gremi.

In 1614-1616 Gremi was so much devastated that it was impossible to restore it as a city – it had been invaded four times by Shah Abbas.

A Secret Tunnel

There are two secret tunnels in Gremi: the upper and the lower. In the 16th century the bed of the River Intsoba was on the side of the lower secret tunnel. In the case of siege it was the only means of accessing water. The upper floor has openings so that the evacuated king and his household would be provided with food and drink. The lower tunnel was used only for water, while they carried food through the upper one. The tunnel has not been investigated completely yet. Scholars presume that it was the tunnel for internal communication, as it goes up the church yard where there are many household facilities, including a wine cellar with a wine press which continues operating nowadays; there are pithoi (some dating from the 16th century) here as well.

They still make wine in the Gremi wine cellar. It attracts a lot of tourists.

GET TO KNOW GEORGIA

They relax here and taste the wine made by priests, which adds thematic fascination to the journey around Gremi.

Matara's Church

There is Matara's Church on the territory of Gremi city-site. Matara was the court secretary of King Alexander II. He had a church built on his name. There is a two-storey altar in the church. A three-language inscription (Georgian, Armenian and Persian) on the western wall how much the construction of the church cost Matara, i.e. how many bulls, sheep, etc. he sacrificed to it and so on.

There is a sarcophagus here which archaeologists found robbed, as, according to custom of the time, the deceased were buried with precious objects. Today the church does not operate, but visitors can enter it and light candles there.

The Archangels' Complex

Stone stairs lead to the Archangels' Church. There are relaxing chairs arranged here, and an inscription on the way to the church:

„But , Lord, by your great mercy, I will come to your temple.

I will bow toward your holy temple with fear and respect for you, Lord.

Lord, show me your right way of living.

People are looking for my weaknesses, so show me how you want me to live.”

In addition, information banners, the slide show inside the church which shows how the city of Gremi was built (the slide show is produced by the Museums Unit of the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia) is an open labyrinth of the synthesis of past and modernity.

The ensemble, which is consecrated to the Archangels, is built on the edge of a rocky ramification of an elevated forest massif. Before construction, the mountain had been cut and the place of the church had been artificially separated from the surrounding area; by this they had tried to reinforce it and given the place the form of a high hill. One cannot imagine Gremi city-site without the walled church of the Archangels and the bell-tower – whose towering vault dominates over the whole Gremi, set on the edge of the rocky ridge.

GET TO KNOW GEORGIA

The church of the Archangels Michael and Gabriel was built in the 11th century. At the end of the 16th century, King Levan of Kakheti (referred to as 'the Builder' in Kakheti) had a new church built upon its ruins. This unique church was painted with frescos in the same 16th century. Here is a fresco of King Levan, too, holding a model of Gremi. The fresco is embellished with a Georgian capital inscription: "King Leon the Builder".

Nearby, on the right, there is his tombstone. He was the only king of Kakheti to be buried in the church. All the other kings of Kakheti are buried in Alaverdi. The Archangels' Church of Gremi still operates.

Before the emergence of the royal and commercial districts, the king and his family lived in the church and the adjacent palace, this is why there was need to construct various facilities. There were workshops of different functions, a 16-th century wine cellar with pithoi and, indeed, they made wine here. The wine cellar contains a huge wine press in which wine was pressed and poured into the pithoi. The wine cellar is in use today. The clergy make wine which is available for visitors to taste.

In the kings' palace, on the right of the corridor, there is a toilet with its plumbing system. Its good organization takes a visitor by surprise even in the 21st century. The stairs on the right of the toilet lead to the hall of exposition. The walls have gun- ports.

All three floors are connected to each other by openings. It is here that the secret tunnel reaches. At this place they found an Iranian wooden bow which seems to have been left by a Persian intruder. It is suggested that one could get beyond the premises through the outer tunnel. Here is a threshing-board for grains to be threshed, a plough, which means that everything was done inside - even enemies were resisted here.

It means that this part of the city could afford to live independently. It was confined by a wall with towers and had a secret passage to the River Intsobi.

The Gremi complex of the Archangels is under Nekresi and Hereti Eparchy and it still operates.

The Gremi City-Site is managed by the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia.

მოდინახე

ზურაბ ბრაგვაძე

იმერეთში, საჩხერიდან ჩრდილოეთით ერთი კილომეტრის დაშორებით, ზღვის დონიდან 700 მეტრზე, ციცაბო ფერდობზე აგებულია ციხე, რომელიც მდინარე ყვირილის ულამაზეს ხეობასა და იმერეთისა და რაჭის მთებს გადაჰყურებს. გადმოცემის თანახმად, ეს ციხე თავად პაპუნა წერეთელს აუგია სასიამაოროს გულის მოსაგებად, რადგან თავადი დავით აბაშიძე თავისი ქალიშვილის რჩეულ პაპუნას, ციხის უქონლობის გამო იწუნებდა. ამიტომ პაპუნას ციხე აუშენებია და სასიამაოროსთვის შეუთვლია - მოდი ნახე, როგორი ციხის პატრონი ვარო! და ციხეს "მოდინახე" შეერქვა.

"მოდინახეს" ალება მტრისთვის ყოველთვის რთული იყო, რადგან ის დასახლებული პუნქტიდან საკმაოდ დაშორებულია, გარდა ამისა, მიუვალ აღმართზე მდებარეობს. მასზე წარმატებული იერიში ვერც ერთმა მომხდურმა ვერ განახორციელა.

დღესდღეობით "მოდინახეს" კედლები ძალზე დაზიანებულია, ციხის კოშკების კვალიც კი გამეორალია და, მიუხედავად ამისა, "მოდინახე" მაინც დიდ შთაბეჭდილებას ახდენს მნახველზე. ციხე მუდამ იპყრობდა მკვლევართა ინტერესს. "მოდინახე" ეროვნული არქეოლოგიის ერთ-ერთი ეტალონური ძეგლია.

"მოდინახეს" ციხის, მისი საეტიკო მნიშვნელობისა და არქეოლოგიური კვლევების შესახებ „ონლაინ არქეოლოგიის“ მკითხველს ისტორიის დოქტორი, პროფესორი ზურაბ ბრაგვაძე უამბობს.

არქეოლოგიური ძეგლი "მოდინახე" მდებარეობს ქ. საჩხერის ჩრდილო-დასავლეთით, გვიანი შუა საუკუნეების ციხე "მოდინახეს"

საეპოგრაფიკო ძეგლები

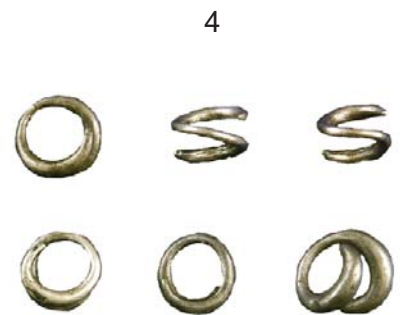
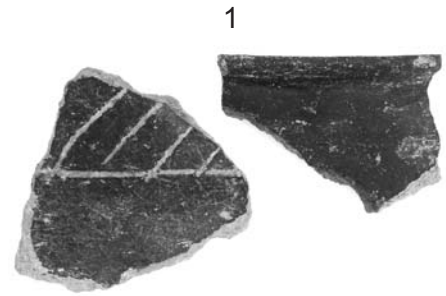
სამხრეთ ფერდობზე. “მოდინახეს” არქეოლოგიურ ძეგლს პირველად ყურადღება მიაქცია ბორის კუფტინმა და 1951 წელს აქ გათხრა გვიანელინისტური ხანის სამარხები [Куптин 1974; 145-146].

1966-81 წლებში “მოდინახეზე” გათხრებს ანარმოებდა აკად. შ. ამირანაშვილის სახელობის საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმის ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ექსპედიცია ჯურხა ნადირაძის ხელმძღვანელობით. ამ გათხრების შედეგები, ძირითადად ნამოსახლარი ფენების სტრატეგრაფია და ანტიკური ეპოქის სამარხები წარმოდგენილია ჯ. ნადირაძის მონოგრაფიაში [ნადირაძე 1975].

1991 წლის მიწისძვრამ “მოდინახეზე” დააზიანა სამარხები და მოგვიანებით სწორედ ამ მიზეზის გამო აქ მცირე ხნით განახლდა სამუშაოები გ. მახარაძის ხელმძღვანელობით. გაიწმინდა მიწისძვრით დაზიანებული შუა ბრინჯაოს ხანის სამარხის ნაშთი და ადრეული შუა საუკუნეების რამდენიმე სამარხი.

არ შეიძლება არ აღინიშნოს, რომ “მოდინახეზე” ჩატარებული არქეოლოგიური კამპანიებიდან განსაკუთრებით ნაყოფიერი იყო ჯ. ნადირაძის ხელმძღვანელობით განხორციელებული სამუშაოები. სწორედ ამ წლებში გამოვლინდა ქართული არქეოლოგიისთვის მეტად საყურადღებო მასალა და დადგინდა ძეგლის ძირითადი პერიოდები. “მოდინახე” იმ იშვიათ არქეოლოგიურ ობიექტთა კატეგორიას მიეკუთვნება, რომელზეც დასტურდება ადამიანის ცხოვრების უწყვეტი კვალი ადრე ბრინჯაოს ხანიდან გვიანდელი შუა საუკუნეების ჩათვლით.

“მოდინახეზე” ადრე ბრინჯაოს ხანა წარმოდგენილია მტკვარ-არაქსის კულტურის ფინალური ეტაპის ნამოსახლარით. ნამოსახლარი მოიცავს სა-

6

კმაოდ ვრცელ ტერტორიას, დაახლოებით 700 კვ.მ. გამოვლენილი არქეოლოგიური მასალა ძირითადად თუნის ნაწარმია, რომელთა პარალელები წარმოდგენილია ამ ეპოქის ისეთ კლასიკურ ძეგლებზე, როგორებიცაა ახალციხის ამირანის გორა, საჩხერის ცარცის გორა, ნაჩერქეზევი და სხვ.

7

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია “მოდინახეს” მეორე ეტაპი, რომელიც ადრე და შუა ბრინჯაოს ეპოქების მიჯნას მოიცავს და ამ პერიოდში ინტერესს იწვევს ბედენური კულტურისთვის დამახასიათებელი შავპრიალა კერამიკის ფაქტი. დაწყებული ამ დროიდან, მთელი შუა ბრინჯაოს ხანის განმავლობაში, მოდინახე წარმოგვიდგება ვრცელ სამაროვნად, რომელზეც მიკვლეულია შუა ბრინჯაოს ხანის მინურულის (ქ.წ. XVI—XV სს.) სამარხები.

8

ცალკე აღნიშვნის ღირსია ის რეალობა, რომ ბრილის სამაროვნის შემდეგ სწორედ “მოდინახე” იყო შუა ბრინჯაოს ხანის მეორე სამაროვანი, რომელიც გაითხარა დასავლეთ საქართველოში და თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ ამ ეპოქის სხვა სამარხეული კომპლექსები დასავლეთ საქართველოში ამ დროისთვის მიკვლეული არ არის, “მოდინახეს” აღმოჩენების მნიშვნელობა ფასდაუდებელია ქ.წ. II ათასწლეულის ისტორიისა და კულტურის შესწავლის საქმისთვის. შუა ბრინჯაოს ეპოქის სამარხების გარდა მოდინახეზე წარმოდგენილია შუა ბრინჯაოდან გვიან ბრინჯაოს ხანაზე გარდამავალი ეტაპისა (ქ.წ. XIV საუკუნის) და გვიან ბრინჯაოს ხანის (ქ.წ. XIII-XI სს.) სამარხებიც. ქ.წ. II ათასწლეულის სამარხეული კომპლექსების კვლევა-ძიების საქმეში დიდი წვლილი მიუძღვის უდროოდ გარდაცვლილ არქეოლოგ გოჩა ლომთაძემ, რომელმაც დაწვრილებით შეისწავლა აღნიშნული ეპოქების

9

10

ყველა კომლექსი. მას ეკუთვნის ძეგლის კვლევის პირველადი პუბლიკაციებიც. აღნიშნული პუბლიკაციები დაინტერესებულ მკითხველს შეუძლია იხილოს საქართველოს ხელოვნების მუზეუმის “არქეოლოგიური ჟურნალის” პირველ, მეორე და მესამე ნომრებში.

ბრინჯაოს ხანა “მოდინახეზე” ამ დასახლების აღმავლობის პერიოდია. ქ.ნ. II ათასწლეულის არქეოლოგიური ძეგლები ხელშესახებ მასალას იძლევა სხვადასხვა არქეოლოგიურ კულტურათა ურთიერთობების შესახებ და მდიდარ ინფორმაციას გვანვდის ეგეოსურ სამყაროსთან ქართველურ ტომთა საგარეო კონტაქტების შესახებ. ბრინჯაოს ხანის ტრადიციები გრძელდება მომდევნო ეპოქაშიც, რომელიც “მოდინახეზე” წარმოდგენილია გვიან ბრინჯაო-ადრე რკინის ხანის ნამოსახლარისა და ქ.ნ. VII-VI საუკუნეების სამაროვნის სახით. აქ კარგად ჩანს რკინის ფართო ათვისების პერიოდისთვის დამახასიათებელი ტენდენციები და ის თავისებურებები, რომლებიც ამ ეპოქამ მოიტანა საქართველოში. ეს ეტაპი გამორჩეულია კოლხური კულტურის მომძლავრებით, რაც კარგად არის ასახული არქეოლოგიურ მონაპოვარში, სადაც გვხვდება კოლხური კულტურისთვის დამახასიათებელი ზოომორფული და კანელურებიანი კერამიკა, ყურმილიანი დოქები, პირმოყრილი ჯამები, კოლხური სასმისები და სხვ.

კლასიკური ხანა, ქ.ნ. V-IV საუკუნეები, კოლხეთის სამეფოს აღმავლობის პერიოდია. ზოგადად დასავლეთ საქართველოში, კერძოდ, ყვირილის ხეობაშიც შესწავლილია ამ ეპოქის არაერთი ბრწყინვალე არქეოლოგიური ძეგლი. სწორედ აღნიშნულ პერიოდს მიეკუთვნება ითხვისის მდიდრული სამარხები [გაგოშიძე, გოგიბერიძე, მახარაძე 2006; 4-43] და, რა თქმა უნდა, საირხის ცნობილი ნაქალაქარი, რომელმაც მოგვცა უნიკალური

11

12

13

14

15

16

17

18

19

არქეოლოგიური მასალა და რომელიც სრულიად ახალი ფურცელია ძველი საქართველოს ისტორიის შესწავლის თვალსაზრისით [ნადირაძე 1990].

ქ.წ. V-IV საუკუნეებში საირხე იყო ზემო იმერეთში არსებული კოლხეთის სამეფოს ერთ-ერთი სკეპტუხიის პოლიტიკური, ადმინისტრაციული და რელიგიური ცენტრი, ის გახლდათ დომინანტი დასახლება ყვირილის ხეობის ზემო წელზე. ითხვისისა და “მოდინახეს” თანადროული ეპოქის არქეოლოგიური ძეგლები თვალნათლივ ადასტურებს, რომ მთავარი ქალაქების გარდა სკეპტუხიები მოიცავდა სხვა დანიშნულებულ, ქალაქური ტიპის დასახლებებსაც და ქ.წ. V-IV საუკუნეებში მოდინახე, ითხვისთან ერთად, სწორედ ასეთი ტიპის დასახლება იყო [ბრაგვაძე 1998; 67-68]. ქ.წ. V-IV საუკუნეები “მოდინახეზე” წარმოდგენილია სამაროვნის სახით [მახარაძე. წერეთელი 2000; 60-72]. აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ “მოდინახე” იყო ერთ-ერთი პირველი არქეოლოგიური ძეგლი დასავლეთ საქართველოში, სადაც გამოვლინდა ატიკური იმპორტი [ნადირაძე 1975; 11].

“მოდინახეს” დასახლების შემდგომი აღმავლობის პერიოდი ემთხვევა ანტიკური და შუა საუკუნეების ეპოქების მიჯნას. აქ შესწავლილია გვიან ანტიკურ-ადრეულ შუა საუკუნეების 80 სამარხი. სამარხები მოიცავს ოთხ ქრონოლოგიურ ჯგუფს: IV საუკუნის პირველი ნახევარი; IV საუკუნის მეორე ნახევარი — V საუკუნის მინჯა; V-VI საუკუნეები და VII საუკუნე [კაპანაძე 2006; 62-78].

თამამად შეიძლება ითქვას, რომ “მოდინახეს” გვიან ანტიკური ხანის სამარხებს გამორჩეული ადგილი უკავია ხსენებული პერიოდის არქეოლოგიურ კომპლექსთა შორის. არმაზისხევის, სამთავროს, კლდეეთის, ურბნისისა და ერწოს შემდეგ სწორედ “მოდინახეზე” აღმოჩნდა ამ ეპოქის

მდიდრული სამარხები, რომლებიც უხვად შეიცავს ოქრომჭედლობის, ტორევიკის, იარალის, კერამიკის მაღალმხატვრულ ნიმუშებს. ასევე გვხვდება მუსიკალური ინსტრუმენტები, გვიან რომაული ხანის ოქროს მონეტები და ტანსაცმლის აქსესუარების მრავალფეროვანი ასორტიმენტი. “მოდინახეს” გვიან ანტიკური ხანის სამაროვანი ჯერჯერობით ერთადერთი არქეოლოგიური ობიექტია, სადაც გამოვლენილია IV საუკუნის დიადემა, კონსანტინე პირველისა და კონსტანციუს მეორის სოლიდები და ოქროთი შემკული სატევარი. სამარხთასაერთოანალიზი გვაფიქრებინებს, რომ მასში დაკრძალული უნდა ყოფილიყვნენ საზოგადოების მნიშვნელოვანი ფენის, სამხედრო არისტოკრატიის წარმომადგენლები, რომელთა უპირველესი ფუნქცია ყვირილის ხეობის ზემო წელზე გამავალი სავაჭრო-სატრანზიტო მაგისტრალების დაცვა და უსაფრთხოების უზრუნველყოფა იყო.

“მოდინახეს” მნიშვნელობა ასევე საკმაოდ დიდია ადრე ქრისტიანული კულტურის გენეზისის კვლევის თვალსაზრისით. ადრეული შუა საუკუნეების სამარხებში აღმოჩენილია სხვადასხვა არტეფაქტი, რომლებიც ქრისტიანობის შემოსვლა-დამკვიდრებას უკავშირდება (საკიდები ჯვრების გამოსახულებით, საკერებელი ტოლფერდა ჯვარი). VII საუკუნის შუა ხანებისთვის მოდინახეზე სამარხები ქრება. ეს ვითარება დაკავშირებული უნდა ყოფილიყო არაბების შემოსევებთან. თუმცა, შუა საუკუნეებში “მოდინახეს” სამხრეთ ფერდობზე დასახლება კვლავ აგრძელებს არსებობას [კაპანაძე 2014; 112] და როგორც ჩანს, სწორედ ამ დასახლების თავისებური გაგრძელება უნდა ყოფილიყო XVIII საუკუნეში აქ გრანდიოზული ციხის აშენება.

ამრიგად, “მოდინახეს” სამხრეთ ფერდობზე წარმოდგენილია შემდეგი ეპოქების არქეოლოგიური ძეგლები:

20

21

22

23

1. ქ.წ. III—II ათასწლეულების მიჯნის სამაროვანი;
2. შუა ბრინჯაოს ხანის სამაროვანი;
3. გვიანი ბრინჯაოს ხანის სამაროვანი;
4. ადრე რკინის ხანის სამაროვანი;
5. ადრეანტიკურ-ელინისტური ხანის სამაროვანი;
6. გვიან ანტიკური ხანის სამაროვანი;
7. ადრე შუა საუკუნეების ხანის სამაროვანი;
8. ადრე ბრინჯაოს ხანის ნამოსახლარი;
9. გვიან ბრინჯაო-ადრე რკინის ხანის ნამოსახლარი;
10. ადრე შუა საუკუნეების ნამოსახლარი;
11. განვითარებული შუა საუკუნეების ნამოსახლარი;
12. გვიანი შუა საუკუნეების ციხე და დასახლება.

როგორც ძეგლის მოკლე მომიხილვიდანაც ჩანს, მოდინახეს მეცნიერული მნიშვნელობა საკმაოდ დიდია და იგი ნამდვილად ეროვნული არქეოლოგიის ერთ-ერთი საეტაპო ძეგლია. ეჭვს გარეშეა, რომ “მოდინახეს” არქეოლოგიური ძეგლები კიდევ დიდხანს იქნება არქეოლოგიის სხვადასხვა პერიოდის მკვლევართა ყურადღებისა და განსჯის საგანი.

ლიტერატურა

ბრაგვაძე 1998. ბრაგვაძე ზ. საირხე კოლხეთის სამეფოს სკეპტუხიის ცენტრი. საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმის ნარკვევები IV. თბილისი 1998

გაგოშიძე. გოგიბერიძე, მახარაძე 2006. გაგოშიძე ი., გოგიბერიძე ნ., მახარაძე გ. ითხვისის სამაროვანი. არქეოლოგიური ჟურნალი. IV. თბილისი 2006

კაპანაძე 2006. კაპანაძე ნ. საჩხერის ადრეული შუა საუკუნეების სამაროვანი. არქეოლოგიური ჟურნალი IV. თბილისი 2006

კაპანაძე 2014. კაპანაძე ნ. მოდინახეს შუა საუკუნეების ნამოსახლარი. არქეოლოგიური მაცნე I. თბილისი 2014

მახარაძე. წერეთელი 2000. მახარაძე გ. წერეთელი მ. მოდინახეს ანტიკური ხანის სამარხები. არქეოლოგიური ჟურნალი I. თბილისი 2000

ნადირაძე 1975. ნადირაძე ჯ. ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები. თბ. 1975

ნადირაძე 1990. ნადირაძე ჯ. საირხე საქართველოს უძველესი ქალაქი. თბილისი 1990

Куфтин 1974. Куфтин Б.А. Маршрутная Экспедиция в бассейны рек Лиавхи, Проне, Квирилы среднего Риони в 1951 году. საქართველოს ს.ჯანაშიას სახელობის სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე **XXX-V.** თბილისი 1974

ილუსტრაციების აღწერა:

სურ. 1 ბედენური კულტურის კერამიკა. სამარხი 41. ქ.ნ. III-II ათასწლეულის მიჯნა.

სურ. 2 ოქროს საკიდი ხვია. სამარხი 41. ქ.ნ. III-II ათასწლეულის მიჯნა.

სურ. 3 ოქროს მძივი. სამარხი 41. ქ.ნ. III-II ათასწლეულის მიჯნა.

სურ. 4 ვერცხლის საკიდები. სამარხი 41. ქ.ნ. III-II ათასწლეულის მიჯნა.

სურ. 5 ეგეოსური ვაზა. ქ.ნ. XV—XIV საუკუნე.

სურ. 6 მიკენური სატევარი. ქ.ნ. XV—XIV საუკუნე.

სურ. 7 ქოთანი. გვიან ბრინჯაოს ხანა.

სურ. 8 ბრინჯაოს შუბისპირი. გვიან ბრინჯაოს ხანა.

სურ. 9 ატიკური შავლაკიანი ჯამი. ქ.ნ. V საუკუნე.

სურ. 10 თიხის დოქი. ქ.ნ. IV საუკუნის მეორე ნახევარი.

სურ. 11 დოქი. IV საუკუნის პირველი ნახევარი.

სურ. 12 ხელადა. IV საუკუნის პირველი ნახევარი.

სურ. 13 ვერცხლის სურა. IV საუკუნის პირველი ნახევარი.

სურ. 14 ოქროთი სემკული რკინის სატევარი. IV საუკუნის პირველი ნახევარი.

სურ. 15 დიადემა. IV საუკუნე.

სურ. 16 მუსიკალური ინსტრუმენტი წინნილა. IV საუკუნე.

სურ. 17. ინტალიო მარსის გამოსახულებით. IV საუკუნე.

სურ. 18. ინკუსტრირებული ოქროს ბალთა. IV საუკუნე.

სურ. 19 ოქროს საკიდი ძონის თვლით. IV საუკუნე.

სურ. 20 ოქროს საყურეები ალმადინის თვლებით. IV საუკუნე.

სურ. 21 ოქროს თვალბუდიანი ბეჭედი. IV საუკუნე.

სურ. 22 კონსტანტინე პირველის სოლიდი. IV საუკუნე.

სურ. 23 ვერცხლის საკერებელი ტოლფერდა ჯვარი. V-VI საუკუნე.

MODINAKHE

Zurab Bragvadze

The castle of Modinakhe, overlooking a spectacular gorge of the Kvirila River and the mountains of Imereti and Racha, is set on a steep slope at an altitude of 700 meters, at one kilometer north of Sachkhere. According to oral tradition, the nobleman Papuna Tsereteli had the castle built in order to win the heart of his future father-in-law, as the latter – nobleman Davit Abashidze disapproved of his daughter’s sweetheart Papuna due to not owning a castle. Papuna had the castle built and sent a message to his future father-in-law: ‘Come and look at (modi nakhe [in Georgian]) the castle I possess!’ This is how it was given the name ‘Modinakhe’.

Taking control of Modinakhe had always been tough for enemies, as it is quite a remote area. Moreover, it is situated on an inaccessible hill. Not a single invader had ever reached success while attacking it.

Presently, the walls of Modinakhe are badly damaged; there is no trace of the towers either and, despite this fact, Modinakhe still makes great impression on visitors. The castle has always attracted scholars’ interest – it is one of the landmarks of national archaeology.

Doctor of Historical Sciences, Prof. Zurab Bragvadze tells the readers of ‘Online Archaeology’ about the castle of Modinakhe, its cardinal importance and archaeological research.

An archaeological site of Modinakhe is situated on the southern slope of the late medieval castle Modinakhe, north-west of the town of Sachkhere. It was first spotted by Boris Kufin, who excavated late Hellenistic burials here in 1951 [*Курфин 1974; 145-146*].

An archaeological expedition of Shalva Amiranashvili Georgian State Museum of Fine Arts conducted excavations on the site in 1966-1981 under the leadership of Jurkha Nadiradze. Outcomes of these excavations, mainly the

LANDMARK SITES

stratigraphy of the settlement layers and the burials of the Classical period, are represented in J. Nadiradze's monograph [J. Nadiradze 1975].

In 1991 the earthquake damaged the burials at Modinakhe and due to this reason small-scale archaeological works were resumed here later under the supervision of G. Makharadze. As a result, remnants of a Middle Bronze Age burial, as well as several early medieval tombs that had been damaged by the earthquake, were cleaned.

It must be emphasized that among the archaeological campaigns carried out at Modinakhe the most fruitful were those conducted under J. Nadiradze. It was in these years that the material particularly important for Georgian archaeology was revealed and main periods of the site were estimated. Modinakhe belongs to the group of the rare archaeological sites where an uninterrupted trace of habitation is evidenced from the Early Bronze Age to the late medieval epoch including.

The Early Bronze Age at Modinakhe is represented by a settlement-site of the final stage of Kura-Araxes Culture. The settlement-site covers a rather vast area – about 700 sq. m. The uncovered archaeological material is mainly pottery whose parallels are displayed at such classical sites of this period as Amiranis Gora in Akhaltsikhe, Tsartsis Gora in Sachkere, Nacherkezevi, etc.

Particularly important is the second stage of Modinakhe, which covers the period of the turn of the Early and Middle Bronze ages. In this period special interest is drawn by the fact of the discovery of black-varnished ceramics typical of Bedena Culture. From this period through the whole Middle Bronze Age, Modinakhe is represented by a vast cemetery where burials of the end of the Middle Bronze Age (16th -15th cc BC) were evidenced. It should be emphasized that, after the cemetery of Brili, Modinakhe was the second site of the Middle Bronze Age that has been excavated in western Georgia and, if we consider that other burial complexes of this epoch have not been identified in western Georgia so far, the significance of the discoveries at Modinakhe is invaluable for the study of the history and culture of the II millennium BC. Apart from the middle-bronze-age burials, Modinakhe revealed those of the transitional period from the Middle Bronze to the Late Bronze ages (14th c

LANDMARK SITES

BC) and Late Bronze period ones (13th -11th cc BC) as well. Great contribution to the research of the II millennium BC burial complexes was made by the late archaeologist Gocha Lomtadze, who did in-depth investigation of each complex of the mentioned epochs. Primary publications on the research of the site also belong to him. The publications are available in the first, second and third issues of the *Archaeological Journal* of the Georgian Museum of Fine Arts.

The settlement of Modinakhe was on the rise during the Bronze Age. Archaeological sites of the II millennium BC give tangible material about the relationship of various archaeological cultures and provide abundant information about foreign contacts of Kartvelian tribes with the Aegean world. The traditions of the Bronze Age continue through the following epoch, which is represented at Modinakhe by a late-Bronze – early-Iron age settlement-site and the cemetery of the 7th -6th cc BC. The material demonstrates the tendencies characteristic to the period of wide adoption of iron and the peculiarities that this epoch brought to Georgia. This stage is distinguished by strengthening of Colchian Culture, which is clearly reflected in the archaeological finds. They display artifacts typical of Colchian Culture: zoomorphic and fluted pottery, jugs with tubular handles, bowls with inturned rims, Colchian drinking vessels, etc.

The Classical period, the 5th -4th cc BC, is the time of the rise of Colchian Kingdom. A number of splendid archaeological sites of this epoch have been investigated in western Georgia, including the Kvirila Gorge. It is this period that the rich burials of Itkhvisi belong to [Gagoshidze, Gogiberidze, Makharadze 2006; 4-43] and, indeed, the renowned city-site of Sairkhe, which provided unique archaeological material and which is a totally new page in terms of investigation of the history of ancient Georgia [Nadiradze 1990].

In the 5th -4th cc BC Sairkhe was the political, administrative and religious center of one of the *skeptukhia* (administrative unit) of the Kingdom of Colchis in Zemo Imereti. It was the dominant settlement on the upper stretch of the Kvirila Gorge. The archaeological sites contemporaneous to Itkhvisi and Modinakhe document that, apart from the main cities, the *skeptukhia* also embraced other advanced urban-type settlements and in the 5th -4th cc BC Modinakhe, together with Itkhvisi, was a settlement of this very type [Bragvadze

LANDMARK SITES

1998; 67-68]. The 5th -4th cc BC at Modinakhe is represented by a cemetery [Makharadze, Tsereteli 2000; 60-72]. It is also remarkable that Modinakhe was one of the first archaeological sites in western Georgia to reveal the import of the Classical epoch [Nadiradze 1975; 11].

The following period of the rise of Modinakhe settlement coincides with the transitional period from the Classical to the medieval epochs. Eighty tombs of late Classical – early medieval periods have been investigated here. The burials cover four chronological groups: the first half of the 4th c; the second half of the 4th c – turn of the 5th c; 5th -6th cc and the 7th c [Kapanadze 2006; 62-78].

Late Classical period burials of Modinakhe easily occupy a special place among the archaeological complexes of the period in question. After Armaziskhevi, Samtavro, Kldeeti, Urnisi and Ertso, it was at Modinakhe that rich burials of this epoch were excavated which contain highly artistic works of goldsmithery, toreutics, weapons, and pottery. Musical instruments, gold coins of late Roman period and a wide assortment of clothing accessories also come across. So far, the Classical period cemetery of Modinakhe has been the only archaeological site which yielded a fourth-century diadem, solidi of Constantine I and Constancius II, and a dagger decorated with gold. General analysis of the burials suggests that they belonged to the representatives of the upper class and military aristocracy whose primary function was to protect the trade and transit roads running along the upper stretch of the Kvirila Gorge and ensure their safety.

Modinakhe has also great significance in terms of investigation of the genesis of early Christian culture. Early medieval burials have revealed various artifacts that are associated with advent and establishment of Christianity (pendants with depictions of crosses, an equal-armed cross to be sewn on clothes). Cemeteries disappear at Modinakhe by the mid-7th century. This occurrence must be related to Arab invasions. However, habitation on the southern slope of Modinakhe still continues to exist [Kapanadze 2014; 112] and, as it seems, building of a grandiose castle here in the 18th century must be a certain continuation of this settlement.

Thus, archaeological sites of the following epochs are represented on the

LANDMARK SITES

southern slope of Modinakhe:

- Cemetery of the turn of the 3rd -2nd cc BC;
- Cemetery of the Middle Bronze Age;
- Cemetery of the Late Bronze Age;
- Cemetery of the Early Iron Age;
- Cemetery of the early Classical- Hellenistic epoch;
- Cemetery of the late Classical period;
- Cemetery of the early medieval epoch;
- Settlement-site of the Early Bronze Age;
- Settlement-site of the late Bronze – early Iron age;
- Settlement-site of the early medieval epoch;
- Settlement-site of the high medieval epoch;
- Castle and settlement of the late medieval epoch.

As the brief review of the site shows, Modinakhe has great scientific significance and it definitely is one of the landmark sites of national archaeology. There is no doubt that Modinakhe's archaeological sites will be the subject of interest and discussion for the researchers of different periods of archaeology well into the future.

Reference:

Bragvadze 1998. Bragvadze Z. *Sairkhe kolkhetis samepos skeptukhiis tsentri*. Studies of the Georgian Museum of Fine Arts IV. Tbilisi 1998.

Gagoshidze, Gogiberidze, Makharadze 2006. Gagoshidze I., Gogiberidze N., Makharadze G. *Itkhvisis samarovani*. Archaeological Journal. IV. Tbilisi 2006.

Kapanadze 2006. Kapanadze N. *Sachkheris adreuli shua saukuneebis samarovani*. Archaeological Journal IV. Tbilisi 2006.

Kapanadze 2014. Kapanadze N. *Modinakhes shua saukuneebis namosakhlari*. Archaeological Messenger I. Tbilisi 2014.

Makharadze, Tsereteli 2000. Makharadze G., Tsereteli M. *Modinakhes antikuri khanis samarkhebi*. Archaeological Journal I. Tbilisi 2000.

Nadiradze 1975. Nadiradze J. *Kvirilis kheobis arkeologiuri dzeglebi*. Tbilisi 1975.

LANDMARK SITES

Nadiradze 1990. Nadiradze J. *Sairkhe sakaertvelos udzvelesi kalaki*. Tbilisi 1990.

Куфтин **1974.** Куфтин Б.А. Маршрутная Экспедиция в бассейны рек Лиакви, Проне, Квирилы среднего Риони в 1951 году. Messenger of the Janashia Georgian State Museum XXX-B. Tbilisi 1974.

Description of illustrations:

Fig. 1. Pottery of Bedena Culture. Burial N41. Turn of the III-II millennia BC

Fig. 2. Gold spiral pendant. Burial N41. Turn of the III-II millennia BC.

Fig. 3. Gold bead (necklace) . Burial N41. Turn of the III-II millennia BC.

Fig. 4. Silver pendants. Burial N41. Turn of the III-II millennia BC.

Fig. 5. Aegean vase. 15th -14th cc BC.

Fig. 6. Mycenaean dagger. 15th -14th cc BC.

Fig. 7. Pot. Late Bronze Age.

Fig. 8. Bronze spearhead. Late Bronze Age.

Fig. 9. Black-varnished bowl of Attica. 5th c BC.

Fig. 10. Ceramic jug. Second half of the 4th c BC.

Fig. 11. Jug. First half of the 1st c.

Fig. 12. Jar. First half of the 4th c.

Fig. 13. Silver decanter. First half of the 4th c.

Fig. 14. Iron dagger decorated with gold. First half of the 4th c.

Fig. 15. Diadem. 4th c.

Fig. 16. Musical instrument – cymbal. 4th c.

Fig. 17. Intaglio with the image of Mars. 4th c.

Fig. 18. Incrusted gold buckle. 4th c.

Fig. 19. Gold pendant with garnet. 4th c.

Fig. 20. Gold earrings with almandines. 4th c.

Fig. 21. Gold finger-ring with bezel. 4th c.

Fig. 22. Solidus of Constantine I. 4th c.

Fig. 23. Equal-armed silver cross to be sewn on garment. 5th -6th cc.

ქორალოს ეკლესიის წარწერა

გიორგი გაგოშიძე

ლაგოდების მახლობლად, ტყეში ქორალოს ეკლესიის არქეოლოგიური შესწავლის დროს (არქ. დ. ყვავაძე), ნანგრევებში ქართული წარწერა გამოვლინდა. ცამეტსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა ორნავიანი ეკლესიის (VII-VIII სს.) სამხრეთი კარის ტიმპანზე იყო ამოკვეთილი. წარწერა ძლიერ დაზიანებულია, მისი პირველი ექვსი სტრიქონი ფრაგმენტირებულია და შინაარსის დადგენა ძნელია; წარწერის შემორჩენილი ნაწილიდან ვიგებთ, რომ იგი შეწირულობის დოკუმენტია, რომელიც მეტყველებს მასზე, რომ: უცნობი პირი, რომლის სახელი დაკარგულია, მეფეებისა და თავისი სულის სალოცველად ამ საყდარს სწირავს „ხანასი ქალამაჩის უბანს“.

წარწერაშივე იხსენიება ადარნასე მეფე, დინარ დედოფალი, აბლა მეფე, ბაქარ ერისთავთ-ერისთავი...

ცნობისათვის

ლაგოდები და მისი მიმდებარე ტერიტორიები საქართველოს ერთ-ერთ პროვინცია ჰერეთს ეკუთვნოდა. ამ წარწერაში ფიქსირებული არიან X საუკუნის ისტორიული პირები: ჰერეთის მეფე ადარნასე პატრიკი (დაახლ. 906-943 წწ.), მისი მეუღლე დინარ დედოფალი - ბაგრატიონთა სახლის წარმომადგენელი, ადარნასე II-ის ასული († 896 წ.), გურგენ IV ერისთავთ-ერისთავის († 941 წ.) და.

„მატიანე ქართლისას“ ცნობით, დინარის სახელთანაა დაკავში-

ცნობისათვის

რებული ჰერეთის სამთავროს მართლმადიდებლობაზე მოქცევის ისტორია. მისი შვილი - იშხანიკი იყო ჰერეთის პირველი მართლმადიდებელი მეფე...

ვფიქრობ, წარწერაში ნახსენები დაქარაგმებული სიტყვა - აბლა, იშხანიკის არაბული სახელი უნდა იყოს. მატიანე ქართლისაშვი XI საუკუნის დასაწყისის ისტორიებთან დაკავშირებით იხსენიება ჰერეთის მთავარი აბულალი, რომელიც ერთიანი საქართველოს პირველმა მეფემ ბაგრატ III-ემ ახლად შემოერთებული ჰერეთის მთავრად დასვა.

წარწერაში, აგრეთვე, მოხსენიებულია ბაქარ ერისთავთ-ერისთავი - X საუკუნის ჰერეთის დიდი მოხელე.

დასკვნა

წარწერა მრავალმხრივ საინტერესო დოკუმენტია, იგი ნათლად მიგვანიშნებს უტყუარ ფაქტზე: ჰერეთი ოდითგანვე ქართული მხარე იყო!

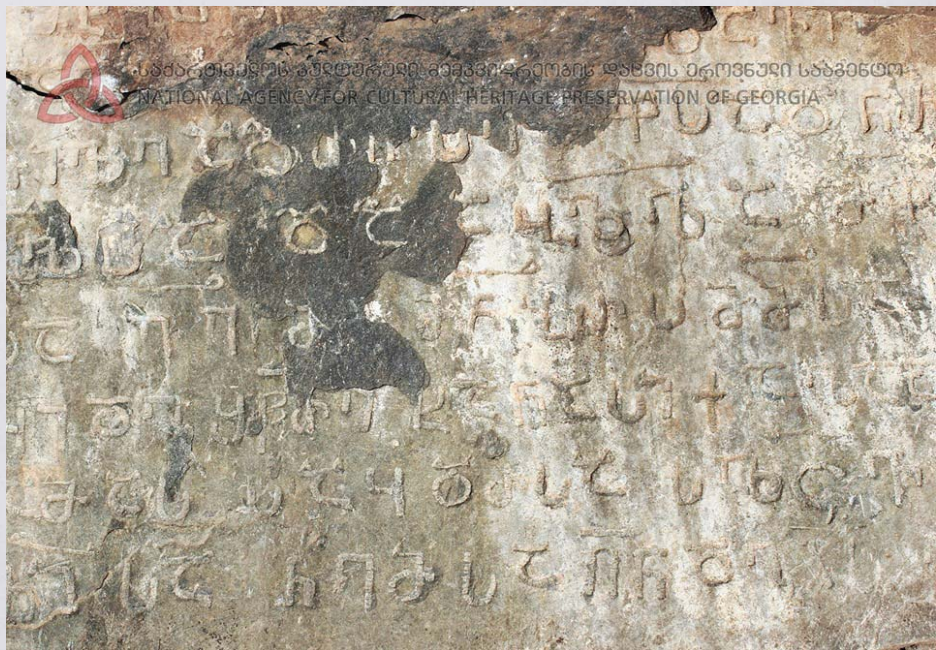
შესაბამისად, ყბადაღებული რიტორიკა მასზე, რომ თითქოს, აქ ძველად ქართველების მიერ ასიმილირებული მოსახლეობა ბინადრობდა, ერთადერთ მიზანს - ისტორიის გაყალბებასა და ამით პოლიტიკური უპირატესობის მოპოვებას ემსახურება.

P.S. წარწერის კვლევაზე მუშაობა დაწყებულია საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულ სააგენტოში: გაკეთდა მისი ასლი, ამჟამად მიმდინარეობს ისტორიულ პირთა იდენტიფიცირების პროცესი, ვიკვლევთ წარწერაში დამონმებული ტოპონიმის რაობას და სხვ.

კვლევის საბოლოო შედეგებს მომავალ პუბლიკაციებში გავაცნობთ საზოგადოებას.

სანტონის მონასტრის

N. B.

INSCRIPTION OF KOCHALO CHURCH

George Gagoshidze

Archaeological investigation carried out on Kochalo Church (archaeologist D. Kvavadze), situated in the forest near Lagodekhi, revealed an inscription in the ruins of the church. The thirteen-line asomtavruli (capital) inscription was carved out on the tympanum of the southern door of the two-nave church (7th -8th cc). The inscription is badly damaged. The first six lines are fragmented which makes it difficult to identify its content; according to the surviving part of the inscription we learn that it is a document of donation – an unknown person whose name is missing, donates this church to “the district of Khanasi Kalamachi” to pray for kings’ and his soul.

The inscription mentions King Adarnase, Queen Dinar, King Ablla, Grand Duke Bakar...

Nota Bene

Lagodekhi and its adjacent territories belonged to one of the provinces of Georgia – Hereti. The inscription registers historical figures of the tenth century: King Adarnase Patrik of Hereti (ca. 906-943), his spouse Queen Dinar – representative of the royal house of Bagrationi, daughter of Adarnase II (†896) and sister of Grand Duke Gurgen IV (†941).

According to 'Chronicles of Kartli', the history of conversion of Hereti to Orthodoxy is associated with the name of Queen Dinar. Her son, Ishkhanik, was the first Orthodox king of Hereti.

In my opinion, the word 'Ablla', written with contractions in the inscription, must be the Arabic version of Ishkhanik. In the context of the stories of the beginning of the 11th century, the same 'Chronicles' mention the ruler of Hereti Abulali, who was made the governor of the newly annexed Hereti by the first king of integrated Georgia Bagrat III.

The inscription also mentions Grand Duke Bakar – a great official of Hereti in the 10th century.

Conclusion

The inscription is an interesting document in many ways. It clearly points out a certain fact: Hereti has been a Georgian land from the very beginning!

Consequently, the notorious narrative that once here lived people who had been assimilated by Georgians serves a single purpose – to distort the history and gain political advantage.

P.S. Investigation of the inscription has already started in the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia: the copy has been prepared and the process of identification of the historic figures is underway; the essence of the toponym documented in the inscription is being examined, etc.

The outcomes of the research will be provided to general public in future publications.

პროექტი

არქეოლოგია სკოლებში

ლევან ლოსაბერიძე

2015 წელს საქართველოში დაარსდა „ახალგაზრდა არქეოლოგთა საზოგადოება“, რომლის მრავალ მიზანთა შორის უმთავრესი გახლავთ: არქეოლოგიური ძეგლების დაცვა, არქეოლოგიის, როგორც მეცნიერების განვითარება და პოპულარიზაცია; არქეოლოგიური კვლევების თანამედროვე ტექნოლოგიების დანერგვა; სხვადასხვა საგანმანათლებლო აქტივობისა და პროექტის განხორციელება და სხვ. შესაბამისად, „ახალგაზრდა არქეოლოგთა საზოგადოება“ დაარსების დღიდან დღემდე აქტიურად ახორციელებს პროექტებს არქეოლოგიის პოპულარიზაციისა და განვითარების მიმართულებით. მისი ერთ-ერთი პირველი სერიოზული

112-ე სკოლა

ნარმატება არქეოლოგიის ელექტრონული ბიბლიოთეკის შექმნა (www.archaeolib.ge) იყო. ბიბლიოთეკის კატალოგი და მომხმარებელთა რაოდენობა წლიდან წლამდე იზრდება.

მცირე ბიუჯეტითა და

დიდი ენთუზიაზმით „ახალგაზრდა არქეოლოგთა საზოგადოება“ მუდამ ახერხებდა და ახერხებს მრავალი მნიშვნელოვანი საგანმანათლებლო პროექტის განხორციელებას, მაგ.: უზრუნველყო ექსპერიმენტული არქეოლოგიის ვორქშოფებისა და არქეოლოგიური ლექციების რამდენიმე კურსის ჩატარება, რის შედეგადაც უნივე-

192-ე სკოლა

62-ე სკოლა

რსიტეტებში დაინერგა სხვადასხვა ნოვაცია, ხელი შეეწყო სტუდენტების დაახლოვებას მუზეუმებთან და იქ მოღვაწე მეცნიერებთან.

„ახალგაზრდა არქეოლოგთა საზოგადოება“ უკვე რამდენიმე წელია ახორციელებს პროექტს „არქეოლოგია სკოლებში“. „ონლაინ არქეოლოგია“ წარმატებებს უსურვებს ახალგაზრდებს და თავის მკთხველს სთავაზობს ინფორმაციას „ახალგაზრდა არქეოლოგთა საზოგადოების“ ამ ახალი საგანმანათლებლო ატრაქციის შესახებ.

მაშ ასე, პროექტს „არქეოლოგია სკოლაში“ - მის მიზნებს, მიღწეულ თუ სამომავლო შედეგებს წარმოგიდგენთ ახალგაზრდა არქეოლოგი ლევან ლოსაბერიძე.

ლევან ლოსაბერიძემ მიმდინარე წელს დაამთავრა ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის მაგისტრატურა და სწავლის გაგრძელებას გეგმავს პოლონეთში, ვარშავის უნივერსიტეტში. ამჟამად მუშაობს საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში, ხელოვნების მუზეუმის უფლისციხის არქეოლოგიურ ფონდში. ის უკვე შვიდი წელია, რაც არქეოლოგიურ ექსპედიციებში მონაწილეობს. ლევან ლოსაბერიძე 2014 წლიდან ქართულ-ავსტრალიური ექსპედიციის წევრია, რომელიც გათხრებს აწარმოვებს სამცხე-ჯავახეთში, ჭობარეთისა და ზველის არქეოლოგიურ ძეგლებზე. ის სამი წლის განმავლობაში მუშაობდა ქართულ-კანადურ ექსპედიციაში გადაჭრილ გორაზე; მონაწილეობდა დმანისის პალეოანთროპოლოგიურ საზაფხუ-

ლო სკოლაში, გუდაბერტყას, ბეშთაშენისა და სხვა არქეოლოგიურ ექსპედიციებში. მისი ინტერესის ძირითადი სფერო ლანდშაფტის არქეოლოგიაა და ამ მიმართულების ფარგლებში მონაწილეობს სხვადასხვა რეგიონის ლანდშაფტურ კვლევებში, მაგ., მარნეულის, გარდაბნისა და შირაქის არქეოლოგიურ დაზვერვებში.

ლევან ლოსაბერიძემ რამდენიმე თანაკურსელთან ერთად, 2015 წელს არასამთავრობო ორგანიზაცია - „ახალგაზრდა არქეოლოგთა საზოგადოება“ ჩამოაყალიბა.

ჩვენი საზოგადოების მიზანია, არქეოლოგია გახდეს მოსწავლეთა სასწავლო ცხოვრების ნაწილი, ამიტომ ბოლო წლების განმავლობაში აქტიურად ვთანამშრომლობთ საჯარო სკოლებთან. მინდა აღვ-

90-ე სკოლა - არმაზციხე

90-ე სკოლა - რა სად როდის

ნიშნო, რომ მოსწავლეებთან არქეოლოგიაზე საუბარი, არა მხოლოდ ჩვენი ინიციატივაა, არამედ სხვადასხვა სკოლის ისტორიის მასწავლებელთა სურვილიც იყო. პირველივე ასეთი ლექციის შემდეგ, უამრავი ისტორიის მასწავლებელი დაინტერესდა ამ პროექტით და მიგვიწვიეს თავიანთ სკოლებში.

იტალიური სკოლა ცისკარი

საზოგადოების მოულოდნელი ინტერესი ჩვენთვის დიდი სტიმული გახდა და დავთანხმდით ლექციების ჩატარებაზე სხვადასხვა რეგიონის სკოლებში ყოველგვარი ანაზღაურების გარეშე. საზოგადოებრივ სანყისებზე ჩატარებულმა ლექციებმა მნიშვნელოვანი შედეგი გამო-

ილო: შეუდარებლად ამაღლდა მოსწავლეების ცოდნის დონე. ერთი სიტყვით, ეს პროექტი აღმოჩნდა ორმხრივად სასარგებლო: ბავშვები განსხვავებული გაკვეთილებით უდიდეს სიამოვნებას იღებდნენ, ჩვენ კი მათი გულწრფელი ემოციები, ჩართულობა, საინტერესო კითხვები სამომავლო აღმაფრენას გვანიჭებდა.

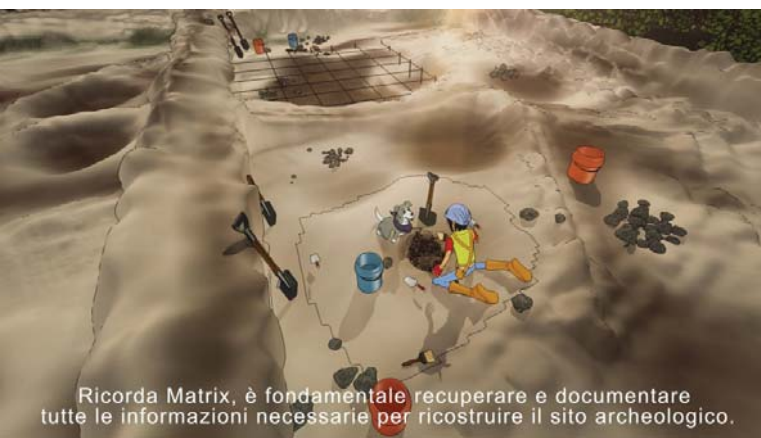
ლექციების დროს თავადაც ბევრ სიახლეს ვსწავლობდით, ყოველი ახალი ლექცია ახალი გამოცდილება გახლდათ. განსაკუთრებულად მინდა აღვნიშნო, რომ ამ ლექციებში ჩართულობა დიდად სასარგებლო იყო ჩვენი ახალბედა ნევრებისთვის, რომლებიც ლექტორთა ასისტენტების ფუნქციას ასრულებდნენ. სასიამოვნოა ის, რომ ბევრი მათგანი დღეს უკვე თავად ატარებს მსგავს ლექციებს.

ჩვენი ლექცია-პრეზენტაციები სპეციალურად არის მორგებული სკოლის მოსწავლეებზე. მუდმივად ვცდილობთ, რომ პრეზენტაციის მსვლელობისას მოსწავლეების მაქსიმალურ აქტივობას მივაღწიოთ. სალექციო კურსი დაყოფილია ხუთ ფაზად და ის შედგება არქეოლოგიის მნიშვნელობის წარმოჩენით, მოსწავლეთა ინტერაქტიული ჩართულობით საკითხებზე - რა არის არქეოლოგია, ინტერნეტში გავრცელებული ე.წ. **Fake News**, „ინდიანა ჯონსის არქეოლოგია“ vs ნამდვილი არქეოლოგია, თანამედროვე ტექნოლოგიებისა და სხვადასხვა მეცნიერების როლი არქეოლოგიის განვითარებაში, შავი არქეოლოგია, არქეოლოგიური პერიოდები, მნიშვნელოვანი აღმოჩენები და ა.შ.

ასევე მინდა აღვნიშნო, რომ სკოლების დაინტერესებასთან ერთად გაიზარდა ჩვენი მხარდამჭერი ადამიანებისა თუ ორგანიზაციების რიცხვი. პრაქტიკულად პროექტის დაწყების დღიდანვე აქტიურად ვთანამშრომლობთ იტალიურ ორგანიზაციასთან **“Associazione Culturale Ikarus”**. მასთან ერთად გამოვეცით ქართულენოვანი კომიქსი „ჯეკი და მატრიქსი: არქეოლოგები“. ორგანიზაცია **Ikarus**-ის დამფუძნებელი გახლავთ იტალიელი არქეოლოგი, მირკო ფურლანეტო, რომელიც უკვე მრავალი წელია საქართველოში, ქართული იტალიურ ექსპედიციებში მონაწილეობს (ხელმძღვანელი პროფ. ელენა როვა) და კომიქსის შექმნის იდეაც სწორედ საქართველოში მოიფიქრა.

კომიქსის შესახებ:

კომიქსის მთავარი პერსონაჟები არიან არქეოლოგი ჯეკი და მისი პარტნიორი, ძალი მატრიქსი. ისინი სხვადასხვა მნიშვნელოვან აღმოჩენას აკეთებენ საქართველოში. კომიქსის პირველი ნომერი უკავშირდება ნაცარგორას (სადაც ქართულ-იტალიური პროექტის პირველი ეტაპი მიმდინარეობდა) და იქ დადასტურებულ ადამიანის გამოსახულების თიხის ფილას. მეორე ნომერში კი ჯეკი და მატრიქსი დედოფლის გორაზე აღმოაჩენენ ცხოველის ფორმის ღვინის სასმისს, რომელიც ადრე ბრინჯაოს ხანით თარიღდება. ეს კომიქ-

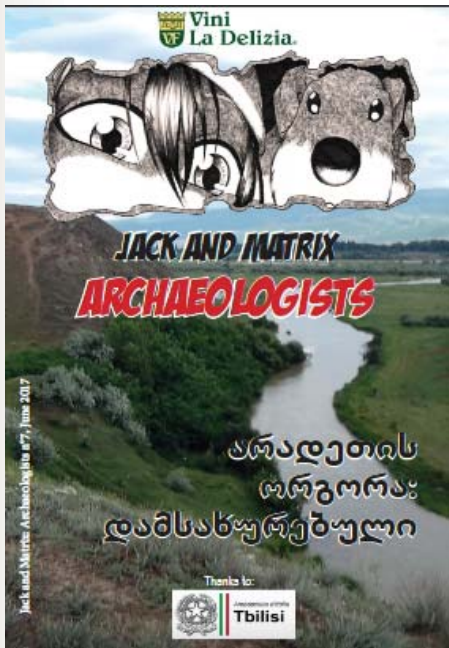
კადრი მულტფილმიდან

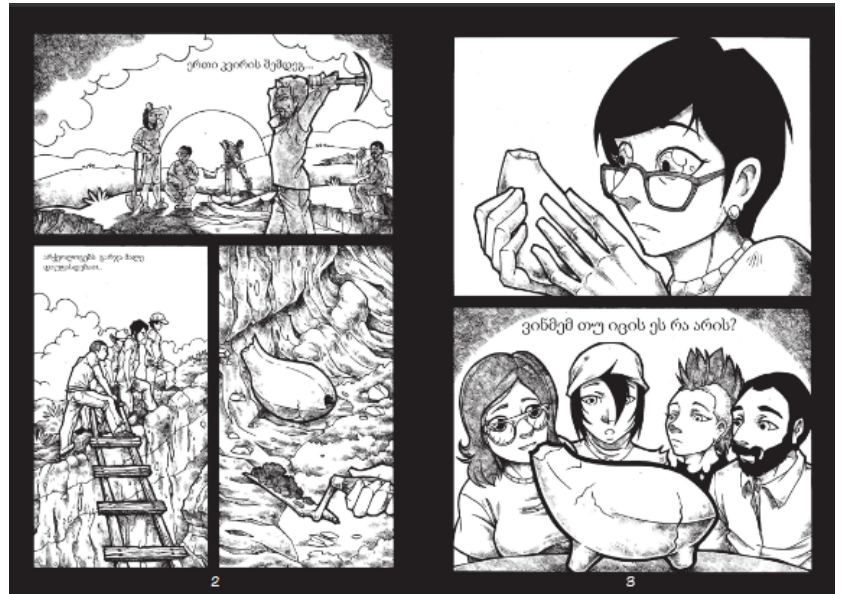
კადრი მულტფილმიდან

სები დღეისთვის უკვე 500-მდე სკოლის მოსწავლის საყვარელი საკითხავი გახდა. გარდა ამისა, ორგანიზაცია Ikarus-მა შექმნა მოკლემეტრაჟიანი მულტფილმი, რომელიც ჯეკისა და მატრიქსის ისტორიას ეკრანზე აცოცხლებს და მოსწავლეებს მულტიპლიკაციის ვირტუალურ ფორმატში აცნობს ნაცარგორის აღმოჩენის ისტორიას, აგრეთვე, მნახველს უზიარებს ბედნიერი არქეოლოგის ემოციებს, რომლებსაც მასში საკუთარი მონაპოვარის მუზეუმის გამოფენაზე დანახვა იწვევს. და ბოლოს, Ikarus-მა ბავშვებისთვის შექმნა არაჩვეულებრივი სამაგიდო თამაში, რომლის მიხედვითაც მოსწავ-

ლეებმა ბარათებში დამალული ერთნაირი ნივთები (თიხის ჭურჭელი, ქანდაკება, მძივი, ფუნჯი, ქაფჩა და ა.შ.) უნდა იპოვონ და ისინი დაფაზე, თავიანთ კუთვნილ ადგილზე განათავსონ. ამ გასართობ, თუმცა არც თუ ისე ადვილ დავალებას ბავშვები დიდი ინტერესითა და მონდომებით ართმევენ თავს და ჯანსაღი კონკურენციის ფონზე

კომიქსის გარეკანი

კომიქსის შიდა მხარე

ცდილობენ სხვა ჯგუფებზე ადრე შეავსონ დაფა აღმოჩენილი ნივთებით.

აქვე უნდა ვახსენო იტალიის საელჩოს დამსახურება ჩვენი პროექტის აქტიური განვითარების საქმეში. მათი შემოთავაზებით ჩვენ ჩავატარეთ არქეოლოგიური ლექციები თბილისის იმ სკოლებში, სადაც იტალიური ენა ისწავლება. პროექტის ძირითადი მიზანი იყო, მოსწავლეებს მიეღოთ ინფორმაცია იტალიის საგარეო საქმეთა სამინისტროს მიერ დაფინანსებული ქართულ-იტალიური არქეოლოგიური პროექტის შესახებ, ასევე მიეღოთ ზოგადი ცოდნა არქეოლოგიის სფეროში, რაც ჩვენ, პრეზენტაციასთან ერთად, ზემოხსენებული შემეცნებით-გასართობი აქტივობებით, საკმაოდ წარმატებით განვახორციელეთ.

ჩვენი შემეცნებითი კურსი არ ამოიწურება მხოლოდ კლასში ჩატარებული პრეზენტაციებითა და სხვადასხვა თამაშით. ჩვენი მიზანია, რომ მოსწავლეებს დაამახსოვრდეთ ყოველივე ის, რასაც ვასწავლით არქეოლოგიის შესახებ, რამდენადაც ეს შესაძლებელია ხანმოკლე ურთიერთობის ფარგლებში. სწორედ ამიტომ, ჩვენ მათ ხშირად ვთავაზობთ დამატებით ლექციებს კლასის გარეთ, მუზეუმებსა და არქეოლოგიურ ძეგლებზე, რაც ვფიქრობთ, წარუშლელ შთაბეჭდილებას ახდენს მოსწავლეებზე. ამ აქტივობების შედეგად მიღებული ცოდნის პრაქტიკაში გამოსაყენებლად მოზარდებს შე-

კრნანის მარჯი

ვთავაზებთ ცნობილი თამაშის - „რა? სად? როდის?“ არქეოლოგიური მიმართულების ინტერპრეტაცია. შეკითხვების ძირითადი ნაწილი ორიენტირებულია არა მხოლოდ ფაქტობრივი ცოდნის გამოვლენაზე, არამედ ლოგიკური აზროვნების უნარის წარმოჩენაზე, რაც ამ ტიპის თამაშის მთავარი იდეა გახლავთ. მოსწავლეთა სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ ისინი წარმატებით ართმევენ თავს კითხვებს და რამდენიმე ჯგუფს შორის თამაში საკმაოდ დაძაბული პაექრობის ფონ-

ზეც კი წარიმართა.

ვფიქრობთ, ეს პროექტი ხელს უწყობს არქეოლოგიის ცნობადობის ამაღლებას, მოსწავლეების ცნობიერების ზრდას, როგორც საკუთარი ქვეყნის კულტურისა და წარსულის შეცნობის კუთხით, ისე შავი არქეოლოგიისა და მიწის სამუშაოების დროს დაზიანებული ძეგლების პრევენციის მიმართულებით. გარდა ამისა, მსგავსი შემეცნებითი აქტივობები, განსაკუთრებით არქეოლოგიური ძეგლების მონახულება და მათი ისტორიების ადგილზე გაცნობა, გაზრდის ძეგლებისადმი ინტერესს და შეამცირებს ექსკურსიების დროს მათი დაზიანების შემთხვევებს.

დასასრულს, მინდა აღვნიშნო, რომ ეს პროექტი უკვე შეიძლება წარმატებულ აქტივობებს შორის მოვიანოთ, თუმცა ჯერ კიდევ დიდი მუშაობაა ჩასატარებელი. ჩვენ გველოდება უამრავი სკოლის უამრავი მოსწავლე, რომლებთან შეხვედრასაც მოუთმენლად ველით. გვსურს, რომ ეს პროექტი განვახორციელოთ რეგიონებში, სადაც უამრავი ნიჭიერი, დაინტერესებული და მოტივირებული მოზარდი სწავლობს, რასაც მოწმობს ჩვენი პროექტის ერთ-ერთი მონაწილის, სოფელ მჭადიჯვრის საჯარო სკოლის მე-7 კლასის მოსწავლის ემოციური წერილი, რომელიც მან ძალისის არქეოლოგიური მუზეუმ-ნაკრძალის დათვალიერებით მიღებული შთაბეჭდილებების გადმოსაცემად დაგვინერა, გთავაზობთ ამონარიდს:

“ძალისის ნაქალაქარზე უკვე ბევრი რამის თქმა შემიძლია. აქამდე არაფერი ვიცოდი, მაგრამ როდესაც არქეოლოგებმა გვიამბეს ასეთი ძველი ეპოქის ხალხის შესახებ, აღგვიწერეს მათი ცხოვრება და საქმიანობა ადვილად გავიგეთ ყველაფერი ამ ძეგლის შესახებ. ახლა ძალისის ნაქალაქართან დაკავშირებით შემიძლია ყველა კითხვაზე ამომწურავი პასუხის გაცემა. ეს ქალაქი შეიძლება ბევრად დიდი იყოს იმაზე, რაც ამჟამად აღმოჩენილია, რადგან აქ არის აბანოები, დასასვენებლები და ა.შ. რაც მიგვანიშნებს იმაზე, რომ იქ მდიდარი ადამიანების საცხოვრებელი იყო.

მე იქ ყველაფერი მომეწონა, ისეთი სილამაზე და გარემოა! თურმე ძალისის აბანოები განსაკუთრებული ყოფილა, ერთ ადგილას ცივი წყალი, მეორე ადგილას თბილი და მესამე ადგილას ცხელი წყალი ყოფილა! ეს წყალი მიღებით და ორთქლით ცხელდებოდა. იქ კიდევ ძალიან ბევრი და ძალზე საინტერესო რამ იყო. ყველაზე მეტი ყურადღება მიიქცია ლამაზად დახატულმა იატაკმა. მე ეს ადგილი საერთოდ არ ვიცოდი მხოლოდ მანქანის გავლის დროს ვხედავდი, წარმოდგენა არ მქონდა თუ ასეთი ლამაზი და საინტერესო იყო და არც მეცოდინებოდა რომ არა ჩვენი ლალი მასწავლებლისა და არქეოლოგების მონდომება. ამისთვის ყველას ძალიან დიდი მადლობა მინდა გადავუხადო. იმედი მაქვს, რომ კიდევ ბევრ ადგილას წაგვიყვანენ და კიდევ უფრო გავიღრმავებთ ცოდნას. დიდი მადლობა ყველას!”

PROJECT

ARCHAEOLOGY IN SCHOOLS

Levan Losaberidze

In 2015 the ‘Young Archaeologists’ Society’ was founded in Georgia. Among many objectives of the society, the principal ones are: protect archaeological sites, develop and popularize archaeology as a scientific field, implement advanced technologies of archaeological research, carry out various educational activities and projects, etc. Accordingly, since the day the ‘Young Archaeologists’ Society’ was founded, it has been implementing the projects of popularization and development of archaeology very intensively. Its first substantial success was creation of an electronic library of archaeology (www.archaeolib.ge). The number of the catalogue and consumers of the library is growing every year.

Having limited budget and great enthusiasm, the ‘Young Archaeologists’ Society’ has always succeeded to implement many important educational projects. For instance, it provided for holding several courses of experimental archaeological workshops and lectures, as a consequence of which different innovations were implemented in universities, bringing students closer to museums and the scientists working there was promoted, etc.

The ‘Young Archaeologists’ Society’ has been carrying out a project ‘Archaeology in Schools’ for several years. ‘Online Archaeology’ wishes success to the youths and offers its readers information about this new attraction of the ‘Young Archaeologists’ Society’.

Thus, the project ‘Archaeology in Schools’, its outcomes and future plans are presented by a young archaeologist Levan Losaberidze.

About the author:

Levan Losaberidze has graduated from the Ilia State University with a Master's degree this year and he is planning to continue his studies in Warsaw University, Poland. Presently, he is working at the Georgian National Museum, in the repository of Uplistsikhe of the Museum of Fine Arts. He has been participating in archaeological expeditions for seven years. Since 2014, Levan Losaberidze has been a member of the Georgian-Australian expedition which conducts excavations on archaeological sites in Samtskhe-Javakheti, Chobareti and Zveli. He took part in three campaigns of the Georgian-Canadian expedition at Gadachrili Gora, participated in the Dmanisi Paleoanthropological Summer School and archaeological expeditions at Gudabertka, Beshtasheni, etc. The main field of his interest is landscape archaeology and in this direction he takes part in landscape research of various regions doing archaeological prospecting works in Marneuli, Gardabani and Shiraki.

Together with his fellow students, Levan Losaberidze formed a non-governmental organization - the 'Young Archaeologists' Society' in 2015.

The aim of our Society is to make archaeology part of learning routine for young students. Therefore, in recent years we have been intensively cooperating with public schools. I would like to note that holding conversations with students about archaeology is not just our initiative, but the desire of teachers of history of different schools as well. After the very first lecture of this kind many teachers of history became interested in this project and invited us to their schools. The unexpected interest of the community became a strong incentive for us and we agreed to give lectures in schools of different regions without any payment. The lectures provided on a voluntary basis yielded important results: the level of knowledge of the students rose dramatically. This project turned out to be mutually beneficial: the students got pleasure from unconventional lessons, while we were inspired by their sincere emotions, involvement and interesting questions.

We in our turn learned a lot, every new lecture was new experience. I would like to emphasize that being engaged in these lectures was greatly beneficial for our novice members who acted as assistants to lecturers. It is

also pleasant that presently many of those give lectures themselves.

Our lectures and presentations are specially adjusted to school students. We permanently try to achieve maximal activity of students in the course of presentations. The course of lectures is divided into five phases and it comprises highlighting the importance of archaeology, students' interactive involvement in the following subjects: what is archaeology, so called fake news distributed on the internet, Indiana Jones' archaeology versus real archaeology, the role of modern technologies and different sciences in the development of archaeology, black archaeology, archaeological periods, important discoveries, etc.

I would also like to remark that alongside growing interest in schools, the number of individuals and organizations supporting us is growing as well. Since the first day of the project we have been cooperating with an Italian organization "Associazione Culturale Ikarus". We jointly published a Georgian-language comics 'Jack and Matrix: Archaeologists'. The organization *Ikarus* was founded by an Italian archaeologist Mirco Furlanetto, who has been participating in Georgian-Italian expeditions in Georgia for several years (leader Prof. Elena Rova) and it was in Georgia where the idea of creating the comics was born.

About the comics:

The main characters of the comics are archaeologist Jack and his partner, dog Matrix. They make various important discoveries in Georgia. The first issue of the comics is dedicated to Natsargora (where the first stage of the Georgian-Italian project was underway) and a ceramic slab with a human image evidenced there. However, in the second issue Jack and Matrix discover a drinking vessel for wine at Dedoplis Gora, which dates to the Early Bronze Age. These comics have become a favorite reading matter of about 500 school students. Apart from this, the organization *Ikarus* made a short cartoon which animates the history of Jack and Matrix on the screen and introduces the history of Natsargora discovery to students in the virtual format of animation. Furthermore, the comics shares the emotions of the happy archaeologist with the viewer, the emotions that are evoked by seeing his own

finds at the museum exhibition. Finally, Ikarus has created a wonderful table game for children, according to which students have to find similar items hidden in cards (pottery, sculpture, bead, brush, trowel, etc.) and put them on a proper place on the board. The children cope with this entertaining, but rather difficult task with great interest and enthusiasm and, in the environment of healthy competition, do their best to be the first to complete the board with discovered items.

Here we should mention the contribution made by the Italian Embassy to intensive development of our project. On their suggestion, we gave lectures of archaeology at the schools where Italian language is taught. The main aim of the project was that the students received information about the Georgian-Italian projects financed by the Ministry of Foreign Affairs of Italy, gain general knowledge in the field of archaeology which we carried out with considerable success through presentations and the above mentioned educational-entertaining activities.

Our educational course is not limited to the presentations and different games held in the class. Our aim is to let the students remember all we teach them about archaeology as much as possible during our short communication. This is why we often offer them additional lectures outside class, in museums and at archaeological sites, which, in our opinion, makes indelible impression on the students. In order to put the knowledge gained through these activities into practice, we have offered students the interpretation of the archaeological direction of the famous game ‘What? Where? When?’ Main part of the questions is oriented not only to revealing just factual knowledge, but also to representing the ability of logical thinking, which is the principal concept of this type of game. It must be said in favor of the students, that they successfully coped with the questions and the game between several groups went under rather tense competition.

We believe that this project will raise students’ awareness of archaeology, promote growth of their understanding of the culture and past of their own country, as well as make them aware of the problem concerning prevention of black archaeology and damage to the sites caused by farming. Besides, educational activities like these, especially visiting archaeological sites and

getting to know their history on site, will provoke interest in the sites and reduce cases of their damage during excursions.

Finally, I would like to note that this project can already be seen among successful activities, though there is still a lot of work to do. We are expected by many students of many schools and we are looking forward to meeting them. We would like to implement the project in the regions where there live plenty of talented, interested and motivated teenagers, which is evidenced by an emotional letter of a member of our project, a seventh-grade student of Mchadijvari Public School. She wrote a letter to us in order to convey her impression obtained through visiting the Dzalisa Archaeological Museum-Reserve. Here is an extract:

“I can already say a lot about Dzalisa City-Site. I didn’t know anything about it before, but when archaeologists told us about the people of ancient times, described their lifestyle and activities, we found it easy to understand everything about the site. Now I can give an exhaustive answer to any question

connected to Dzalisa. The city can be far bigger than what has been discovered so far, as there are baths, lounges, etc. here, which points to the fact that it had been the residence of the upper class citizens.

I liked everything there, such beauty and setting! The Dzaliasa baths happen to have been very special with cold, warm and hot waters! The water was heated by pipes and steam. There was so much more... The most attractive was the beautifully painted floor. I hadn't known about this place before; just saw it while passing in a car. I had no idea it would be so beautiful and exciting and I wouldn't have been able to learn about it but for the determination of my teacher Lali and archaeologists. I would like to express my gratitude to all of them. I hope we will be taken to more sites and deepen our knowledge. Thank you all!"

საქართველოს წარსული იმდენად საამაყოა, რომ ყველა თანამედროვე თაობა ცდილობს საკუთარი წვლილი შეიტანოს მისი კვლევის საქმეში. მეცნიერები თუ არამეცნიერები ერთნაირი ენთუზიაზმითა და შემართებით ეკიდებიან იმას, რისი გამომზეურებაც აუცილებელია საამისოდ, რომ ყველა მომდევნო თაობამ კარგად შეიგრძნოს სამომავლო არსებობის გაგრძელებისა და თვითმყოფადობის შენარჩუნებისთვის აუცილებელი პოსპულატი: „ჩვენი თავი ჩვენადვე გვეყუდნეს“... ცხადია, არქეოლოგიასაც ჰყავს თავისი ერთგული ლელთ ღუნები და „ონლაინ არქეოლოგიამ“ მათი მოძიება საქართველოს რეგიონებში გადაწყვიტა.

ლირიკასთან შეზავებული პროფესიონალიზმის ძიებაში დასავლეთ საქართველოს ვესტუმრეთ და კაცხის სვეტს მივადექით, შემდეგ კი, ჭიათურის მკვიდრის ბატონი გოდერძი სამხარაძის ჭიშკართან შევჩერდით.

88 წლის გულისხმიერმა მასპინძელმა, პირველ ყოვლისა, თავისი აივნის მოაჯირთან მიგვიყვანა, იმისთვის, რომ კარგად შეგვეგრძნო ამ აივიდან გადაშლილი ჭიათურის უმშვენიერესი პანორამის სტუმართმოყვრული ხიბლი... და, ალბათ ისიც, თუ როგორ ერწყმის ხანდახან ლირიკა არქეოლოგიას.

მამ ასე, გოდერძი სამხარაძის არქეოლირიკა „ონლაინ არქეოლოგიის“ მკითხველისთვის.

ლირიკა

ერთ-ერთი ლეგენდის თანახმად, უფალს ახალი ედემის ბაღის გაშენება ჭიათურის არემარეში მოუსურვილებია, მოუხმია ანგელოზები, ზოგიერთისთვის ყვავილნარის შექმნა უბრძანებია, ზოგისთვის ხეხილის, ზოგისთვისაც - ცხოველების გამრავლება დაუვალებია. მორთეს და მოკაზმეს იქაურობა ანგელოზებმა. და მაინც, ამ სილამაზის ნიაღში, ერთ ადგილას დიდი ქვა ამოზრდილა. მის ქვეშ უხსენებელმა დაიბუდა თურმე. გადმოხედა ღმერთმა ახალ ედემს და უზარმაზარი, ჭრელი უხსენებელი დაინახა. განრისხდა, გადმოსხა მდულარე ტალახი, ამოზუგა ქვეწარმავლის ბუდე. ჰაერშივე გაცივდა მოთუხთუხე ლავა, გაიყინა და აღიმართა კაცხის სვეტად ნიშნად იმისა, რომ დედამიწაზე ცდუნება და ვერაგობა მოშთობილიყო.

პ რ ე ო ლ ი რ ი კ ა

ხალხმა სალოცავად აქცია „ხრამსა შინა აყვანილი სვეტი“ (ვახუშტი), რომელიც დღეს ას საოცრებათა შორის ერთ-ერთ საკვირველებად მოიხსენიება და არა მხოლოდ ქიათურის, არამედ მთელი დასავლეთ საქართველოს საამაყო სავიზიტო ბარათია.

პირველად კაცხის სვეტიდან დედამიწას ქართველმა მწერლებმა ლევან გოთუამ, აკაკი ბელიაშვილმა და არქიტექტორმა ვახტანგ ცინცაძემ გადმოხედეს. ისინი 1944 წელს, ალპინისტ ალიოშა ჯაფარიძეს აუყვანია სვეტზე, მეორედ, თერთმეტი წლის შემდეგ (1955 წ.) კაცხის სვეტზე ავიდა რგანის მალაროს ალპინისტური სექციის ჯგუფი, მოყვარული არქეოლოგის, გოდერძი სამხარაძის ხელმძღვანელობით.

გოდერძი სამხარაძე

კაცხის სვეტზე პირველამსვლელთა შორის მოხსენიება ერთ-ერთია ბატონი გოდერძის მრავალ დამსახურებათა შორის. ის იმგვარი საზოგადო მოღვაწეა, რომლებსაც მუდამ რუდუნებით შეაქვთ წვლილი თავიანთი ქვეყნის განვითარების საქმეში, თუმცა უჩუმრად...

გოდერძი სამხარაძეს იმერეთის მღვიმე-ქვაბულების აღმომჩენი და შემსწავლელი მეცნიერები თავიანთ მარჯვენა ხელს უწოდებენ. ბატონი გოდერძი ქიათურის უნიკალური მუზეუმის დამაარსებელი გახლავთ.

დაუცხრომელი ალპინისტ-მაძიებელი, მათ შორის ერთ-ერთი, ვისაც შთამომავლობამ „ბექნუს ლომები“ უწოდა, 1930 წელს დაიბადა ქიათურის რაიონის სოფელ რგანში. 1940 წელს მალაროთა სამმართველომ სოფელში მათი სახლი დაანგრია და, ვინაიდან, ბატონი გოდერძის ოჯახს იქ საცხოვრისი აღარ აღმოაჩნდა,

ჭიათურაში დასახლდნენ. მამა მშრომელი კაცი იყო, 1937 წელს კიროვში გადაასახლეს და იქ დაიღუპა, როგორც ბევრი მისი მსგავსი პოლიტპატიმარი. მამას რეაბილიტაციის შემდეგ, რაც მას ეკუთვნოდა ყველაფერი დაუბრუნეს ოჯახს.

გოდერძი სამხარაძემ სკოლის დამთავრების შემდეგ სწავლა პროფესიულ-ტექნიკურ სასწავლებელში გააგრძელა, ექვს თვეში რგანის მაღაროთა სამმართველოში დაიწყო მუშაობა, ელექტროზენკლად. ჯერ კიდევ მონაფეოხის დროს იტაცებდა გამოქვაბულები, როგორც მიწისქვეშა ისე, შუა საუკუნეების და როცა მაღაროზე დაიწყო მუშაობა, შეკრიბა მისნაირი მოყვარული ახალგაზრდები, შებედას ბუნებას და რგანში, დიდ სიმაღლეზე მდებარე საბურეთის გამოქვაბულში შევიდნენ. გამოქვაბული აზომეს, შეისწავლეს და იქ ორი წითელი დროშაც აღმართეს. ერთი კვირის შემდეგ პარტიურის მდივანმა დაურეკა, შეხვედრა მოსთხოვა. შეხვედრისას ჰკითხა - დროშები რატომ დაკიდეთო?

„- გამარჯვების ნიშნად დაგვიდეთ და თუ არ შეიძლება ჩამოვხსნითო,“ - უპასუხია ბატონ გოდერძის. ზუსტად ხუთ დღეში მაღაროს პროფკავშირებში გამოიძახეს. ეგონა, კვლავ დროშის გამო იბარებდნენ და გამოცხადდა თუ არა, მაშინვე ხმამაღლა წარმოთქვა: „არ არის პრობლემა ჩამოვხსნი იმ დროშებს!“

პ რ ე მ ლ ი რ ი კ ა

პროფკავშირების მესვეურებს გსაცინებიათ და დაამშვიდეს: - არავითარ შემთხვევაში, ოროდროშა ცოტაა, მეტი უნდა აგეფრიალებინათო!

თურმე იმისთვის დაუძახეს, რომ რაკი ასე ძალიან უყვარდა კლდეები და გამოქვაბულები საკავშირო ბანაკში აგზავნიდნენ.

ერთ თვეში ყაზარდო-ბაღყარეთის მეტალურგთა ბანაკის საგზურიც გადასცეს. თურმე, იქ ინსტრუქტორად მიხეილ ხერგიანი ყოფილა. ბედმა ინება და ხერგიანის ინსტრუქტორობით ოთხი მწვერვალი დაიპყრო და პირველი ხარისხის ალპინისტის წოდება მოიპოვა.

მეორე წელს ისევ გაგზავნეს ბანაკში და არა მარტო ბატონი გოდერძი, მას ოთხი კარგი ვაჟკაცის არჩევის უფლება მისცეს. ბანაკში კვლავ მიშა ხერგიანი დახვდათ, თუმცა, მისი ინსტრუქტორი აღარ იყო. დაიწყო მწვერვლებზე ასვლის პროცესი. ხერგიანს რუსების ჯგუფი უნდა აეყვანა იალბუზზე. თურმე, ბატონი გოდერძიც ოცნებობდა იალბუზზე ასვლაზე, მაგრამ კატეგორიის მიხედვით არ ეკუთვნოდა და ვერ ავიდოდა. მაშინ ხერგიანთან მივიდა და უთხრა, რომ ძალიან უნდოდა მასთან ერთად იალბუზზე ასვლა. ხერგიანი მაშინვე დათანხმებია და ბატონი გოდერძიც სასწრაფოდ გაემზადა... აი, ასე დაიპყრო იალბუზი.

დერძიც სასწრაფოდ გაემზადა... აი, ასე დაიპყრო იალბუზი.

ბანაკიდან უკვე მაღალი კვალიფიკაციით ჩამოვიდა და ჩამოაყალიბა ქალაქის ალპინისტური სექცია, რომელსაც 25 წელი ხელმძღვანელობდა. 1956 წელს მოაწყო ასვლა კაცხის სვეტზე, რომლის სიმაღლე 49 მეტრია. ის ალიოშა ჯაფარიძის გზით წავიდა და კიდევ ამოიღო ქილიდან მისი წერილი, რომლის სანაცვლოდ საკუთარი დატოვა, რომელშიც ეწერა: „ორი წლის დაძაბული მუშაობის შემდეგ მივალწიეთ კაცხის სვეტს“.

მეორე დღეს, როდესაც ჩამოდიოდნენ აღმოუჩენიათ ჭურები, კერამიკა და ერთნავიანი ეკლესიის ნანგრევები. მას შემდეგ შეჯიბრებებს აწყობდა კაცხზე ასვლაში. ჯაფარიძის გზით აღარ უვლია, საკუთარი გახსნა.

ალპინიზმის სექცია ქალაქში წელწელა პოპულარული ხდებოდა. 22 წევრისგან შემდგარ ახალგაზრდების ჯგუფს კავკასიონზე მიაღებინა ნათლობა, აილამაზე აიყვანა 22 ახალგაზრდა. რამდენჯერმე იყვნენ კავკასიონის ქედზე, დადიოდნენ ლესელიძის არმიის ნაკვალევზე, იყვნენ მარუხზე, ქლუხორზე, იქ უზარმაზარი მემორიალი დადგეს, წარწერით – ქლუხორის გმირებს ჭიათურელი მაღაროელებისგან. რკინის ათმეტრიანი ობელისკი ორი დიდი დროშით, საკმაოდ მძიმე ასაზიდი იყო. მაინც აიტანეს. პერიოდულად 5-6-7-8 მიწისქვეშა და მიწისზედა გამოქვაბულებს ნახულობდნენ, რომლებიც მერცხლის ბუდეებითაა მიმობნეული ასმეტრიან კლდეებზე, იქ, სადაც მე-8 საუკუნეში, მტერთა შემოსევების დროს, ჩვენი წინაპრები ცხოვრობდნენ.

ცხადია, მუშაობის დროს თანდათან ჩნდებოდა ექსპონატებიც.

ლირიკა და არქეოლოგია

გოდერძი სამხარაძის მონათხრობი:

„როდესაც ფეხი კაცხის სვეტის თხემზე დავაბიჯე - ხელები მაღლა ავწიე და ღმერთს მაღლობა შევწირე ასეთი ჯილდოსთვის...

სვეტის თხემის ფართობი 60 კვადრატული მეტრია, იქ მცირე ზომის ქვის ეკლესიაა, შემორჩენილია მისი მხოლოდ კედლები, რომლებზეც მხატვრობის კვალი არ ჩანს. ეკლესიის სამხრეთ მხარეს აკლდამა ვნახეთ, იქ ერთი ადამიანის ჩონჩხი ესვენა, იქვე იყო ექვსი ცალი ქვევრის წყლის სამარაგო, თითოეული 160 ლიტრის ტევადობის. ეკლესიის შიგნით, სპეციალურად გაკეთებულ ნიშზე დავინახეთ თუნუქის ქილა, რომელშიც წერილი იდო, ალიოშა ჯაფარიძის, ლევან გოთუას, აკაკი ბელიაშვილისა და ვახტანგ ცინცაძის ხელმოწერით. წერილი წამოვიღეთ იმის დასტურად, რომ მათ მერე პირველები ჩვენ ავედით კაცხის სვეტზე. ის ახლა დაცულია სოფელ ხრეითში, ალიოშა ჯაფარიძის სახლ-მუზეუმში. ეკლესიიდან დაახლოებით ორი მეტრის მოშორებით პატარა ზომის შენობის ნაშთია, ალბათ კელია, ბერთა საცხოვრებელი, რომელშიც ბუხარი იყო და ნაცეცხლარი ეტყობოდა. იქვე დავინახეთ ქვის პატარა როდინი თავისი ქვასანაყით, ქვევრის ფარფლის ფრაგმენტი ჯვრის გამოსახულებით, ქართული აგურისა და კრამიტის ნატეხები, რომლებიც ახლა ჩემს პირად მუზეუმშია. იქვე იდგა 20 სანტიმეტრიანი დიამეტრის მუხის ხეები. სვეტის ძირში ცაცხვის ხე იყო, რომლის კენწერო სვეტის თხემს აღწევდა. დაახლოებით ოცი წლის წინ, ცაცხვის ხე ქარმა მოგლიჯა, მის ძირში ქვის აკლდამა გამოჩნდა, რომელშიც 25 ადამიანის თავის ქალა და დიდი ძვლები დადასტურდა. მე ყურადღება გავამახვილე იმაზე, რომ არც ერთი პატარა ძვალი არ აღმოჩენილა, არც რაიმე ნივთები ახლდა ძვლებს. თვითონ ძვლებს დაზიანების კვალი ვერ შევამჩნიე, როგორც ჩანს, კაცხის სვეტის ცხოვრება დულდა, მტერმა ადამიანები დახოცა და მიატოვა, გვამები ნადირმა და სვავებმა გაანადგურეს. გარკვეული პერიოდის შემდეგ მოსახლეობა დაბრუნდა, გაფანტული ძვლები მოაგროვა და ერთად დაკრძალა...“

არქეოლოგია

ბატონი გოდერძი სამხარაძე სამეცნიერო ექსპედიციების საუკეთესო მხარეთმცოდნე გახლდათ. გამოცდილებითა და ინტუიციით აგნებდა, თუ სად იყო ქვის ხანის იარაღები, სად ცხოვრობდა ხალხი და მეცნიერებს მიუთითებდა, სად უნდა ეპოვათ მღვიმე-გამოქვაბულები თუ არტეფაქტები. ანუ, გოდერძი სამხარაძესთან მეცნიერები საინტერესო ტანდემში მუშაობდნენ: ბატონი გოდერძი მათ აჩვენებდა ძეგლებისა და არტეფაქტების სავარაუდო მდებარეობას, მეცნიერები კი მონაპოვარს იკვლევდნენ.

მაღაროთა სამმართველოს მძიმე სამუშაოზე 54 წელიწადი უწყვეტად იმუშავა, პარალელურად სკოლაში მუშაობის 25 წლიანი სტაჟი აქვს და, იმავდროულად, ხელმძღვანელობდა მუზეუმს, 10 წელი ქალაქის საბჭოს ინსტრუქტორი იყო, ხელმძღვანელობდა საავარიო კლდეების სალიკვიდაციო ბრიგადას, 10 წელი მუშაობდა მოსწავლე ახალგაზრდობის სასახლეში, მრავალი სიგელი და დიპლომი აქვს მიღებული.

თვითონაც უკვირს: როგორ ასწრებდა ერთდროულად ამდენი მოვალეობის შესრულებას? ალბათ, ამის მიზეზი საქართველოს სიყვარულია, ყოველთვის ედარდებოდა და ახლაც ედარდება თავისი ქვეყანა. სოხუმის დაცემის დღეებში ჭუბერში იყო თავისი ჯგუფით, ლტოლვილებს გადმოსვლაში ეხმარებოდა...

ს რ ქ ე ო ლ ი რ ი კ ა

ლირიკა, არქეოლოგია და მუზეუმი

ძალიან უხარია, რომ მუზეუმის შექმნა შეძლო. 2 000 უნიკალური ექსპონატი მოაგროვა, მათ შორის გამორჩეულია ბრინჯაოს ხელი ვაშლით, ბრინჯაოს ჯიხვის თავი, ქვის ხანის ბუნიკები, ქვის იარაღები.

ბატონი გოდერძის სიძველეთა დაცვის მუზეუმი განთავსებული იყო სკოლაში და, ვინაიდან, იქ გაიძარცვა სახლში გადმოიტანა. ამჟამად ექსპონირებულია 200 ნივთი, 900 კი დასაწყობებული. არქეოლოგიური არტეფაქტები ყველაზე მეტია, მაგრამ დაცულია სხვა მასალაც, დაწყებული ქვის ხანიდან _ დღემდე. ზოგადად, ვისაც ჭიათურა აინტერესებს ამ პატარა გამოფენით შეუძლია გაიცნოს.

ლირიკა

მას არც სახელი აკლია და არც წარმატება, მაგრამ... ოცნებობს, რომ მუზეუმს მიეხედოს, ბუკლეტი გაკეთდეს, რაც შიძლება მეტმა ადამიანმა გაიცნოს ჭიათურა. გული სწყდება, რომ მუზეუმის კეთილმონყობასა და პოპულარიზაციას ჯერჯერობით ვერ გასწვდა მისი ერთი ცხოვრება.

One can be so proud of Georgia's past that every modern generation tries to make their contribution to the matter of its research. Scholars and non-scholars develop similar approach and willingness to anything that is necessary to shed light on it in order that every following generation properly perceives the main postulate to retain future existence and originality: "We have to be masters of ourselves"... Indeed, Georgian archaeology has its own Lelt Ghunias and 'Online Archaeology' has decided to look for them in the regions of Georgia.

In our search for professionalism merged with lyrics we visited western Georgia and arrived at Katskhi Pillar. Then we stopped at the gateway of the resident of Chiatura, Goderdzi Samkharadze.

The 88-year-old considerate host, first of all, took us to the banister of his balcony in order to let us sense the hospitable fascination of the picturesque panorama of Chiatura that spread out from this balcony... and, probably, also to see how sometimes lyrics merges with archaeology.

Thus, here is Goderdzi Samkharadze's archaeolyrics for the readers of 'Online Archaeology'.

Lyrics

According to a legend, God wished to build a new Garden of Eden in Chiatura. He summoned angels and commissioned some to create a flower bed, others – to grow a fruit garden, while some were ordered to breed animals. So did the angels and adorned the area. And yet, in the middle of this beauty, a large stone rose at one place and a snake made its home under it. God looked down on the new Garden of Eden and saw the speckled snake. He was outraged, poured boiling mud over it and burnt the snake's nest down to ashes. The gurgling lava got cold in the air, stood stock still and rose as a pillar of Katskhi as a symbol of extermination of temptation and the evil on the earth. People made the pillar the place of worship, which is cited as one of the hundred wonders and it is a praiseworthy visiting card not only for Chiatura, but for the whole western Georgia.

Georgian writers Levan Gotua, Akaki Beliashvili and architect Vakhtang Tsintsadze were the first to look down on the earth from the height of Kat-

Archaeolitics

skhi Pillar. They were taken up there by an alpinist Aliosha Japridze. Eleven years later, in 1955, the second ascent occurred by an alpine climbers group of Rgani Mine led by an amateur archaeologist Goderdzi Samkharadze.

GODERDZI SAMKHARADZE

Being one of the first climbers of Katskhi Pillar is one of the many achievements of Batoni Goderdzi. He is the kind of a public figure who makes contributions to the development of their country by tireless toil, but in silence....

The scholars who discover grottos and caves in Imereti and study them refer to Goderdzi Samkharadze as their right hand. Batoni Goderdzi is the founder of the unique museum in Chiatura. The relentless alpine climber and searcher, one of those who the successors called ‘Beknu’s lions’ was born in Village Rgani, Chiatura District, in 1930. In 1940 the Miners Department had their house demolished and, as Batoni Goderdzi’s family had no home there, they settled in Chiatura. His father was a hard-working man. He was exiled to Kirov in 1937 and died there, as did many political prisoners like him. After his father’s rehabilitation, all his property was returned to the family.

After graduating school, Goderdzi Samkharadze continued studying in a vocational school. Six months later he started working in the Rgani Miners Department as an electrician-metalworker. From an early age he was interested in caves, both underground and medieval, and when he started working in a mine, he gathered likeminded young people and they all dared to go into Sabureti cave at a high altitude. They took measurements of the cave, examined it and hoisted red flags there. A week later the secretary of the Communist Party bureau called him and asked him to meet. When they met, the secretary asked why he had hoisted the flags.

“As a sign of victory, but if it is not allowed, we will remove them”- answered Batoni Goderdzi. After five days he was called out by the miners’ trade union. He thought the problem was flags again and on arrival he loudly said: “No problem, we can remove the flags!”

The trade union authorities smiled and said: “No way. Two flags are not enough, there should be more!”

It turned out that he had been summoned to be sent to the all-Union camp for his love of rocks and caves. In a month he was handed a travel voucher of Kabardo-Balkar Metallurgists' Camp. There happened to be Mikheil Khergiani there as an instructor. With some luck, he climbed four peaks under Khergiani's leadership and was conferred the title of the first quality alpine climber.

The following year he was sent to the camp together with four strong young men. They were met by Misha Khergiani again; however, he was not their instructor any more. The process of ascending peaks began. Khergiani was assigned to take a group of Russians to Elbrus. It turned out that Batoni Goderdzi had also been dreaming of climbing Elbrus, but his category did not entitle him to climbing this mountain. He went to Khergiani and told him about his dream. Khergiani agreed and Batoni Goderdzi immediately started preparing... This is how he conquered Elbrus.

He returned from the camp with a higher qualification and formed the city's alpine group which he led for 25 years. In 1956 he arranged the ascent to Katskhi, which is 49 meters high. He followed Aliosha Japaridze's route, took his letter out of the jar and left his own: "After two years of hard work we reached the top of Katskhi Pillar".

On the following day, when they were descending, they discovered wine-jars, pottery and ruins of a single nave church. Since then he arranged competitions of climbing Katskhi. He did not follow Japaridze route, but launched his own one.

The alpine climbing section gradually gained popularity. The 22-member group received their initiation on the Caucasus – they were taken to Ailma. They went up the Caucasus several times, went along the track of Leselidze Army, visited Marukhi, Klukhori, where they erected a huge memorial inscribed – To the heroes of Klukhori from the miners of Chiatura. The ten-meter long iron obelisk with two big flags was rather heavy to carry up the mountain. But they did it. On their way they saw some above- and underground caves that were scattered like swallow nests across the hundred-meter high rocks, the ones where our ancestors found shelter during invasions in the eighth century. Indeed, some exhibits were gradually uncovered during works.

Archaeolyrics

Lyrics and Archaeology

The story told by Goderdzi Samkharadze:

“When I first stepped on the top of Katskhi Pillar, I raised my hands and thanked God for this reward...

The area of the summit of the pillar is 60 square meters; there is a small stone built church there whose only walls have survived. No trace of painting can be observed. At the south of the church we saw a crypt with one deceased rested there. Nearby were six pithoi for keeping water, each of 160 liter capacity. We saw a tin jar on a specially made niche inside the church. The jar had a letter signed by Aliosha Japaridze, Levan Gotua, Akaki Beliashvili and Vakhtang Tsintsadze. We took the letter with us to prove that we were the first to climb the pillar after them. The letter is now preserved in Khreiti, Aliosha Japaridze’s house-museum. There are remains of a small structure at about two meters from the church, probably a cell - monks’ shelter. It had a fireplace and trace of fire. Next to it was a small stone mortar with a pestle, a fragment of a pithos rim with a cross inscribed on it, fragments of Georgian brick and tile, which I keep in my personal museum now. Nearby grew oak trees that were 20cm in diameter. At the bottom of the pillar there grew a lime tree whose top reached the summit of the pillar. About 20 years ago the lime tree was uprooted by the wind and a stone crypt was revealed under it. Twenty-five skulls and big-size bones were evidenced there. I paid attention that not a single small bone was revealed, neither were any artifacts. The bones did not bear any trace of damage. Apparently, the life on Katskhi Pillar had flourished, an enemy had killed people and left their bodies there, so wild animals and vultures destroyed the corpses. After a while the residents came back, collected the scattered bones and buried them together...”

Archaeology

Mr. Goderdzi Samkharadze is an excellent regional specialist of scientific expeditions. He used his experience and intuition to find stone-age tools, to identify where the settlements were and indicate to scholars where to find grottos and caves, or artifacts. It means that scientists worked in harmony with Goderdzi Samkharadze: Batoni Goderdzi would show them the conjectural place of sites and artifacts, and the scholars would investigate the finds.

He did uninterrupted hard work for the Miner Department for 45 years; meanwhile he worked at school for 25 years and, at the same time, he managed the museum. He worked as an instructor at the city council for 10 years, supervised the brigade for liquidation of hazardous rocks, spent 10 years working for the Youths Palace, and has received many certificates and diplomas.

He is curious himself how he managed to do so much simultaneously? Probably, the reason is the love of Georgia. He has always been passionate about his home country. When Sokhumi collapsed he and his men assisted the refugees to get through Chuberi Pass.

Archaeolyrics

Lyrics, archaeology and the museum

He is very happy that he managed to create the museum. He collected 2,000 unique exhibits, which include a bronze hand with an apple, a bronze head of an ibex, stone-age points, stone tools.

Batoni Godrdzi's museum of antiquities had been housed in the school, but, after being robbed, he moved it to his home. Presently, there are 200 artifacts exhibited, while 900 more are stored. Most of them are archaeological artifacts, but there are other items as well, dating from the Stone Age up to now. Those interested in Chiatura can get acquainted with the area through this small exhibition.

Lyrics

He is famous and successful, but there is more he would like to happen: he dreams the museum to be looked after, a booklet to be created so that more people will get to know Chiatura. He is regretful that so far his one-time life has not been enough to organize and popularize the museum.

However, there is more to come. The first step in the direction of popularization of Batoni Goderdzi's museum of antiquities has been made by our 'Archaeolyrics' and 'Online Archaeology' offers a short catalogue of the exhibits of Godrdzi Samkharadze's museum of antiquities to readers.

„ონლაინ არქეოლოგიის“ მკითხველი უკვე კარგად იცნობს ახალგაზრდა არქეოლოგ ლანა ჩოლოგაურს. ლანა ყოველთვის წარმატებული და ინტერესიანი სტუდენტი გახლდათ, რაც ზედმინევით კარგად ისახებოდა მის ნაშრომებში. მიგვაჩნია, რომ ჩვენი მკითხველისთვის საინტერესო იქნება ლანა ჩოლოგაურის

სამაგისტრო კვლევის მოკლე ვერსია, რომელიც ახალგაზრდა მკვლევარმა სპეციალურად „ონლაინ არქეოლოგიისთვის“ მოამზადა.

მაშ ასე, წინამდებარე სტატია ასახავს ლანა ჩოლოგაურის კვლევას, რომელიც განხორციელდა საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის მუზეუმებში დაცული არტეფაქტების შესწავლისა და ანალიზის საფუძველზე. კვლევის მთავარი მიზანი დიონისესა და მისი წრის ღვთაებათა გამოსახულებების თავმოყრა იყო. სამეცნიერო შესწავლის გეოგრაფიულ არეალში მოექცა საქართველო, სომხეთი და აზერბაიჯანი, ქრონოლოგიური ჩარჩოები კი ელინისტური და გვიანანტიკური ხანით განისაზღვრა. მოძიებული არტეფაქტების შესწავლამ ახალგაზრდა მკვლევარს საშუალება მისცა თვალი გაედევნებინა რეგიონში ბერძნული კულტურის გავრცელებისთვის, რომელიც თავდაპირველად უშუალოდ ბერძნებს, ხოლო მოგვიანებით რომაელების სახელს უკავშირდება.

დიონისეს გამოსახულებები

ამიერკავკასიიდან ქ.წ. IV - ქ.შ. IV სს.

როგორც ცნობილია, რომაელებმა მთლიანად შეითავსეს ბერძნული კულტურა და თავიანთი ელემენტებით გაამდიდრეს ის, მათ შორის, დიონისეს კულტი, რომელიც რომაულ სამყაროში ბახუსის სახელითაა ცნობილი.

დიონისე (რომაულ კულტურაში - ბახუსი) ბერძნული და რომაული რელიგიური პანთეონის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი და პოპულარული ღმერთია. ის განიხილება როგორც მევენახეობა-მეღვინეობის, ლხინისა და დროსტარების მფარველი ღვთაება. მის სახელს უკავშირდება თეატრალური წარმოდგენები და მისტერიები, რომლებსაც ანტიკურ სამყაროში განსაკუთრებული ადგილი ეკავა. დიონისეს კულტის გავრცელება სხვადასხვა ხალხში ერთ-ერთი თანმდევი ნიშანია ელინიზაციის პროცესისა, შესაბამისად, მისი და მისი წრის ღვთაებათა გამოსახულებების შესწავლა საშუალებას მოგვცემს თვალი გავადევნოთ ბერძნული კულტურის ინფილტრაციასა და დამკვიდრებას ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე. დიონისეს კულტთან დაკავშირებული არტეფაქტების შესწავლის პროცესში აუცილებლად უნდა გავითვალისწინოთ თითოეულ ქვეყანაში არსებული სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური მდგომარეობა.

აღნიშნული კვლევის განხორციელებისთვის ძალზე მნიშვნელოვანია იკონოგრაფიული ნიუანსების ცოდნა. ხშირად, სწორედ ეს ნიუანსები გვაძლევს საშუალებას პარალელების მოძიებითა და გააზრებით დავადგინოთ ნივთის თარიღი და წარმომავლობა. დიონისეს კულტი და მასთან დაკავშირებული ატრიბუტები ანტიკური სამყაროს ხელოვნების ერთ-ერთ რთულ და პრობლემატურ საკითხადაა მიჩნეული. მისი კულტის მრავალხმრივი ხასიათი ანტიკური ხანის ნიმუშებზე სხვადასხვაგვარი ატრიბუციითა და სიმბოლიკითაა წარმოდგენილი.

დიონისეს იკონოგრაფია საუკუნეების განმავლობაში იცვლებოდა, ხშირად მითოლოგიური სიუჟეტების, ადგილობრივი რწმენა-წარმოდგენების, არსებული ტენდენციებისა და მოდის შესაბამისად.

თუ თავდაპირველად დიონისე ძირითადად წვეროსანი მოხუცის სახით გამოისახებოდა, მოგვიანებით მასთან ერთად დამკვიდრდა მისი გამოსახვა ახალგზარდა ჭაბუკის სახით, თავზე სუროს ან ვაზის ფოთლების გვირგვინით, თმაში ბაფთითა და ზოგჯერ პატარა ზომის რქებით (*Dionysus Thauromorphus*), ხელში გირჩით დაბოლოებული ბაფთაშებმული ტირსითა და ღვინის სასმისით, ვაზის ტალავერის ქვეშ ნახევრად წამოწოლილი, ან მის თანამგზავართან (მენადები, სატირი, პანი და ა.შ.) ერთად მსველობისას წარმოდგენილი. ელინისტური ხანიდან ჩნდება დიონისე ბავშვის გამოსახულებებიც, რომელიც ხშირად მის აღმზრდელ სილენთან ერთადაა წარმოდგენილი. ძალზე გავრცელებული და დიონისეს გამოსახვის ერთ-ერთი უადრესი ფორმაა ნიღბები, რომელიც სხვადასხვა მასალისგან მზადდებოდა, როგორც ნატურალური (თეატრალური წარმოდგენებისთვის), ისე დიდი და მცირე ზომის (დეკორატიული დანიშნულების).

ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე დიონისეს და მისი წრის ღვთაებათა გამოსახულებები ყველაზე დიდი რაოდენობით საქართველოშია წარმოდგენილი. კოლხეთში ისინი აღმოჩენილია საირხის, ვანისა და პიტიუნტის არქეოლოგიურ ძეგლებზე. საირხეშია აღმოჩენილი დიონისეს კულტთან დაკავშირებული ყველაზე ადრეული არტეფაქტი საქართველოს ტერიტორიიდან. ეს არის ქ.წ. V ს-ის ბოლო მეოთხედით დათარიღებული ნითელფიგურული კრატერი, რომელზეც წარმოდგენილია დიონისური სცენა (სურ. 1) [ყიფიანი 2004: 116]. ქ.წ. IV საუკუნეს განეკუთვნება ბრინჯაოსა და ოქროს სატირის ნიღბისა და სალამურიანი სილენის გამოსახულებიანი ფარაკიანი ბეჭდები ვანის ნაქალაქარზე მდებარე მდრიდრული სამარხებიდან [ლორთქიფანიძე 2002: 232-233]. ვანის ნაქალაქარის ქ.წ. II-I სს-ის კულტურული ფენებიდან მომდინარეობს დიონისეს კულტთან დაკავშირებული შემდეგი არტეფაქტები: დიონისეს ტერაკოთული ნიღბების ფრაგმენტები (სურ. 2. 1,2); სილენის თავის გამოსახულების დასამზადებელი თიხის ყალიბი (სურ. 2, 3); ბრინჯაოს ჭრაქი, შემკული დიონისეს, ჰერაკლესა და არიადნეს სკულპტურებით (სურ. 3); დიონისეს და მისი წრის ღვთაებათა თავების ჰორელიეფური გამოსახულებები, რომლებიც ბრინჯაოს სარიტუალო ჭურჭლის დეკორატიული გაფორმება იყო (სურ.5). ამავე პერიოდს განეკუთვნება

სურ. 1

სურ. 2

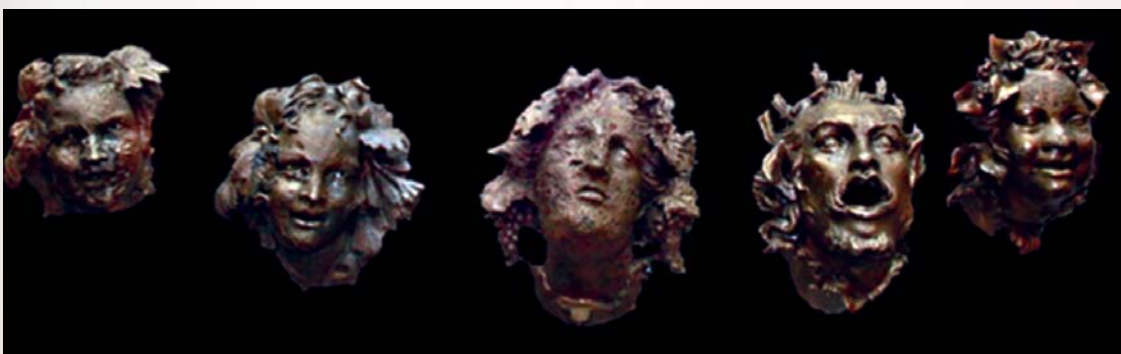

სურ. 3

სურ. 4

სამფიგურიანი დეკორატიულ-არქიტექტურული ფრაგმენტი საყან-ჩიას ნამოსახლარიდან, რომელზეც დიონისე და მისი თანამგზავრები უნდა იყვნენ წარმოდგენილნი [ლიჩელი 1991: 81] (სურ. 4).

სურ. 5

დასავლეთ საქართველოში აღმოჩენილ დიონისეს წრის ღვთაებათა გამოსახულებათაგან ყველაზე გვიანდელად უნდა ჩაითვალოს პიტიუნტში გამოვლენილიქ.შ. II-III სს. ვერცხლის თასი, შემკული დიონისური სცენითა და ცხოველთა გამოსახულებებით [დიდი პიტიუნტი

1978: ტაბ.257](სურ.6) და ასევე დიონისეს/სილენის ბრინჯაოსქანდაკება, რომელიც ქ.შ. II-III სს-ის კულტურული ფენიდან მომდინარეობს (სურ.7) [დიდი პიტიუნტი 1975: 119].

სურ. 6

სურ. 7

როგორც ვხედავთ, კოლხეთის ტერიტორიაზე წარმოდგენილი კვლევების მნიშვნელოვანი არტეფაქტების ქრონოლოგიური დიაპაზონი ქ.წ. V ს-ის მიწურულიდან ქ.შ. IV ს-მდე პერიოდს მოიცავს.

დიონისესა და მისი წრის ღვთაებათა გამოსახულებები დიდი რაოდენობითაა გამოვლენილი იბერიის ტერიტორიაზე. ზოგი მათგანი შემთხვევითი მონაპოვარია, ზოგიერთი კი სხვადასხვა არქეოლოგიური ძეგლის კულტურული ფენიდან მომდინარეობს. ყველაზე ადრეულად შეიძლება ჩაითვალოს სარკინეს გვიანელინისტური ხანის ნაქალაქარზე აღმოჩენილი დიონისეს და მისი წრის ღვთაებათა ტერაკოტული ნიღბები ქ.წ. II-I სს.(სურ. 8) [ბოხოჩაძე 1973: 36-42].ქ.წ. I - ქ.შ. I სს-ს უნდა განეკუთვნებოდეს კასპის მუზეუმში დაცული დიონისეს ბრინჯაოს ქანდაკებასოფელ კოდისწყაროდან, რომელიც

სურ. 8

შემთხვევითი მონაპოვარია, რაც საკმაოდ ართულებს მისი ზუსტი თარიღის განსაზღვრას (შესაძლებელია, ის ქ.შ. II-III საუკუნეებსაც განეკუთვნებოდეს) (სურ. 9).

მნიშვნელოვანია დედოფლის გორაზე, სასახლის კომპლექსში აღმოჩენილი ამფორის ყურის ფრაგმენტი - დიონისეს ბრინჯაოს

სურ 9

სურ 10

სურ 11

სურ 12

ნილაბი (სურ. 10) და სილენის ბრინჯაოს ქანდაკება (სურ. 11), რომელიც უშუალოდ საკურთხეველზე იყო მოთავსებული [ი. გაგოშიძე 2015: არქ. ანგარიში]. ამ ნივთების ზედა თარიღად ქ.შ. 80-იანი წლები უნდა მივიჩნიოთ (სასახლის კომპლექსის ნგრევის დრო), ხოლო ქვედა ზღვარი, სტილისტური მახასიათებლებიდან გამომდინარე, გვიანელინისტური ხანა (II-I სს.) უნდა იყოს. ქ.წ. I საუკუნეს განეკუთვნება ალაიანში რიყიანების ველის სამაროვანზე აღმოჩენილი დიონისეს ინტალიო (სურ. 12). მნიშვნელოვანია ასევე: სილენის ბრინჯაოს ნილაბი (ოინოხოიას ყურის დეკორატიული ფრაგმენტი) სოფელ მეტეხიდან, ქ.შ. I ს. (სურ. 13); დიონისეს მინის სურა ხო-

სურ 13

სურ 14

სურ 15

სურ 16

ვლეს მდიდრული სამარხიდან ქ.შ. II-III სს. (სურ. 14); ვერცხლის სარკის სახურავი დიონისეს, არიადნესა და ეროტის გამოსახულებით სამთავროს სამაროვნიდან, ქ.შ. II-III სს. (სურ. 15); დიონისეს მოზაიკა ძალისის რომაული ხანის სასახლის კომპლექსიდან 230-270 წწ. (სურ. 16).

იბერიის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი დიონისეს კულტთან დაკავშირებული არტეფაქტები ქ.წ II-I - ქ.შ. III სს-ის ქრონოლოგიურ ჩარჩოებში ექცევა.

მნიშვნელოვანი არტეფაქტებია გამოვლენილი სომხეთის ტერიტორიაზე. ისინი ძირითადად წარმოდგენილია ისეთ მნიშვნელოვან ურბანულ ცენტრებში, როგორებიცაა არტაშატი, ვაღარშაპატი, ანისი. ერთი არტეფაქტია გამოვლენილი ერებუნის ციხესიმაგრის ტერიტორიაზე. ეს არის ვერცხლის რიტონი, რომელზეც შესაძლოა, გამოსახული იყოს დიონისე მის თანმხლებ მენადებთან ერთად (აზრთა სხვადასხვაობაა ნივთზე წარმოდგენილი სცენის ინტერპრეტაციაში) [Аракелян 1976: 35; Маркарян 2002: 169-177; Treister 2012: 117-146] (სურ. 17). აღნიშნული რიტონი ქ.წ. IV ს-ის მინურულითა და III ს-ის პირველი ნახევრითაა დათარიღებული და შესაბამისად, დიონისეს კულტთან დაკავშირებულ ერთ-ერთ უადრეს არტეფაქტად

სურ 17

სურ 18

სურ 19

შეიძლება ჩაითვალოს სომხეთის ტერიტორიიდან. ქ.წ. II-I სს-ს განეკუთვნება დიონისეს თავის ტერაკოთული გამოსახულება აღმოჩენილი ვაღარშაპატში (სურ. 20). საკვლევ თემასთან დაკავშირებული მასალის დიდი ნაწილი გამოვლენილია არტაშატში, რომელიც გვიან ელინისტურ ხანაში სომხეთის სამეფოს დედაქალაქი იყო. მათ შორის აღსანიშნავია ოქროს საყურეები დიონისეს/მენადის (მსგავსი ატრიბუციიდან გამომდინარე რთულია ზუსტად განსზაღვრა, მითუმე-

ტეს თუ გავითვალისწინებთ ფაქტს, რომ ელინისტურ ხელოვნებაში დიონისეს ხშირად ქალური მომხიბვლელობითა და სილამაზით გამოსახავდნენ) თავის გამოსახულებით (სურ. 18); სილენის ტერაკოტული ქანდაკება (სურ. 22); სატირის ბრინჯაოს ნილაბი (სურ. 21);

სურ 20

სურ 21

სურ 22

აღნიშნული არტეფაქტები ქ.წ. II - ქ.შ. I სს-ით თარიღდება. მნიშველოვანია ანისში აღმოჩენილი დიონისეს ბრინჯაოს ნილაბი (სურ. 19) (ბრინჯაოს ჭურჭლის ყურის დეკორატიული გაფორმება), რომელიც სტილისტური მახასიათებლების მიხედვით ქ.წ. I - ქ.შ. I სს-ს უნდა განეკუთვნებოდეს.

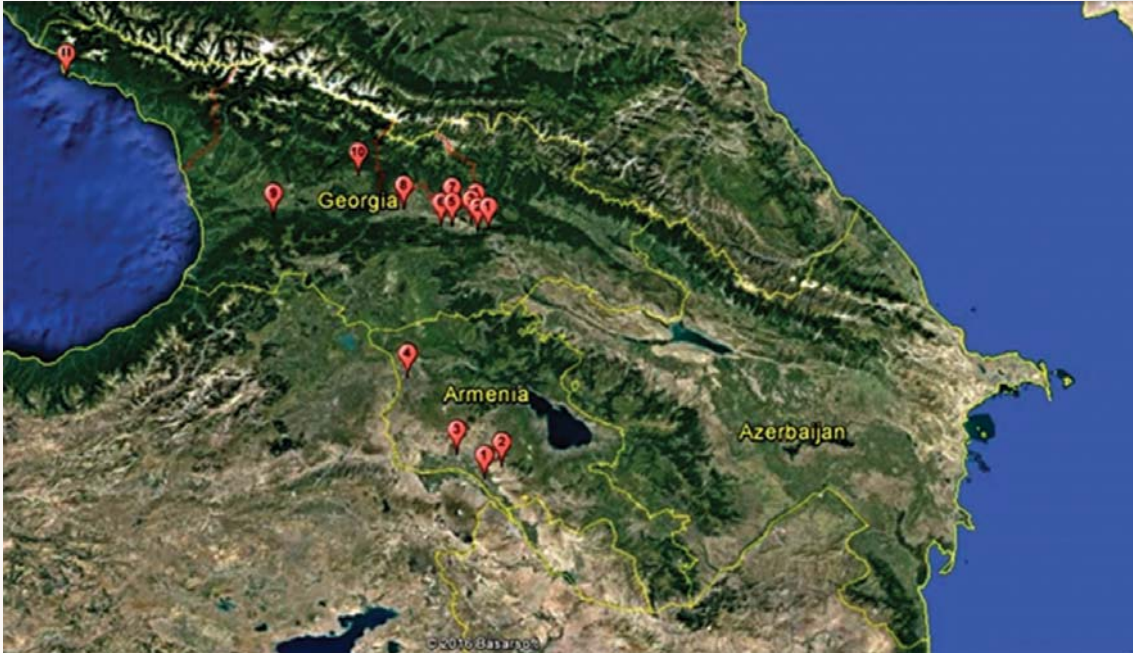
სომხეთის ტერიტორიიდან მომდინარე მასალა ქ.წ. II - ქ.შ. I სს-ს განეკუთვნება, ხოლო, თუ ერებუნის რიტონზე დატანილ სცენას დიონისეს დავუკავშირებთ, მაშინ ქვედა ზღვარი ქ.წ. IV-III სს-მდე ჩამოდის.

დიონისეს კულტთან დაკავშირებული მასალა დღემდე არ გამოვლენილა აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე, რაც უშუალოდ უნდა იყოს დაკავშირებული ბერძენთა და რომაელთა ნაკლებ აქტივობასთან ძველი ალბანეთის ტერიტორიაზე.

საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე ჩატარებულმა კვლევამ საშუალება მოგვცა მოგვეძიებინა სამივე ქვეყნის მასშტაბით აღმოჩენილი დიონისესა და მისი წრის ღვთაებათა გამოსახულებები. მათი შესწავლის, ინტერპრეტირებისა და არქეოლოგიური კონტექსტის გააზრების საფუძველზე განისაზღვრა ბერძენთა და რომაელთა აქტივობის კვალი რეგიონში და მათ მიერ შემოტანილი კულტურისა და რწმენა-წარმოდგენების გავრცელების ინტენსივობა. თუმცა, აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ არტეფაქტების ეს ჯგუფი შეიძლება ჩაითვალოს ერთ-ერთ (და არა ერთადერთ),

განმსაზღვრელ ნიშნად აღნიშნული პროცესებისა (სურ. 23). აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ სამაგისტრო პროექტის ფარგლებში განხორციელებული კვლევა, შესაძლოა, არ გვაძლევდეს ამომწურავ ინ-

სურ. 23

ფორმაციას თითოეულ ქვეყანაში გამოვლენილ დიონისეს კულტთან დაკავშირებულ არტეფაქტებზე.

კვლევამ გვიჩვენა, რომ ამიერკავკასიაში დიონისეს გამოსახულებები ყველაზე დიდი რაოდენობით საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი. ელინისტურ ხანაში საქართველოს ტერიტორიაზე ორი განსხვავებული კულტურა არსებობდა, დასავლური ანუ კოლხური, რომელიც ბერძნული კულტურის გავლენას განიცდიდა და აღმოსავლური ანუ იბერიული, სადაც უფრო მეტად იგრძნობოდა აქემენიდური ირანის ტრადიციები. კოლხეთის ზღვისპირა ზოლში ბერძნული კულტურა და მასთან დაკავშირებული არქეოლოგიური მასალა ქ.ნ. V ს-ის მიწურულიდან ჩნდება და ალბათ გასაკვირიც არ არის, რომ დიონისეს კულტთან დაკავშირებული უძველესი არტეფაქტები ამიერკავკასიიდან, სწორედ კოლხეთიდან მომდინარეობს.

დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე გამოვლენილი დიონისეს კულტთან დაკავშირებული არტეფაქტები, ძირითადად, ვანის ელინისტური ხანის ნაქალაქარიდან მომდინარეობს. აქ მრავლადაა

აღმოჩენილი დიონისესა და მისი წრის ღვთაებათა გამოსახულებები, ასევე ცენტრალურ ტერასაზე გათხრილი მოზაიკურ იატაკიანი სატაძრო კომპლექსი, რომელიც შესაძლოა, მევენახეობა-მელვინეობის კულტს უკავშირდებოდეს, გვაძლევს საშუალებას ვივარაუდოთ, რომ დიონისეს კულტი კოლხეთის მოსახლეობაში განსაკუთრებული პოპულარობით სარგებლობდა და მათ რელიგიურ მსოფლმხედველობაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა. არქეოლოგიური კონტექსტი, რომელის ფარგლებიც აღმოჩნდა დიონისეს ტერაკოთული ნიღბის ფრაგმენტები, ასევე ნიღბის ცალსახად რელიგიური დანიშნულება, შენირული 40-მდე მცირე ზომის ქოთანის და დამწვარი ძეგლის ნაშთები გვაფიქრებინებს, რომ ადგილობრივი მოსახლეობა დღესასწაულობდა საგაზაფხულო დიონისობის (*Anthesteria*) მესამე დღეს, *Khitros* ანუ ქოთნების დღეს, როდესაც ხალხი დიონისესა და მისი დედის სემელეს სახელზე სწირავდა ძღვენს, განსაკუთრებით კი მცირე ზომის ქოთნებსა და კოჭობებს [რამიშვილი 1976: 258-260].

მნიშვნელოვანია მანანა ოდიშელის მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც დიონისეს კულტის გავრცელება კავკასიაში მჭიდროდ უნდა იყოს დაკავშირებული მითრიდატე VI ევპატორის სახელთან (ქ.წ. 135-63). რამდენადაც ცნობილია, მითრიდატემ, რომელიც თავის თავს ალექსანდრე მაკედონელს ადარებდა და დიონისე დაირქვა, დალაშქრა კოლხეთისა და სომხეთის სამეფოები, ხოლო პომპეუსისგან დევნილმა სწორედ კოლხეთში გამოიზამთრა (*Odisheli M., The Cult of Dionysus in Georgia*, *Greek Theatre and Performance Culture around the Ancient Black Sea*, (eds.: D. Braund, E. Hall and R. Wyles, Cambridge University Press (in press))).

შეგვიძლია ცალსახად ვთქვათ, რომ კოლხეთის ტერიტორიაზე დიონისეს კულტი თანმდევია ელინიზაციის პროცესისა, მისი შემოსვლა და დამკვიდრება უშუალოდ უნდა უკავშირდებოდეს კოლხეთში ბერძნების გამოჩენას. თუმცა, დიონისეს კულტის დამკვიდრებას უთუოდ ხელი შეუწყო კოლხეთში მევენახეობა-მელვინეობის უძველესი ტრადიციის არსებობამ. ოთარ ლორთქიფანიძის მოსაზრებით, საფიქრებელია, რომ კოლხები “დიონისეს სახით თაყვანს სცემდნენ მელვინეობა-მევენახეობის ადგილობრივ ღვთაებას, რომლის კულტი უძველესი დროიდან არსებობდა და დიონისეს კულტის მსგავს ტი-

პოლოგიურ ელემენტებსაც შეიცავდა” [ლორთქიფანიძე 2002: 232]. შესაბამისად, შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ კოლხეთის მოსახლეობამ ადვილად მიიღო და შეითავსა ბერძნული რელიგიური პანთეონის ეს მნიშვნელოვანი ღმერთი.

რაც შეეხება იბერიას, აქ ბერძნული კულტურისა და ელინიზაციის მძლავრი ნიშნები, არქეოლოგიურ მასალაზე დაყრდნობით, ქ.წ. II ს-ის შუა ხანებამდე არ ჩნდება [ლიჩელი 2005: 35-37]. ახალი წელთაღრიცხვის დასაწყისში, კერძოდ კი, I-III სს-ში ეს პროცესები განსაკუთრებით ინტენსიურია. შესაბამისად, დიონისეს კულტის პოპულარიზაცია აქ არა იმდენად ბერძენთა საქმიანობის შედეგია, რამდენადაც რომაელების.

დიონისეს გამოსახულებები ყველაზე დიდი რაოდენობით იბერიის ტერიტორიაზეა გამოვლენილი. ისინი წარმოდგენილია არა მხოლოდ ურბანულ ცენტრებში, არამედ სხვადასხვა არქეოლოგიურ ძეგლებზე (სამაროვანი, სატაძრო კომპლექსი, სასახლე), ზოგიერთი კი შემთხვევითიმონაპოვარია. ეს ფაქტი მიგვანიშნებს მასზე, რომ დიონისეს კულტი გავრცელებული იყო მოსახლეობის ფართო ფენებში.

ცხადია, დიონისეს კულტი იბერიის მოსახლეობის ყოფა-ცხოვრებაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა, ეს ყველაფერი კი მევენახეობა-მელვინეობას, როგორც აღმ. საქართველოს სოფლის მეურნეობის მნიშვნელოვან და უძველეს დარგს უნდა უკავშირდებოდეს. პალეობოტანიკური მონაცემებით საქართველოში მევენახეობას 8000 წლოვანი ისტორია აქვს, უძველესი კულტურული ვაზის, *Vitis Venifera*-ს ნიჰნები აღმოჩენილია ქ.წ. VI ათასწლეულით დათარიღებულ კულტურულ ფენებში [რუსიშვილი 2007]. ამიტომაც, გასაკვირი არ უნდა იყოს, რომ ადგილობრივმა მოსახლეობამ ადვილად მიიღო ღვინისა და მევენახეობის მფარველი ღვთაების - დიონისეს კულტი. ასევე აღსანიშნავია, რომ საქართველოს ეთნოგრაფიულ ყოფაში დადასტურებულია ვაზისა და ღვინის კულტის არსებობა. ნაყოფიერების ღვთაების კულტზე მიუთითებს თანამედროვე ყოფაში დამონმეხული ადათ-წესები, რომლებიც მეცნიერთა აზრით თავიანთი წარმოდგენებით (თხის ტყავებში გახვევა, ნიღბების გაკეთება) ემსგავსება დიონისეს მისტერიებს. არ არის გამორიცხული, რომ საქართველოს უძველესი მოსახლეობის ყოფასა და მსოფლმ-

ხედველობაში დიონისეს კულტი შეერწყა ადგილობრივ ნაყოფიერების კულტს, რის გამოც მან ადვილად მოიკიდა ფეხი საქართველოს ტერიტორიაზე.

რაც შეეხება სომხეთის ტერიტორიას, აქ ელინიზმი, როგორც კულტურული მოვლენა თავს იჩენს ქ.წ. II ს-ის მიწურულიდან და იგი დაკავშირებულია სომხეთის სამეფოს ფორმირებასა და მისი პირველი მეფის, არტაშეს I-ის პოლიტიკურ მოღვაწეობასთან. ქ.წ. 180-170 წლებში მან დააარსა ქალაქი არტაშატი, რომელიც ხუთი ასწლეულის განმავლობაში იყო სომხეთის ძველი ქალაქი, ერთ-ერთი უმსხვილესი და უძლიერესი კულტურულ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ცენტრი. არტაშატში გამოვლენილი არქეოლოგიური მასალა ნათლად ასახავს სომხეთის ტერიტორიაზე ბერძნული კულტურის ინფილტრაციის ინტენსივობას. ის რეგიონში ერთ-ერთ ყველაზე ელინიზირებულ ქალაქად შეიძლება ჩაითვალოს [Тревер 1953: 14-15].

სომხეთის სამეფოს ძლიერების ხანა ქ.წ. II-I სს-ია, მეფეების არტაშეს I-სა (189-160 წწ.) და ტიგრან II-ის (95-56 წწ.) მმართველობის დრო. ნერილობითი წყაროების ცნობით ტიგრან II-ემ ქ.წ. 69 წელს ტიგრანაკერტში დააარსა სომხეთში პირველი თეატრი. მეორე თეატრი კი ტიგრანის ვაჟმა არტავაზდ II-ემ დააარსა არტაშატში. პლუტარქეს ცნობებით არტაშატში არტავაზ II-ის სასახლეში იმართებოდა დიონისესადმი მიძღვნილი თეატრალური წარმოდგენები დადგმული ევრიპიდეს ტრაგედიების მიხედვით. მისივე ცნობით, სპექტაკლში მონაწილეობისთვის ბერძენი მსახიობები მოწვეულნი იყვნენ მცირე აზიიდან [Горян 1952: 405].

არქეოლოგიურად თეატრის არსებობა არ დასტურდება ტიგრანაკერტში, თუმცა, არტაშატში ნამდვილად შეინიშნება ძველი თეატრისა და მასთან დაკავშირებული არქეოლოგიური მასალის კვალი. სომხეთში თეატრის შექმნა უნდა უკავშირდებოდეს აქ მიმდინარე კულტურულ-ეკონომიკურ და სოციალურ ძვრებს. თეატრისა და მასთან ერთად დიონისეს კულტის გაჩენა მჭიდროდაა დაკავშირებული სომხეთის სახელმწიფოს ფორმირების პროცესთან, რომელიც, თავის მხრივ, ელინიზაციის პროცესისა და სომხეთის მეფეთა პრობერძნული საქმიანობის გამოძახილია.

სომხეთში დიონისეს კულტს ადგილობრივი პროტოტიპიც ჰყავდა. ეს იყო არა-გისანე (მშვენიერი არას კულტი), რომელიც სომხეთში

ინდოეთიდან შემოსულ კულტად ითვლება. არა-გისანეს აღმოსავლურ მწერლობაში უკავშირებდნენ მდიდრულ ცერემონიებსა და თეატრალურ წარმოდგენებს, ასევე გაზაფხულის დადგომასა და ბუნების გამოცოცხლებას. სომხურ ლიტერატურაში მოიპოვება ამგვარი ტერმინიც, აღონის-დიონისე-გისანე-არას კულტი.

სომხეთში აღმოჩენილი დიონისეს გამოსახულებების იტერპრეტირებისა და არქეოლოგიური კონტექსტის შესწავლის საფუძველზე შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ კოლხეთის შემდგომ ელინიზაციის პროცესი ყველაზე ინტენსიურ ხასიათს სწორედ სომხეთში ატარებდა. აქ დიონისე პოპულარული უნდა გამხდარიყო არა მხოლოდ, როგორც მეღვინეობისა და გართობის მფარველი ღვთაება, არამედ როგორც თეატრალური წარმოდგენების ღმერთი, რასაც ადასტურებს კიდევ არტაშატში დაარსებული ბერძნული თეატრი.

რაც შეეხება აზერბაიჯანს, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, აქ დიონისეს კულტთან დაკავშირებული არტეფაქტები დღემდე არ გამოვლენილა. ეს გვაძლევს საშუალებას ვიფიქროთ, ბერძნული კულტურის ერთ-ერთი თანმდევი ელემენტი - დიონისეს კულტი, არ გავრცელებულა ძველი ალბანეთის ტერიტორიაზე. ელინიზაციის პროცესის პასიურ ხასიათს ადასტურებს ის გარემოებაც, რომ ბერძნული იმპორტული კერამიკა აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე თითქმის არ გვხდება.

ამგვარად, დიონისეს გამოსახულებების გავრცელების სურათის შესწავლამ საშუალება მოგვცა განგვესაზღვრა ბერძნული კულტურის გავრცელების ინტენსივობა რეგიონში და მისი ქრონოლოგიური ჩარჩოები ამიერკავკასიის თითოეულ ქვეყანაში. დიონისესა და მისი წრის ღვთაებათა გამოსახულებების შესწავლის საფუძველზე ელინიზაციის ქრონოლოგიური ჩარჩოები წარმოგვიდგება ამგვარად: კოლხეთში ელინისტური კულტურის შესვლა და დამკვიდრება იწყება ქ.წ. IV ს-დან, სომხეთსა და იბერიაში კი ქ.წ. II ს-ის ბოლო მეოთხედიდან. ხოლო ალბანეთის ელინიზაციაზე საუბარი ჩემს საკვლევ მასალაზე დაყრდნობით, არამართებულად მიმაჩნია.

ბერძნული კულტურის გავრცელება რეგიონში დასავლეთის მხრიდან, მცირე აზიის გავლითა და შავი ზღვის სანაპირო ზოლიდან მიმდინარეობდა. სამივე ქვეყნის გეოგრაფიულმა მდებარეობამ, თუ მათში არსებულმა სოციალურ-ეკონომიკურმა და პოლიტიკურმა

მოვლენებმა თავისებური გავლენა მოახდინა რეგიონში ბერძნული კულტურის გავრცელებასა და მისი თანმდევი ელემენტის - დიონისეს კულტის დამკვიდრებაზე. დიონისესა და მისი წრის ღვთაებათა გამოსახულებების მიხედვით ელინიზაციის პროცესების კვლევა საკმაოდ რთულია, ვინაიდან ელინიზმი, როგორც კულტურული მოვლენა, თავის მხრივ, ერთ-ერთ რთულ და პრობლემატიკურ საკითხადაა გააზრებული. არ შეიძლება ეს პროცესი განხილული და შესწავლილი იყოს მხოლოდ ცალსახად, არქეოლოგიური მასალის ერთ კატეგორიაზე დაყრდნობით. თუმცა, აღნიშნული კვლევის ფარგლებში მოძიებული მასალა და მათი ამგვარ კონტექსტში განსაზღვრა საშუალებას გვაძლევს ახლებურად გავიაზროთ რეგიონში მიმდინარე რთული სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური მოვლენები.

P.S. განუული მხადრაჭერის, კოლექციებში დაცულ მასალაზე ნვდომისა და ფოტომასალისთვის დიდ მადლობას ვუხდით შემდეგ ორგანიზაციებს: შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდი; ივანე ჯავახიშვილის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი; საქართველოს ეროვნული მუზეუმი; ოთარ ლორთქიფანიძის სახელობის არქეოლოგიის კვლევის ცენტრი; სომხეთის ეროვნული ისტორიული მუზეუმი; სომხეთის მეცნიერებათა აკადემიის არქეოლოგიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი; აზერბაიჯანის მეცნიერებათა აკადემიის არქეოლოგიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი.

ბიბლიოგრაფია:

1. ბოხორაძე ა., „ნასტაკისი, სარკინე, ძალისი,“ ძეგლის მეგობარი N33. თბილისი, 1973 გვ. 36-42.
2. გაგოშიძე ი., 2013-2014 წლების არქეოლოგიური გათხრები დედოფლის გორაზე (ექსპრეს ინფორმაცია), იბერია-კოლხეთი N11, თბილისი, 2015.
3. დიდი პიტიუნტი, არქეოლოგიური გათხრები ბიჭვინთაში, ტ. I, თბილისი, 1975.
4. დიდი პიტიუნტი, არქეოლოგიური გათხრები ბიჭვინთაში, ტ. III, თბილისი, 1978.
5. ლიჩელი ვ., «ელინიზმი» საქართველოში: სამი რეგიონი - სამი

- ეტაპი, ჟურნალი ძიებანი, დამატებანი XIII, შავიზღვისპირეთი ელინისტური სამყაროს სისტემაში, თბილისი, 2005 გვ. 35-37.
6. ლიჩელი ვ., ძველი ვანი, სამეურნეო უბანი, თბილისი, 1991.
 7. ლორთქიფანიძე ოთ., ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან, თბილისი, 2002.
 8. რამიშვილი ქ., ტერაკოტები ვანიდან, ვანი, არქეოლოგიური გათხრები ტომი II, მეცნიერება, თბილისი, 1976.
 9. რუსიშვილი ნ. ,ვაზის კულტურა საქართველოში პალეოეთნობოტანიკური მონაცემების საფუძველზე, თბილისი, 2007.
 10. ყიფიანი ნ. ,წითელფიგურული კრატერი საირხიდან, არქეოლოგიური ჟურნალი III, თბილისი, 2004 გვ.114-119.
 11. ჯავახიშვილი ქ., ქართლის სამეფოსა და ეგვიპტის ურთიერთობის ისტორიიდან რომაულ ხანაში (გლიპტიკური მასალების მიხედვით), ძიებანი N12, თბილისი, 2003 გვ. 84.
 12. Аракелян Б.Н. Очерки по истории искусства древней армении (VI в. до н.э - III в. н.э), Издательство ан Армянской ССР, Ереван, 1976.
 13. Гоян Г., 2000 лет Армянского Театра. Том второй: Театр средневековой Армении, Государственное издательство «Искусство», Москва, 1952.
 14. Маркарян. А., Серебряный Ритон из Эребуни, Историко-Филологический журнал, 2 (160) Ереван, 2002 стр.166-177.
 15. Тревер К.В., Очерки по истории культуры древней Армении (II в. до н.э - IV в. н.э), Москва-Ленинград, 1953, стр. 14.
 16. Odisheli M., 'The Cult of Dionysus in Georgia', Greek Theatre and Performance Culture around the Ancient Black Sea, (eds.: D. Braund, E. Hall and R. Wyles, Cambridge University Press (in press).
 17. Treister M., The Treasure of Silver Rhyta from Erebuni, in "Искусство и идеология" Унив. Изд. Св. Климент Орхидски, София, 2012 pg. 117-146.

DEPICTION OF DIONYSUS FROM TRANSCAUCASIA B.C. IV - A.C. LV

Summary

The following article is a short summary of the research which was undertaken in Georgia, Armenia and Azerbaijan. The aim of the research was to collect and study the materials related to the cult of Dionysus, preserved in the museums of these countries. Chronological frames of the research varies from the Hellenistic Period to the end of Late Antiquity (4th c. AD). Study of the artefacts of Dionysus and his followers should help us to define an infiltration and intensity of Greek culture in the region. It is due to the fact that the cult of Dionysus was an integral and very important part for Greeks' everyday life as well as Romans' who had familiarized Greek religious pantheon.

The study has revealed that the largest amount of the depictions of Dionysus and his followers are preserved in the territory of Georgia (Colchis and Iberia), in Armenia afterwards and there are no any preserved in Azerbaijan (Albania). The earliest depictions related to the cult of Dionysus are discovered in Colchis (end of 5th beginning of 4th c. BC) and is closely associated with Greek Colonization process. In Colchis they are mainly preserved in Vani archaeological site, which was one of the most important urban center in the Hellenistic Period.

The cult of Dionysus in Iberia spreads from the end of 2nd c. AD but most of the artefacts belongs to the 1st-3rd centuries AD, the period when relations between the Rome and Iberia was very intensive. Expansion of the cult of Dionysus in the Late Antiquity must be related to the Roman World rather than to the Greek. The fact that artefacts related to the cult of Dionysus in Iberia are found in various archaeological sites, in different archaeological contexts (cultural layers, cemetery, chance finds) points to the fact, that his cult was widely spread and worshiped. Popularity of the cult of Dionysus in Colchis as well as in Iberia must be affected by the traditions of winemaking

which was a very important part of local agriculture. The earliest remains of cultural wine 'Vitis Venifera' belongs to 6th mill. BC. Locals should have accepted the god of wine and winemaking and should have mixed it with their local faith and traditions.

Depictions of Dionysus from Armenia mainly belongs to the 2nd-1st centuries BC, the period of formation and consolidation of the Kingdom of Armenia which itself was closely associated to the political and economic relations with Greeks. According to Plutarch and archaeological materials, there was a theater established in Armenia where Greek actors were invited from Asia Minor for acting. Dionysus must have mainly been worshiped here as a god of theater and ritual madness. Dionysus also seems to have had a local prototype named 'Ara the beautiful' which in Armenia was spread from India. The cult of 'Ara the beautiful' was also related to the theatrical performances.

As we have already mentioned above, archaeological materials related to the cult of Dionysus are not yet revealed in the territory of Azerbaijan. This should have been caused by the fact that Greeks' interests did not go further east from Iberia. There is not Greek imported pottery found in the territory of Albania too.

According to our study subject Greek cultural impulses first appear in Colchis, through the Black Sea coast and Asia Minor, spreads towards the East and South East – Iberia and Armenia. Expansion of the Greek culture and one of the integral element of it – Cult of Dionysus was firmly affected by local traditions and social-economic situation in the region. Worth mentioning is that the artefacts related to the cult of Dionysus is one and not only group of archaeological materials that can help us to define the complicated social-economic and political activities in the region.

I would like to express my gratitude and thank to the following institutions and organizations for their help, photos and giving me an access on the materials preserved in the archaeological collections:

Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia;

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University;

Georgian National Museum;

Ot. Lordkipanidze Center of Archaeology of Georgia;

The History Museum of Armenia;

National Academy of Science of the Republic of Armenia, Institute of Archaeology and Ethnography;

National Academy of Science of Azerbaijan, Institute of Archaeology and Ethnography.

დევი ბერძენიშვილი იმ მეცნიერთა კატეგორიას ეკუთვნის, რომლებიც მხოლოდ თავიანთი ვიწრო სპეციალობით არ იფარგლებიან და საკუთარ კომპეტენციაზე დაყრდნობით სხვა სამეცნიერო დარგების განვითარებისთვისაც იღვწვიან. დევი ბერძენიშვილს - ღვანლმოსილისტორიკოსს, ნიკობერძენიშვილის პრემიის ლაურეატს, 44 ნაბეჭდი ნაშრომის ავტორს, რომელიც წლების განმავლობაში მუშაობდა ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის შუა საუკუნეების სექტორის ხელმძღვანელად დიდი წვლილი მიუძღვის საქართველოს არქეოლოგიის განვითარების საქმეშიც.

2019 წლის 20 ნოემბერს დევი ბერძენიშვილს 85 წელი შეუსრულდებოდა. ჩვენი ყურნალი ვთავაზობთ ამონარიდებს მეცნიერის საველე დღიურებიდან, ხოლო ღვანლმოსილი მეცნიერის შესახებ "ონლაინ არქეოლოგიის" მკითხველს უამბობს, ისტორიის დოქტორი ვიორჯი ჭეიშვილი, რომელიც ბატონ დევისტან ერთად 20 წელიწადზე მეტ ხანს მუშაობდა ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ისტორიული გეოგრაფიის განყოფილებაში. უფროსი კოლეგის ეს მოგონება არა მხოლოდ მეცნიერის ბიოგრაფიულ მონაცემებს შეიცავს, არამედ ემოციურად დატვირთულია რეალისტურ-პატრიოტული ქვედინებებითა და პროფესიონალური მეთოდის სხვადასხვა ასპექტით, რაც განსაკუთრებულად საგულისხმოა ახალგაზრდა მოქალაქეებისა და სპეციალისტებისთვის.

დევი ბერძენიშვილი - 85

გიორგი ქვიციანი

დევი ბერძენიშვილი დაიბადა 1934 წლის 20 ნოემბერს, ქალაქ თბილისში. მამა – კონსტანტინე ალექსანდრეს ძე ბერძენიშვილი, ცნობილი ქართველი ისტორიკოსის ნიკო ბერძენიშვილის ძმა, პროფესიით აგრონომი იყო. დედა – თამარ დავითის ასული კალაშნიკოვა, ისტორიკოსი, დიდი ივანე ჯავახიშვილის მოსწავლე გახლდათ; დევის მშობლებმა ერთმანეთი მეტეხის ციხეში გაიცნეს – 1921 წლის თებერვალში ისინი

სამშობლოში შემოჭრილ წითელარმიელებს ებრძოდნენ.

ბატონი კოტე ადრე გარდაიცვალა – 1944 წელს. თუმცა, დევის კარგად ახსოვდა, როგორ აშენებდა მამა იმ სახლს, რომელშიც ისინი შემდეგ ცხოვრობდნენ, ან კიდევ როგორ შეისვა მხრებზე და უნივერსიტეტის ეზოში ივანე ჯავახიშვილის გამოსვენებას დაასწრო. 1964 წელს გარდაიცვალა ქალბატონი თამარიც.

ოჯახურმა ტრადიციებმა მნიშვნელოვნად განსაზღვრა დევი ბერძენიშვილის სამომავლო ინტერესები. 1952 წელს მან ოქროს მედლით დაამთავრა თბილისის მე-6 ვაჟთა სკოლა და იმავე წელს ჩაირიცხა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკულტეტზე. ის აქტიური სტუდენტი იყო – თავჯდომარეობდა ისტორიის ფაკულტეტისა და უნივერსიტეტის სტუდენტთა სამეცნიერო საზოგადოებებს, მონაწილეობდა რესპუბლიკურ და საკავშირო სტუდენტურ კონფერენციებში. 1954 წელს ტარტუს უნივერსიტეტში გამართულ კონფერენციაზე წაიკითხა მოხსენება “ანტიკური ხანის მცხეთა არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით”, მომდევნო წელს ივ. ჯავახიშვილის გარდაცვალების 15 წლისთავისადმი მიძღვნილ კონფერენციაზე წარსდგა ნაშრომით – “ივანე ჯავახიშვილი და ქართ-

ველ სტუდენტთა სამეცნიერო წრე პეტერბურგში”.

დევი ბერძენიშვილი პირველივე კურსიდან მონაწილეობდა სხვადასხვა არქეოლოგიურ და ისტორიულ-გეოგრაფიულ ექსპედიციაში: ივრის ხეობის ისტორიულ-არქეოლოგიური და ზემო რაჭის არქეოლოგი-

ური ექსპედიციები (1952 წ.); სამხრეთ ოსეთის არქეოლოგიური ექსპედიცია (1953, 1955 წწ.); შიდა ქართლის ისტორიულ-გეოგრაფიული ექსპედიცია (1954 წ.); ბიჭვინტის არქეოლოგიური ექსპედიცია (1956 წ.); ხოვლეს არქეოლოგიური და ნოფის ისტორიულ-გეოგრაფიული ექსპედიციები (1957-58 წწ.). ბუნებრივია, რომ დ. ბერძენიშვილის სადიპლომო ნაშრომიც – “ფოლადაურის ხეობის ისტორიისათვის” ძირითადად საველე, ისტორიულ-გეოგრაფიული დაზვერვების მასალებზე იყო დამყარებული.

1957 წელს დევი ბერძენიშვილი ჩაირიცხა ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტში. მისი 50 წლიანი სამეცნიერო საქმიანობაც უმთავრესად ამ ინსტიტუტთან იყო დაკავშირებული. 1965 წელს მას მიენიჭა ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის (სადისერტაციო ნაშ-

რომი: “ქვემო ქართლის ისტორიული გეოგრაფიიდან”), ხოლო 1985 წელს, გამოკვლევებისთვის “სამხრეთ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფია (შუა საუკუნეები)” – ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის წოდება. 1999 წლიდან ის სათავეში ჩაუდგა ისტორიული გეოგრაფიის განყოფილებას, ხოლო 2002 წლიდან, ინსტიტუტის სტრუქტურული რეორგანიზაციის შედეგად – საქართველოს შუა საუკუნეების ისტორიის განყოფილებას. 2006 წლიდან გარდაცვალებამდე დევი ბერძენიშვილი ისტორიის ინსტიტუტის სამეცნიერო საბჭოს წევრი

დღიურები

და მთავარი მეცნიერ- თანამშრომელი იყო.

დევი ბერძენიშვილი 60-ზე მეტი ნაშრომის ავტორია. ის გახლავთ “საქართველოს ისტორიის ატლასის” თანაავტორი და პასუხისმგებელი რედაქტორი.

დევი ბერძენიშვილის სამეცნიერო შემოქმედებაში ძირითადი ადგილი უჭირავს საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის შესწავლას. მისი გამოკვლევები, უმთავრესად, საველე ისტორიულ-გეოგრაფიული ექსპედიციების დროს მოპოვებულ მასალაზეა დამყარებული. საველე-საექსპედიციო მუშაობას დევი ბერძენიშვილი, როგორც აღვნიშნეთ, სტუდენტობიდანვე ეზიარა. ისტორიის ინსტიტუტში კი, საველე მუშაობამ კიდევ უფრო ინტენსიური ხასიათი მიიღო. ნიკო ბერძენიშვილისადმი მიძღვნილ ერთ ნარკვევში დ. ბერძენიშვილი წერს: “ახალგაზრდებს ზედიზედ ექსპედიციებში გვაგზავნიდა და ზოგჯერ ექვსი თვის განმავლობაში ველზე ვიყავით. ამის შედეგი იყო, რომ მალე ჩვენი განყოფილების წევრებს, თითქმის მთელი აღმოსავლეთი საქართველო ფეხდაფეხ შემოვლილი გვექონდა”.

აღმოსავლეთ საქართველო ფეხდაფეხ შემოვლილი გვექონდა”. აღმოსავლეთ საქართველოს გარდა, დ. ბერძენიშვილმა შემოიარა თორი, სამცხე, ჯავახეთი, ლეჩხუმი, რაჭა, აგრეთვე, ზემო იმერეთი და ტაო-კლარჯეთის მნიშვნელოვანი ნაწილი. ისტორიულ-გეოგრაფიული ექსპედიციები გარკვეულ პრინციპს ემყარებოდა: “საქართველოს ისტორიულ-გეოგრაფიული შესწავლა თანამედროვე დონეზე” – აღნიშნავდა დ. ბერძენიშვილი – “მისი ცალკეული მხარეების ხევ-ხევ შემოვლით, ადგილზე ყოველმხრივი დაკვირვებითაა შესაძლებელი...”

ქვეყნის ინტენსიური მიმოხილვა სავალდებულო წესად ჩვენი თაობის ისტორიკოსებს ნ. ბერძენიშვილმა დაუდო. ყველა მკვლევარს

საველე მუშაობის თავისი ხედვა, თავისი წესები აქვს. მე მქონდა ბედნიერება დევისთან ერთად მონაწილეობა მიმელო სამცხისა და რაჭის ექსპედიციებში, ამიტომ თავს უფლებას ვაძლევ, გაგაცნოთ საველე მუშაობის ის მეთოდები, რომლითაც დევი ბერძენიშვილი ხელმძღვანელობდა: ქვეყნის მიმოხილვა და შესწავლა ხევ-ხევ ხდებოდა, თუკი შესაძლებელი იყო, იმ თანმიმდევრობით, როგორც ეს ვახუშტი ბატონიშვილს აქვს მოცემული. ვინყებდით ხეობის სათავეებიდან, უკიდურესი დასახლებული სოფლიდან და ნელ-ნელა ქვემოთ მოვუყვებოდით. ყოველი დღე მთხორებელთან მუშაობით

ინყებოდა; ვცდილობდით, მთხრობელად შეგვეჩინა ასაკოვანი მამაკაცი, თუმცა, არც თუ მაინცდამაინც ხნიერი. შეკრებილი ინფორმაცია მეტად მრავალფეროვანი იყო: სოფლისა და მისი უბნების სახელწოდება, ძირითადი გვარები, მკვიდრნი და მოსულნი, სოფლის ეკონომიკური ყოფა და ძირითადი სასოფლო-სამეურნეო დარგები; მიკროტოპონიმია: მთების, ტყეების, საძოვრების, სათიბების, სახნავეებისა და წყლების სახელწოდებები; სოფლის სალოცავები, მათი მდებარეობა, სახელობა და უმთავრესი დღეობები, აგრეთვე, ცნობე-

დღიურები

ბი სოფლის სხვა ისტორიულ-კულტურულ ძეგლებზე — ნაციხარებზე, ნასახლარებზე, ნახიდურებზე... მთხრობელისგან ინფორმაციის ჩანერის შემდეგ მის მიერ დასახელებულ ყველა ძეგლზე მივდიოდით. ადგილზე იწყებოდა ძეგლის აღწერაც და შესწავლაც: მდებარეობა, არქიტექტურა, საშენი მასალა, წყობა, მიმართება უახლოეს დასახლებულ პუნქტებთან და გზებთან; დევი აუცილებლად ძეგლის მთელ პერიმეტრს შემოივლიდა ხოლმე და ყურადღებით დაათვალიერებდა, ხომ არ იყო ირგვლივ სხვა ნაგებობის ან ნარნერის კვალი?

ერთი მაგალითი: 1986 წელს აბასთუმანში თამარის სახელით ცნობილ ციხეზე მივედით. ეს ციხე და მისი შემოგარენი ლევან მუსხელიშვილს ჰქონდა მოხილულ-შესწავლილი. მისივე დღიურებიდან ცნობილი იყო, რომ არსებობდა გვირაბიც, რომელიც ოძრხისწყალზე ჩამოდიოდა. ამ გვირაბს ჩვენმა ექსპედიციამ ადვილად მიაგნო; მაგრამ დევის მაინც პროფესიონალური ჟინი კლავდა, უნდოდა შეეტყო, როგორ უერთდებოდა გვირაბი ციხეს. გვირაბის გაყოლებით კლდის დამრეც ფერდს ავუყევით და როცა მთის წვერზე აღვმოჩნ-

დით, შედეგმა ყოველგვარ მოლოდინს გადააჭარბა – სრულიად სხვა, თამარის ციხისგან დამოუკიდებელ საფორტიფიკაციო ნაგებობას მივადექით. ციხის კედლების წყობაზე დაკვირვებით დევი ბერძენიშვილმა ივარაუდა, რომ ეს უნდა ყოფილიყო გუარამ მამფალის მიერ აგებული ციხე, რაზეც “მატიანე ქართლისა” გვამცნობდა.

რა თქმა უნდა, მთხრობელებით ყოველთვის არ ვყოფილვართ განებივრებულნი, განსაკუთრებით კი, სამცხის იმ სოფლებში, სადაც არაქართული მოსახლეობა ცხოვრობდა. ასეთ შემთხვევებში გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთრის ცნობებითა და ხუთვერსიანი რუკის მონაცემებით ვკმაყოფილდებოდით. თუ რაიმე ძეგლი გამოგვჩივებოდა, როგორც წესი დევი შემდეგ საექსპედიციო წელს მოინახულებდა.

ამ მხრივ განსაკუთრებით მძაფრი მოგონებები ჰქონდა დევი ბერძენიშვილს ჯავახეთის ექსპედიციასთან დაკავშირებით. ის ხშირად იგონებდა იმ წინააღმდეგობას, რომელსაც მას და თორნიკე ტატიშვილს უწევდა სომხური მოსახლეობა: ხან საუზმეს მოპარავდა, ხან

კი ქვებით უმასპინძლდებოდა. 1997 წლის ჯავახეთის ექსპედიციის ანგარიშებშიც არაერთხელ წერია: “ძეგლთან არ მიგვიშვებს”, “ეკლესიის კარი არ გაგვიღებს” და სხვ.

ქვემო ქართლთან დაკავშირებით დევი ბერძენიშვილს ამგვარი მძაფრი მოგონებები არ გააჩნდა. თუმცა კურიოზები აქაც ხდებოდა. ამ რამდენიმე წლის წინ დევი და ნიკა ვაჩიშვილი იმყოფებოდნენ თრიალეთში, სოფ. აშყალაში. მათ აინტერესებდათ წმ. გიორგის ეკლესია. სოფლის მოსახლეობა ბერძნულ-სომხურია, ამიტომ გზის გაკვალვა მათ რუსული ენის გამოყენებით სცადეს. “Где церковь Св.

დღიურები

Геоργია”¹ – უკითხავთ ერთი სომეხი გლეხისთვის. პასუხი საკმაოდ ამომნურავი ყოფილა: “Св. Георгий здесь не проживает”.² იფიქრეს, რომ ბერძნებთან მაინც გაუმართლებდათ და ახლა მათ მიმართეს იმავე კითხვით. “Сер-ковь?”³ – ბერძენი გლეხი ცოტა ხნით ჩაფიქრდა და

მერე გახარებულმა წამოიძახა - ааа, Сер-го!!! Тракторист Серго уехал в соседнюю деревню”.⁴

ამგვარი წინააღმდეგობები დევი ბერძენიშვილს მხოლოდ უძლიერებდა პროფესიონალურ ინტერესს. თავის “ნარკვევებში” დევის ასეთი დარიგებაც აქვს: “ყველაფრისთვის სასარგებლოა თანამედროვე ახალგაზრდების გატაცება – იმოგზაურონ ფეხით მთასა და ბარში. ამით ისინი უფრო ღრმად შეიმეცნებენ საქართველოს, ვიდრე მხოლოდ წიგნებიდან, გაიხარებენ მკვიდრი მოსახლეობის გაცნობით. ხდება გამონაკლისიც, მაგრამ

ამან უფრო უნდა გააღვივოს ახალგაზრდობის ინტერესი...”

ექსპედიციების დროს დევი ბერძენიშვილმა მიაკვლია არაერთ ისეთ ძეგლს, რომელიც ან ნაკლებად იყო ცნობილი, ან საერთოდ უცნობი იყო ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში.

დევი ბერძენიშვილს ველზე აღმოჩენილი ძეგლის ამეტყველების საოცარი უნარი ჰქონდა. საილუსტრაციოდ შემოგთავაზებთ ერთ ფრაგმენტს

¹ სად არის წმინდა გიორგის ეკლესია?

² წმინდა იორგი აქ ცხოვრობს?

³ სერ-კოვ - სიტყვა ეკლესიას გამოთქვამს არასწორად.

⁴ სერ-გო!!! სერგო მეტრაქტორე მეზობელ სოფელში წავიდა.

მისი ნაშრომიდან “ხევი ბოლნისისა”: “იქაურ გზებზე, წერილობითი ნყარობის გარდა, ნათლად მეტყველებს ჯერაც შემორჩენილი მატერიალური კულტურის ძეგლები. საამისოდ მნიშვნელოვანია ქვის ხიდები მაშავერაზე, ნასოფლარ სატრედოსთან, სადაც სამთალიანი ხიდია გადარჩენილი; იმავე მდინარეზე, სოფ. გუჩულუსთან ერთთალიანი მეორე ხიდია, რომელიც მახლობლად მდებარე ჭაპალის ციხესთან გამავალ გზას უერთდება. ეს ხიდები არა მარტო ბოლნისისა და დმანისის ხევებს აკავშირებდა, არამედ უფრო შორეულ მხარეებსაც. ისინი XVI-XVII სს. ადრეულები არ ჩანს, მაგრამ გზათა მიმართულებას აშკარად გვისახავს. მდინარის დაყოლებით შულავრისა და დებედის ხეობისაკენ შეიძლებოდა სვლა, ფოლადაურის ხევის აყოლებით მიმავალ გზას კი ბერდიკის ციხე კეტავდა... შესაძლოა ... ქარვასლა გამოდგეს ჩათახის სიახლოვეს შერჩენილი, მოზრდილი ნაგებობის ნანგრევი... მგლის კარის უღელტეხილამდე ეს გზა ჰუჭაბის მონას-

ტერს გაივლიდა. საინტერესოა, რომ ჰუჭაბი არაბული სიტყვაა ... რაც ეჯიბს, მეკარეს, კარის მცველს ნიშნავს... შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ნასოფლარი ოდესღაც ეჯიბთა მიერ მოშენდა და სახელი ჰუჭაბიც აქედან მიიღო. ვახუშტის რუკაზე ამ სოფელში აზნაურის რეზიდენციაა აღნიშნული. ალბათ, აქ იჯდა მგლის კარის ეჯიბთა, მეკარეთა უფროსი.”

საველე სამუშაოების შედეგად დევი ბერძენიშვილმა მონოგრაფიულად შეისწავლა 4 ისტორიულ-გეოგრაფიული ქვეყანა: ქვემო ქართლი, ჯავახეთი, თორი და ლეჩხუმი. მან დაახასიათა ამ ქვეყნების ისტორიულ-გეოგრაფიული განვითარება შუა საუკუნეთა მთელ სიგრძეზე, გამოყო ძირითადი ეტაპები.

დღიურები

პროცესის მთლიანობაში გააზრება დევი ბერძენიშვილს საშუალებას აძლევდა, გაეანალიზებინა ჩვენი ქვეყნის ისტორიის ისეთი კარდინალური საკითხები, როგორცაა ქვეყნების შიდატერიტორიული ევოლუცია თუ გარე საზღვრების ცვალებადობა, ეკონომიკური და სოციალური გეოგრაფია, ეთნიკური გეოგრაფია, საეკლესიო გეოგრაფია. თავის გამოკვლევებში დ. ბერძენიშვილს თვალნათლივ აქვს ნაჩვენები, რომ ყველა ეს პროცესი ურთიერთგადაჯაჭვულია და ურთიერთგანმაპირობებლიც კი.

დევი ბერძენიშვილის ინტერესთა სფეროში მუდამ იყო ციხეები. საგულისხმოა, რომ მისი თითქმის ყველა ნაშრომის გარეკანზე ციხესიმაგრეა გამოსახული. ციხეებზე მსჯელობა დომინირებს მის სამეცნიერო შრომებში. სპეციალურ მსჯელობას ციხესიმაგრეებზე ვხვდებით შემდეგ წერილებში: “ციხეთა შესწავლის ზოგიერთი საკითხი”, “ვარძია და თმოგვის ციხე”, “ჯავახეთის ძველი სიმაგრეები”, “სამცხის ისტორიული გეოგრაფიიდან (ლომსიანთა)”, “ოძრხევი”. ამ წერილებში თვალი ედევნება ციხეებისა და მათი შესავალი ქვეყნების აღმოცენებასა და ევოლუციას უძველესი ხანიდან გვიან შუა საუკუნეებამდე. დევი ბერძენიშვილს განზრახული ჰქონდა განმაზოგადებელი, თეორიული ნაშრომის შექმნა ციხეებზე, რაც სამწუხაროდ არ დასცალდა. მან მხოლოდ ერთგვარი შესავლის სახით დაამუშავა საკითხი “ძველი საქართველოს ციხესიმაგრეთა ზოგიერთი სახეობა წერილობითი წყაროების მიხედვით” და ჟურნალ “ანალების” 2007 წლის პირველ ნომერში გამოაქვეყნა. ამ წერილში გაანალიზებულია ისეთი ტერმინები, როგორებიცაა “დედაციხე”, “უფლისციხე”, “თავციხე”, “შურისციხე” და სხვ. ახსნილია მათი სოციალური რაობა, მოტანილია პარალელები კავკასიიდან, მახლობელი აღმოსავლეთიდან, ევროპიდან. მოდინახეს შესახებ ის წერს: “შუა საუკუნეებში საქართველოს ძლიერსა და მიუვალს ციხეებს ხატოვანი სახელი ჰქონდათ – “მო და მნახე”; ის შემდგომში “მოდინახედ იქცა”. თავდაპირველად, თავმომწონე შეძახილი მტრისადმი იყო მიმართული და აღნიშნავდა – მოხვალ, შემხედავ და ვერაფერს დამაკლებ, ისე გაბრუნდებო. ასეთი სახელწოდების მქონე ციხეები ქვეყნის სხვადასხვა კუთხეშია დამონმებული... აუღებელ ციხეს ქართულის მსგავსი სახელი

აღმოსავლეთ კავკასიაშიც რქმევია... გელასან-გორასან აზერბაიჯანულად ნიშნავს “მოდამნახეს”, რაც ამ ციხის მიუვალობაზე მიუთითებს... ამ ტიპის აუღებელი ციხეები, სხვა აღწერილობითი სახელებითაც გვხვდება წყაროებში, მაგ. “ჩიტის გაფრენა” (ჰავახალაც) სომხეთში, ან კიდევ არწივის ბუდე (ალამუთი) ჩრდილოეთ ირანში.” - აღნიშნავს დ. ბერძენიშვილი.

დევი ბერძენიშვილს ყველა იცნობდა, როგორც მაღალი რანგის პროფესიონალს, ყველას უხაროდა მასთან თანამშრომლობა. ბოლო წლებში ის აქტიურად მოღვაწეობდა საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიასთან არსებულ “ქრისტიანული კვლევის საერთაშორისო ცენტრში” - ის იყო „წმ. ანდრია პირველწოდებულის გზის მკვლევარი ექსპედიციის” მეცნიერ-ხელმძღვანელი. მისი თაოსნობით მოეწყო ხუთი ექსპედიცია იმ ადგილების მიმოხილვისა და შესწავლისთვის, რომლებიც ტრადიციით წმ. ანდრია პირველწოდებულის სახელთან იყო დაკავშირებული. ბოლო ექსპედიცია ტაო-კლარჯეთსა და ჭანეთ-ლაზეთს მიეძღვნა. აქ შეიტყო ექსპედიციამ რუსეთის მიერ საქართველოს ინტერვენციის შესახებ...

15 აგვისტოს დ. ბერძენიშვილმა საველე დღიურში უკანასკნელი ჩანაწერი გააკეთა: “...საქართველოდან რუსის ჯარი არ გადის. არ შველის ბუმი, რაისი და ევროკავშირი. ყველას საჯაროდ აბუჩად იგდებენ. თბილისში ლტოლვილები, გორში – კაზაკები... კოდორიც დავკარგეთ... “წყველა ყველა მათ, ვინც მალრიბის ველურ ყაჩაღებს გაულო კარი თერგდალეულ დარიალისა”... “У России две напасти – эта власть тьмы и тьма власти”...⁵ გორი-თბილისის გზა გადაკეტილია, შინ მისვლა გოდერძი-ჯავახეთი-წალკით მოგვიწევს. ვაი ჩვენს თავს...”. ორი დღით ადრე კი დღიური ასე დაასრულა: “ტლევზორში (თურქულად) აჩვენებენ საქართველოს დაბომბილ ქალაქებს... გასივდა გული. ყველა ჩვენ გვერევა, ან კი როგორ შევრჩით?...”

დევის გულმა ველარ გაუძლო და 17 აგვისტოს, სიკვდილთან ხანმოკლე გაბრძოლების შემდეგ, სამუდამოდ დალია სული.

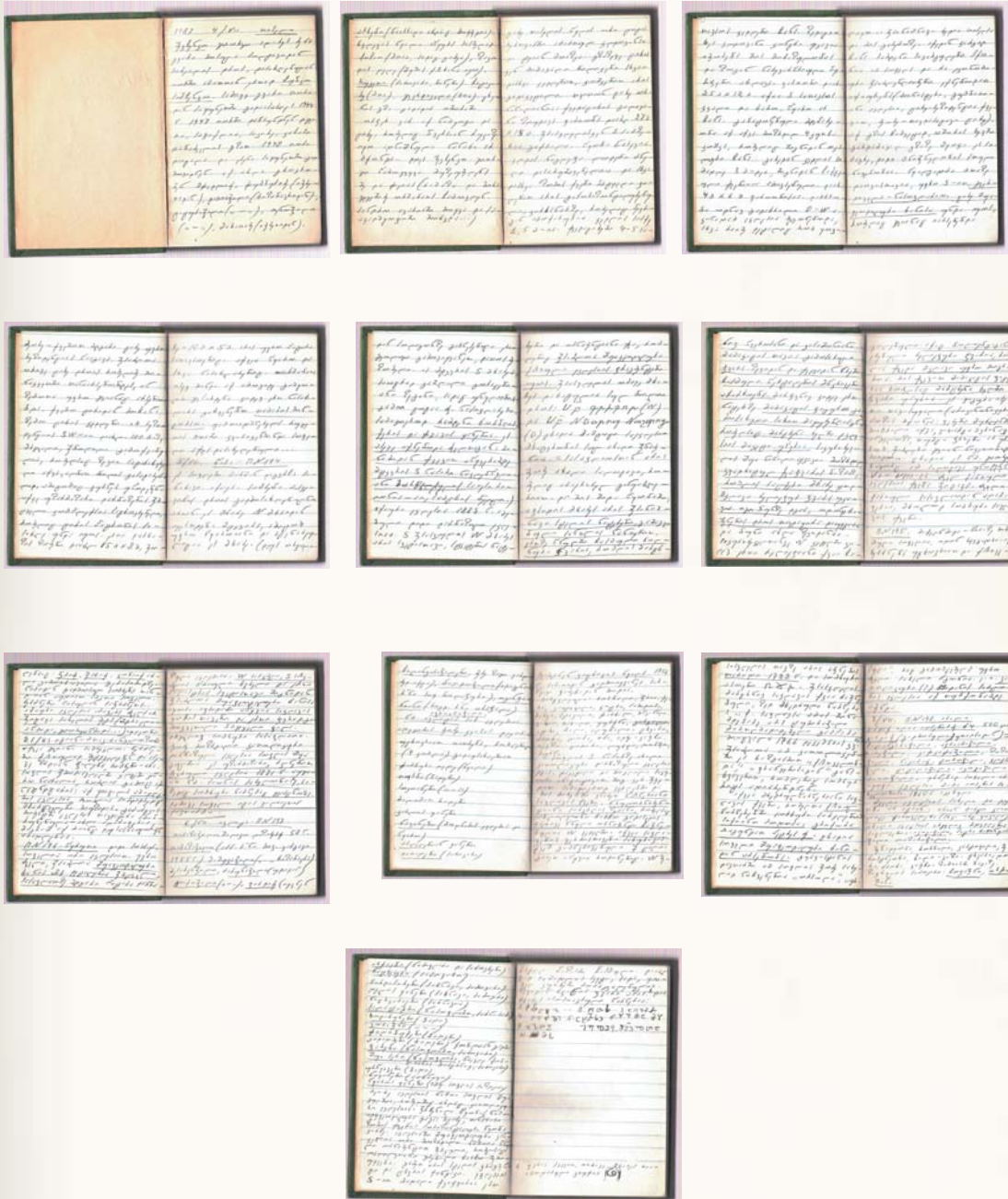
დევის შვილიშვილი, სანდრო, როდესაც პატარა იყო, კითხულობდა, თურმე, “დევი ბაბუკა როდის მოფრინდებაო?”, ასე იმიტომ, რომ

⁵ რუსეთი შეპყრობილია ორნაირად (გულისხმობს ორი უბედურების მიერ) - სიბნელის ხელისუფლებითა და ხელისუფლების სიბნელით.

დევიანობა

უფროსებისგან გაგონილი ჰქონდა, “დევი ცაში წავიდაო”.

დევი ბერძენიშვილი ყველას გვაკლია და გვენატრება, თუმცა ვიცით, რომ ჩვენგან შორს არის, ძალზე შორს, ნათელში იყოს მისი სული!

1987, 4/VII

თისელი

შევჩენკო გიორგი ალექსანდრეს ძე. 67 გვარი მოსულა მიხეილის დროს, დასახლებულან თორში, ამათთან ერთად ჩუბკოვ-პაშჩენკო. სამივე გვარი საყუნეთში გადაასახლეს 1944 წელს. 1947 თორში დაბრუნდნენ. საფიქრალია, საკირე, კახისი დაბაძველის გზით. 1948 წელს თორი დაიცალა და ესენი საყუნეთში გადმოვიდნენ. აქ ახლა ცხოვრობენ მჭედლიძე, ჭუმბურიძე (იმერეთიდან), დავითაშვილი (ხიზაბავრადან), ტატურაშვილი („----“), თენოშვილი („-----“), მახათაძე (იმერეთიდან).

არხები, ნაარხალი ახლაც მოქმედია, ხვლევას წყალი აქვს აწყურს სასმელად. ქოჩიო (მთა, სადაც ციხეა), ზავოდის ღელე (მუშის ქარხანა იყო), რუგეთი (საძოვარი, ბინები), ჩიტკიბე (მთა), ცხენის გზა (გადადის ოშორაში), ორჯერ ვარ აქ ნამყოფი და ციხე, რომელიც ხუთვერსიან რუკაზე იყო აღნიშნული ნანახი არ მქონდა. დღეს შევჩენკო გიორგი ნამოგვყვა მუზეუმელებს.

ციხე თისელის წყლის ორი ტოტის ხერთვისში ამართულ კლდოვანსა და ტყიან მთაზეა, გზაზევე ციხისკენ მიმავალი ბილიკები სხვადასხვა კედლით, კოშკებით არის გადაკეტილი. თვითონ ციხე ორნაწილიანია: ქვედაციხის გალავანი ზღუდავ ფართობს დაახლ. 27X15 მ, შესასვლელისკენ 2 სამზერია გაჭრილი. წყობა ნარევი, კლდის ნაგლეჯი ლოდები ძნელი დასამუშავებელია და სხვადასხვა ზომის ქვები ბრტყელი ფილებით არის გაჰორიზონტალურებული კირხსნარზე, რომელიც ბევრგან ამოქარულია. კედლის სისქე 1,5 მ-ია, ქვედაციხეში 4-5 სათავსის კედლები ჩანს.

ზედა ციხეს კლდოვანი კონცხი უკავია, იმეორებს მის მოხაზულობას და ზოგან ნახევარწრიული ბურჯები ახლავს. ფართობი დაახლოებით 25X12 მ. აქ არის სამი სათავსის კვალი და ხარო, წყარო არ ჩანს. გაბატონებული მდებარეობა აქვს მოზრდილ, ოთხკუთხა კოშკს, რომელიც შიგნიდან ოვალური ჩანს, გარედან კედლის სიმაღლე 3 მეტრამდეა, შიგნიდან ჩაქცეული ქვებითაა ამოვსებული, დაახლოებით 4X6მ ფართობისაა, დამხრობა ოდნავ გადახრილი OWა. კინალამ ეკლესია მეგონებოდა, სხვა რაიმე დეტალიც რომ ყოფილიყო... შესანიშნავი ხედია თისელსა და მის გარემოზე, აქედან კარგად ჩანს რამდენი სავარგული ჰქონია ამ სოფელს და რა ეკონომიკური

დღიურები

შესაძლებლობები ექნებოდათ აქაურებს (მონასტერი, გუმბათიანი ეკლესია, ციხე-რეზიდენცია (ქვემოთ), მეორე - თავდასაცავი ციხე). აქ გზის ჩამკეტად, ოშორის ხევში გარდამავალ გზაზე მყოფი ეს სიმაგრე დიდი მნიშვნელობის რთული ნაგებობაა. წყალგალმა მთაზე დათვის თავია, უფრო S-ით, გვერდიველა ნასოფლარი, ციხე შუა ფეოდალური ხანისა უნდა იყოს, რომელიც გვიანაც იარსებებდა.

მეორე, ქვემოთ მდგარი ციხე უფრო რეზიდენციას წააგავს. შესაძლოა, ორივე ციხე დროის რომელიმე მონაკვეთში თანაარსებობდეს, ან ზემოთა უფრო გვიანაც არსებობდა. ქვემოთ ციხიდან მოჩანს ზემო ციხის კედლები. ამ რეზიდენციის SW-ით დაახლოებით 100 მეტრზე მრგვალი, შებოლილი გამოქვაბულია, რომელსაც ზევით პატარა ხვრელი აქვს, ალბათ, ბოლის გასატარებლად, ამიტომაც ფურნეს უწოდებენ. აქვე უზარმაზარი დარბაზების შემცველი საცხოვრებელი კომპლექსია, რომელიც ციხის პატრონის სასახლე უნდა იყოს. ერთი დარბაზის ზომები დაახლ. 15X8 მ-ია, მეორე კი 10X5 მ. არის უფრო პატარა სათავსებიც. აქვეა წყარო და სხვა ნასახლარებიც, ორშაბათს ისევ მინდა აქ ამოვიდე. გამყოლი გვპირდება კიდეც ერთ ნასახლარს გაჩვენებთ თამარის მინდორსო. ჟამთააღმწერელს რუგეთის მთაში კვირიკენმინდას სოფელი აქვს დასახელებული...

5/VII

წირა - PN-194

ეს სოფლები შარშან დაგვრჩა სანახავი. აქაური სომხები პასკევიჩის დროს გადმოსახლებულნი არიან, ეს მხარე N მხრიდან უერთდება მტკვარს, ამიტომ უფრო წყაროიანი და მცენარეულიანიცაა (დღეს ორფოლიდან პოლიგონზე გამწესებული ერთი გეოლოგი გამოვიყვანეთ). ის მტკვრის S მხარეა, საოცრად გაშლილი გორაკებიანი ზეგანი, სადაც უწყლობის გამო ცოტაა ძველი ნასოფლარები. სამაგიეროდ, რამდენი ხორბლის, ქერისა და ჭვავის ყანაა! ეს ასევე იქნებოდა ძველთაგან: მინარიდან ქვევით აწყვერამდე მტკვრის S ნაპირი ნაკლებწყლიანი მარცვლეული (სათესი რაიონია, აი, სამცხის ბელელი). აქაური ეკლესია 1989 წელს აგებული დიდი დარბაზული ეკლესიაა. S შესასვლელის W მხარეს არის სვეტისთავი, სვეტების ნატეხები და ორნამენტუანი ქვა, რომლებიც შესაძლოა, შუა ფეოდალური ქართული ეკლესიის ფრაგმენტები იყოს. შესასვლელის ორი-

ვე მხარეს დახატულია სულ ბოლო დროს **Уѣ ѿѿѿѿѿ (W)** და **Уѣ N** **ѿѿѿѿѿ N ѿѿѿѿѿѿѿ (0)**, ცხადია, მაშტოცი საეკლესიო მხატვრობის სულ ახალი შენაძენია. სასაფლაოსთან არის მეორე ახალი სალოცავი, რომელიც არაერთხელ განუახლებიათ და მის შიდა ნყოფაში, აფსიდის მხარეს არის შესანიშნავი სტელის ნატეხები გაშავებული სანთლის ნანთლებით. ერთზე წნულში ჩასმული ბოლნური ჯვარია, რომლის მარცხენა მხარეს წვეროსანი და კაპიუმონიანი მამაკაცის თავია გამოსახული. ჯვარს ზემოდან და ქვემოდან წრეში ჩასმული წერტილების მწკრივები აჩარჩოვებს. მარჯვნივ კიდევ ერთ ნატეხზე მამაკაცის ფიგურაა გამოსახული სახით მაყურებლისკენ, რომელსაც მარცხენა ხელში ეკლესიის მაკეტი უპყრია. საკურთხევლის შუა ნაწილი უკავია მოზრდილ, კვადრატულ ქვაჯვრის ბაზისს, რომლის საცქერი მხარე ტოლმკლავა, რელიეფურ ჯვარს უკავია. იგი ბუნზე დგას, ოღონდ თავდაყირა დაუდგამთ და ბუნი ახლა ზევიდანაა. საკურთხეველთანავე, **N** კედელში კიდევ ერთი რელიეფიანი ქვაა ჩაყოლებული: აქაც ბოლოებგაგანიერებული რელიეფური ჯვარია, რომლის ქვედა მკლავი უფრო მოგრძოა, მის ქვევით მამაკაცის ფიგურაა, რომელსაც მარცხენა ხელში ჯვარი უპყრია. ეს ფიგურა ისეთი თავისუფალი, არაკანონიკური პოზის მქონეა: ფეხები მუხლებში მოხრილი აქვს, ვითარცა მფრინავ ანგელოზს, თუმცა ფრთები არ უჩანს, რომ შეიძლება გვიან ნაკეთობად მიიღონ... ცხადია, ეს ნმინდა გიორგი, როგორც ამ სალოცავს უწოდებენ, **VI-VIII** საუკუნის ძველი ქართული ეკლესიის ქვებს შეიცავს. ძველი ქართული სასაფლაოდან აღარაფერია, მხოლოდ სომხური სასაფლაოს ქვები.

II N195

მიქელნმინდა წირაზე მიბმული სოფელია, ოღონდ ხევგაღმა, აქ ბერძნებს უცხოვრიათ და ქართველებსაც: ბერიძე, მესხიძე, კობაიძე, ახლა გამოთხოვილა გერასიმიძეზე. წირიდან გადმოსულ სომხებს თანდათან აუღიათ ამათი სოფელი. ბერძნები წასულან საბერძნეთს... აქაური ეკლესია არაფერს ძველს არ შეიცავს, სახელის მეტს (შდრ: ელიანმინდა, გიორგინმინდა). დღეობა **21/XI** იციან მთავარანგელოზობა. აქვეა გვიანი სამრეკლო. ბერძნები ქართულად მეტყველებენ და ასევე ზრდიან შვილებს, სომხები - არა.

სოფლის შემოსასვლელში, კლდეში ვიწრო ნაპრაღია, რომლის გამოც აქ ლეგენდაც არის, აქ ყოფილა ამაღლების ეკლესია, რომლის

დღიურები

სიმდიდრესაც მძარცველები მიუზიდავს, გაძარცვის მომენტში ეკლესია თავდაყირა ამობრუნებულა, ახლა აღარაფერია, მაგრამ აქ მაინც დღესასწაულობენ ამაღლებას.

ΠN 196 წყრუთი - დიდი სომხური სოფელია ორი ეკლესიით. უფრო ძველი, შესაძლოა შუა ფეოდალური ხანის არქიტექტურული დეტალების შემცველი, სასაფლაოზე მდგარი პატარა დარბაზული ეკლესიაა, W სარკმელი S სარკმლის წრიული ხვრელი და ერთი პილასტრის სვეტისთავი შიგნიდან შესაძლოა, შუაფეოდალური ხანისა იყოს. აფსიდაში აწყვია საფლავის ყოჩისთავები და ერთი ჯვრად გამოკვეთილი ბრტყელი ფილა. ირგვლივ სომხური სასაფლაოა, მეორე, მოზრდილი კათოლიკური ეკლესია სოფლის შუა გულშია. ეს უზარმაზარი, რკინებით შეკრული ეკლესია 1881 წელს აუგიათ წმინდა სიონის სახელობაზე, რასაც სომხური წარწერაც გვამცნობს. სამივე სოფელი იცის ვილაეთის დავთარმა.

6/VII ივლიტა ΠN 197 თამაზაშვილი შალიკო ლაზირეს ძე 58 წ. ასპინძის რაიონი, სოფ. ვარგავი, 1955 წ.), მამუკაშვილი („___“ ხიზაბავრა), მესარკიშვილი, პარუნაშვილი (უდიდან), ელიქოშვილი („___“), ვარდიძე (იყვნენ ჩილინგარაშვილები და მერე ზოგი ვარდიძედ იქცა), ბაღდოშვილი (ადიგენის რაიონი სოფელი ბოლაჯური), ოგანჯანიანი (ბოგ. რაიონი ორაჯალა), აფრიამაშვილი.

წმინდა ივლიტას სახელობის ეკლესიაა. აღდგომის მეორე კვირას დღეობით უცხოვრიათ თათრებს, რომლებიც (9 კომლი) გადაუსახლებიათ.

- ჭიმბურა დელე (წყალი),
- თურბა (ბაღები),
- სოკოანები („___“),
- მალომათ ბაღები,
- კარლოს ყანები,
- ნავანები (ბოლნისის ეკლესია და წყარო),
- არლელეებიან ყანები,
- თათაღები (საძოვარი)

სვამდნენ ფოცხოვის წყალს. 1956 წელს რაბათიდან გადმოიყვანეს, სარწყავი ფარეხიდან მოდის.

მარცვლეული: ხორბალი, შვრია, ქერი; კარტოფილი, კიტრი, პომიდორი, ხახვი, სტაფილო, ჭარხალი, მწვანილი, ვაშლი, მსხალი, ყურძენი, ატამი, ბალი, ალუბალი. ცხვარი, ძროხა, ღორი, თხა, ადრე

კამეჩი. თევზი: ციმორი, ლურჯა, ღორჯი, მურწა.

სოფლის S ნაპირზე ახალი კათოლიკური დარბაზული ეკლესია დგას, დაკეტილი და მოვლილი საკუთარი ინიციატივით. შიგ ვერ შევედით, სამაგიეროდ კედლებში და მის ძირებში ვნახეთ წარწერიანი საფლავის ქვები, წნულორნამენტიანი სარკმლის ზედანი, რომელსაც ორლიღვიანი ჩარჩო გადასდის. ასევე წნული ორნამენტი ჩაშენებულია W კედელში. აქვეა საფლავების ვერძისთავები, სახურავის ქვეშ გამწკრივებული 7 ცალია. გაერეთ აწყვია როდინებიც. W შესასვლელის თავზე არის აშენების თარიღი 1782 წ. და სომხური ასოები Ռ ՄԻ. შესასვლელის მარცხნივ საფლავის ქვაა ჩაშენებული, ზედ მხედრული წარწერაა: „საფლავსა ამას შინა მდებარე არს ცუმირა-შვილი მართლმადიდებელი გასპარა მიიცვალა 1766 დეკემბრის კვ.“ შესაძლოა, ამ კათოლიკეებში ეს ხაზგასმით „ქართველობდა“ „ფრანგებისგან“ განსხვავებით, რომლებიც სომხურ რიტს აღიარებდნენ.

აქვეა მხედრულწარწერიანი საფლავის ქვები, რომელთა ქართულ წარწერებში სომხური სახელებია - სიქიანთ პოლოსა, გრიქორა აი-გუნდათ პეტრეს ძე. ცხადია, სოფელი შუაფეოდალური ხანიდან არსებობს, გურჯისტანის დავთარში ამ სოფლის მეორე სახელად ნახსენებია „ორსოლა“, „ურსულა“, რაც გამომცემელს უფრო ძველი სახელი ჰგონია. ე.ი, კათოლიკური (?) წმინდანის სახელობის ეკლესია აქ თურქობამდე აშენდა.

7/07. 11/198 არალი

ვარდიძე ილია იოსების ძე 64. 500 კომ. (ვარდიძე გადმოსული ქუთაისიდან) = ჩილინგარაშვილი, აფრიამაშვილი, თათეშვილი, კაჭკაჭაშვილი, ზაზაშვილი, ნადირაძე, ქომოშვილი, ფეიქროშვილი, ტატალაშვილი, აკოფაშვილი, მათოშვილი, უბნებად სოფელი არ იყოფა. ეკლესია მამა იოსების სახელობისაა, 1860 წელს აგებული. ძველი ეკლესიის სახელი და დღეობა არ იციან. არიან მარტო კათოლიკე ქართველები (სხვა არც ყოფილა). ახალი ეკლესიის ირგვლის მღვდლების საფლავებია: აკოფაშვილი, პატრი ჩილინგარაშვილი, ლაზარიშვილი.

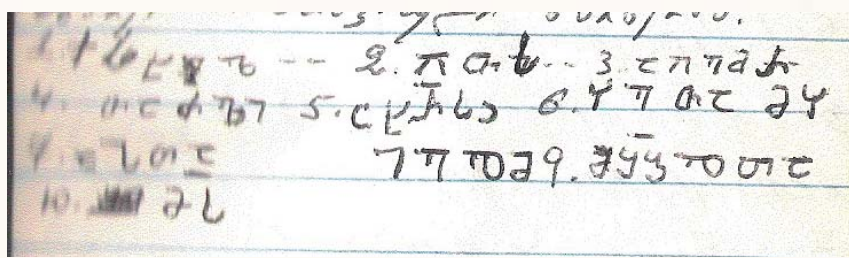
მებაღეობა, ხორბალი, კარტოფილი, მებოსტნეობა; ხილი - ვაზი. ცხვარი, ღორი, ძროხა, კამეჩი, ზამთარში ბაგაზე. ზაფხულის საძოვარი - ჩოფაშენი, ორჭოშანი.

ირქაები - ნასოფლარი და საძოვრები,

დღიურები

- ნატბეური - საძოვარი,
- პირდაპირები - სახნავი, საძოვარი,
- ღელის ყანები - სახნავი, საძოვარი,
- ნაცხვარაები - სახნავია,
- სატალაშები - ნასოფლარი, სახნავ-საძოვარი,
- ხოდაბუნები - ბაღი,
- კორაშენი („---“),
- ჭილიბუქები - ბაღები,
- გადაღმები - ბაღები ქობლიან გაღმა,
- ფარება - ნასოფლარი, საძოვარი,
- შუა სერი - ნასოფლარი ნაეკლესიარი, ქობლიანის მარცხნივ საძოვარი,
- ურწყავები - ბაღი,
- ნავანები - სახნავი,
- წყაროს ყანები - ამჟამად სოფლის საზღვარი.

მეორე ეკლესიის ნაშთი, სადღაც სოფლის შუაგულშია, რომელშიც ახლაც კათოლიკური ეკლესიაა. შერჩენილი წყობის ნაშთი ადრეფეოდალურს ჰგავს: მცირე, თანაბარი ზომის ჰორიზონტალური წყობა კირზე. ეკლესიაში შუა ფეოდალური კანკელის ორი მოზრდილი ნაშთია, წრიული ორნამენტით შემკული, რომელსაც ორლილვიანი გრეხილი ჩარჩო შემოუყვება, გარეთ არის სტელის ფრაგმენტი და ცხვრის ქანდაკება. ეკლესიის S-ით მაღალი ქვაფვარია ერთ ბრტყელ ბაზისში ჩასმული, დაახლ. 3 მ სიმაღლის სვეტი, სადა, ყოველ კუთხეში მომრგვალებულია, ზემოდან რკინის ფვარი აზის. დას. მხარეს ასომთავრული წარწერაა:

ფვრის ქვემოთ, ოთხივე მხარეს თითო ამოღარული კაუჭია:

რედაქციისგან:

რედაქცია, შესაძლოა, არ იზიარებდეს ჟურნალში განთავსებულ სამეცნიერო სტატიებში გამოთქმულ ზოგიერთ მოსაზრებას, მაგრამ “ონლაინ არქეოლოგია” შეუფერხებლად გამოაქვეყნებს ამგვარ წერილებსაც და, შესაბამისად, ღიაა პოლემიკისთვის.

From the editorial team:

Editorial, perhaps, does not share some opinions expressed in scientific articles in the magazine, but “Online Archaeology” publishes such letters and there fore it is open to discussions.

რედაქტორი — ნიკოლოზ ანთიძე

სარედაქციო კოლეგია:

კონსტანტინე ფიცხელაური
დავით ლომიტაშვილი
ნიკა თუშაბრამიშვილი
ზურაბ გიორგაძე
ნიკოლოზ მურღულია

კოორდინატორი და სტილისტური რედაქტორი — მაია ჩოლოყაშვილი
ინგლისურად თარგმნა - ნინო გაბუნია
დიზაინერი — თამარ გულბანი

Editor – *Nikoloz Antidze*

Editorial Board:

Konstantine Pitskhelauri

Davit Lomitashvili

Nika Tushabramishvili

Zurab Giorgadze

Nikoloz Murghulia

Coordinator and stylistic editor - *Maya Cholokhashvili*

English translation by *Nino Gabunia*

Designer – *Tamar Gulbani*

N 15 2019

ONLINE ARCHAEOLOGY

ონლაინ

არქეოლოგია

საქართველო, კლდური
ცივილიზაციის მემკვიდრეობის
ცენტრის ელექტრონული საბაზისო